

Ο

Μηνιαία επιθεώρηση
τεύχος 102, Δεκέμβριος 1989
δρχ. 300

ΠΟΛΙΤΗΣ

Μιά νέα εποχή αρχίζει

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΕΜΠΤΗ 7 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1989
τεύχ. 102, Δεκ. 1989
Κέκροπος 2, 105 58, ΑΘΗΝΑ
τηλ. 3239645, 3228791
τιμή τεύχ. δρχ. 300

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δητσα, Βασίλης Ζουναλή, Μάκης Καβουριάς, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζηλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδίνος, Άριστειδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκαλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Λαμινός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Ελένη Πορτάλιου, Χρυσά Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Εκδότης, Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας.
Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 και 36.23.877.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Μιά νέα εποχή αρχίζει	8
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Τό χθές του ΠΑΣΟΚ, τό αύριο του Συνασπισμού ...	11
Γιώργου Μαργαρίτη, Πρός τό 1992 τών άνισοτήτων	14
Γιώργου Μαργαρίτη, Mega Chanel, Μέγα λούκι	15
Άγγελου Έλεφάντη, Τό πολιτικό τοπίο τής «Οίκουμεινικής»	16
Δημήτρη Κυρτάτα, Οί αντίφάσεις του πολιτικού μας συστήματος	22
Βασίλη Ζουναλή, Οικόλογoi - Έναλλακτικοί, «Μιά νέα πολιτική γεννιέται»	25
Γιώργου Μαργαρίτη, Έπιταγές χωρίς αντίκρουσμα	29
Άγγελου Έλεφάντη, Ό μουσουλμάνος κι εμείς	32
Στιγμαία και αυτόφωρα	34
Σταύρου Λιβαδά, Γιάλτα γιόκ, Μάλτα ναι;	36
Άνδρέα Πανταζόπουλου, Πράγα: ή «άλλη άνοιξη»	37
Άνδρέα Πανταζόπουλου, Βουλγαρία: πτώση στά μαλακά	38
Άνδρέα Πανταζόπουλου, Γαλλία: Τό φουλάρι τής ένσωμάτωσης	39
Α.Κ., Γερμανία: Υποθήκες γιά τό μέλλον	40
Ι.Υ., ΕΣΣΔ: Στο μακρινό Καζμιάς	41
Χρήστου Κορκόβελου, Γιά τίς σχέσεις Οικόλογίας και Άριστερας	42
Βασίλη Ζουναλή, Περί αντίφάσεων	50
Άγγελου Έλεφάντη, Περί ανάπτυξεως παραινετικός	51
Μελίνα Σεραφετινίδου, Πρός μία οικονομική χαρτογράφηση τών ΜΜΕ	53
Σάββα Πατσαλίδη, Η σύγχρονη θεατρική κριτική στην Ελλάδα	65

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτησια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.
έξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ευρώπη έτησια 3.000 δρχ.
Άλλες χώρες, έτησια 3.300, έξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Έτησια 1.500, έξάμηνη 800

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης Άγγελος Έλεφάντης,
Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα τηλ. 32.28.791. Έκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣ-
ΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Μιά νέα εποχή αρχίζει

Μετά την Ουγγαρία και την Πολωνία ήρθε ή σειρά της 'Ανατολικής Γερμανίας της Βουλγαρίας και της Τσεχοσλοβακίας. Στή Ρουμανία οί νέοι βογιάροι του Τσαουσέσκου ακόμη κρατούν καλά, αν και ή φυγή της Κομανέντσι μπορεί νά χαρακτηριστεί προάγγελος εξέλιξεων. Τήν 'Αλβανία πρós τήν λογαριάζει.

Κανείς δέν περίμενε τήν κατάρρευση τών κομμουνιστικῶν κομμάτων και τών καθεστώτων της 'Ανατολικής Εὐρώπης ένα χρόνο πρίν. 'Αλλαγές πρós μιά δημοκρατικότερη και πιό φιλελεύθερη κατεύθυνση ήταν άναμενόμενες μετά τήν επικράτηση του πνεύματος της περεστρόικα στή Σοβιετική Ένωση, όχι όμως αὐτή ή κατάρρευση, και μάλιστα μέ πρωταγωνιστές άτυπες αντιπολιτεύσεις, «αὐτοσχέδιους» λαϊκούς ήγέτες και, κυρίως, τά εκατομμύρια τών 'Ανατολικοευρωπαϊῶν πού ξεχύθηκαν στους δρόμους και τίς πλατείες του Βερολίνου, της Λειψίας, της Βουδαπέστης, της Σόφιας, της Βαρσοβίας. 'Ο πολιτικός χάρτης της Εὐρώπης αλλάζει μέ ταχύτατους ρυθμούς, ή Γιάλτα μοιάζει ξεπερασμένη ιστορία, μιά νέα Εὐρώπη αναδύεται, τό μέλλον της ΕΟΚ βρίσκεται στό επίκεντρο αὐτῶν τών ανακατατάξεων, νέες στρατηγικές εκπονούνται, άγνωστο ακόμη πού θά ισοροπήσουν τά πράγματα. Σίγουρα, μετά τέσσερα πέντε χρόνια, ίσως και πολύ νωρίτερα, ό ευρωπαϊκός χώρος, άπ' τά Οὐράλια ως τόν 'Ατλαντικό, δέν θά 'ναι αὐτός πού διαμορφώθηκε μέ τό τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου.

Κι ωστόσο μπορούμε, χωρίς αὐτό νά 'ναι πρόωρο, νά βγάλουμε όρισμένα συμπεράσματα πού έφεραν στην επιφάνεια αὐτές οί θεαματικές αλλαγές μέσα στό 1989, λές και διακόσια χρόνια μετά τό 1789, ή ιστορία ήθελε νά σημαδέψει τή χρονιά μέ μιάν επαναστατική αλλαγή, μέ ένα νέο ξεκίνημα, σέ πείσμα όσων προαναγγέλλουν τό «τέλος της ιστορίας».

Η εξέγερση τών λαῶν της 'Ανατολικής Εὐρώπης είναι κατ' αρχήν και πάνω άπ' όλα κίνηση άθνηκής άπελευθέρωσης. "Όταν ό Κόκκινος Στρατός, τό 1944-45, σαρώνοντας τίς χιτλερικές όρδες, έμπαινε στή Βαρσοβία, τή Βουδαπέστη, τή Πράγα, τό Βουκουρέστι, τό Βελιγράδι, τή Βιέννη, ό κόσμος τόν υποδεχόταν σαν έλευθερωτή. Και ήταν. Είχαν υποφέρει άφάνταστα οί λαοί αὐτοί, όπως και της υπόλοιπης Εὐρώπης, είχαν υποφέρει κι άπ' τούς χιτλερικούς κι άπό τά προπολεμικά αντιδραστικά - φασιστικά καθεστώτα. 'Ο Κόκκινος Στρατός όχι μόνο έδιωχνε τούς Γερμανούς και συνέτριβε τούς ντόπιους αντιδραστικούς, αλλά, έρχόμενος άπ' τή χώρα της επανάστασης και του σοσιαλισμού, υποσχόταν τήν κοινωνία της έλευθερίας και της κοινωνικής άπελευθέρωσης. "Αλλωστε, στίς χώρες της Κεντρικής Εὐρώπης υπήρχαν προπολεμικά ισχυρά εργατικά - σοσιαλιστικά κινήματα, οί ιδέες του σοσιαλισμού δέν ήταν εισαγόμενες. Για τό λόγο αὐτό, σέ μιά πρώτη φάση, οί νέες «Λαϊκές Δημοκρατίες» μπορεί μέν νά εγκαθιδρύθηκαν χάρη στον Κόκκινο Στρατό, ωστόσο, στην αρχή είχαν τή λαϊκή συναίνεση, όπως και τά αντίστοιχα κομμουνιστικά κόμματα πού κι αὐτά είχαν δοκιμασθεί και στους κοινωνικούς άγῶνες και στον αντιφασιστικό.

Ώστόσο, ήδη άπό τά μέσα της δεκαετίας του πενήντα, στίς Λαϊκές Δημοκρατίες ούτε ή κοινωνική κατάσταση έμοιαζε μ' αὐτό πού υποσχόταν ή σοσιαλιστική επαγγελία ούτε έλευθερία υπήρξε. Μέ τήν πάροδο του χρόνου ό σοβιετικός επικυρίαρχος βιωνόταν και αποκαλυπτόταν ως ξένη κατοχή, και τά Κ.Κ. μετατρέπονταν στή συνείδηση του κόσμου σέ όργανά της. Οί εξέγέρσεις του Βερολίνου τό 1953, της Ουγγαρίας τό 1956, της Πολωνίας τήν ίδια χρονιά, ή συνεχής αντίσταση τών Πολωνῶν άπό τό 1968, ή άνοιξη της Πράγας, τό κίνημα της 'Αλληλεγγύης υπογράμμιζαν ότι τό πρόβλημα της 'Ανατολικής Εὐρώπης ήταν ή σοβιετική κηδεμονία: πολιτική, στρατιωτική, οικονομική, πολιτιστική. Τό χνώτο του Μεγάλου 'Αδελφου θά ρημάξει τόν τόπο, οί σοβιετικές μεραρχίες του Συμφώνου της

Βαρσοβίας θά παγώσουν κάθε ιδέα αυτόνομης ύπαρξης, ό «σοσιαλιστικός» καταμερισμός εργασίας πού επέβαλλε ή ΚΟΜΕΚΟΝ, ή γραφειοκρατία, ό κρατισμός, ό άνορθολογισμός στην όργάνωση τής παραγωγής θά εξαντλήσουν οίκονομικά τίς κοινωνίες αυτές, οί ντόπιες ήγετικές όμάδες, ταυτιζόμενες μέ τούς σοβιετικούς έπικυρίαρχους, στή συνείδηση του κόσμου, θά πάρουν τή θέση και του δοσίλογου και του καταπιεστή, οί έθνικοί πολιτισμοί θά αίσθανθοϋν πιεστικά τό βάρος του σοβιετικού μοντέλου και του έκρωσισμού.

Μόλις χαλάρωσε ή στρατιωτική και πολιτική επιτήρηση τής ΕΣΣΔ πάνω στις χώρες τής Άνατολικής Ευρώπης, μόλις φάνηκε ότι τό τέλος του ψυχρού πολέμου σήμαινε ότι ή ΕΣΣΔ, έχοντας χάσει τόν πόλεμο αυτό, δέν μπορούσε άλλα και δέν ήθελε πιά νά τίς κηδεμονεύει, τό καπάκι τινάχτηκε στόν άέρα. Οί άποκάτω, δέν ήθελαν νά έλέγχονται από τούς άπό πάνω, τά κομμουνιστικά κόμματα δέν μπορούσαν πιά νά έλέγξουν τήν κατάσταση: ή μετεξελίχθηκαν στα βιαστικά, προσπαθώντας κάπως νά συντηρηθοϋν ή έκμηδενίστηκαν· τά σάρωσε τό κίνημα τής έθνικής άνεξαρτησίας.

Ετούτη ή θυελλώδης είσοδος τών καταπιεσμένων, έθνικά και κοινωνικά, λαών τής Άνατολικής Ευρώπης στό προσκήνιο, αυτό τό πρωτοφανές κίνημα χειραφέτησης, δέν γίνεται στό όνομα του σοσιαλισμού. "Άλλες ιδεολογίες τό συνέχουν και τό φέρνουν στόν κόσμο: έθνικές ή και έθνικιστικές, θρησκευτικές, άστικοδημοκρατικές, σοσιαλδημοκρατικές. "Όλα μοιάζουν σάν οί λαοί αυτοί νά θέλουν νά άκυρώσουν 50 χρόνων ιστορία, νά γυρίσουν εκεί πού έχασαν τόν βηματισμό τους, πριν από τή Γιάλτα, πριν από τόν πόλεμο, πριν από τό χιτλερισμό. 'Η επιστροφή από τήν παγωμένη ιστορία είναι τό ξαναγύρισμα σέ εκείνη τήν ιστορία πού οί έξωτερικοί παράγοντες τήν είχαν σταματήσει βίαια. Οί άνθρωποι βγαίνουν από έναν εφιάλτη, προσπαθοϋν νά δέσουν τά σπασμένα νήματα τής μνήμης, θέλουν νά μιλήσουν τή δική τους γλώσσα, ν' άσκήσουν τά θρησκευμάτά τους, νά συμμετάσχουν στα πολιτικά του τύπου τους, θέλουν νά προκόψουν, ν' άνοιχτοϋν στόν κόσμο, νά βροϋν τούς μακρινούς συγγενείς, τούς ξεχασμένους φίλους, δώθε από τή γραμμή του "Ελβα σ' όλο τό μάκρος του Δούναβη, τό Πανεπιστήμιο του Καρόλου νά συνεχίσει τή σταματημένη κουβέντα μέ τή Σορβόννη και τή Λουβαίνη, οί άνθρωποι νά ξαναβροϋν τή φωνή τών πραγμάτων και τών ανθρώπων.

'Ο «ύπαρκτός σοσιαλισμός» ένταφίασε τά ιδανικά του σοσιαλισμού, καθώς χρεωκόπησε σέ όλα τά επίπεδα ως δύναμη πολιτική και πολιτισμικό σχέδιο. 'Ο δημοκρατικός και οικονομικός φιλελευθερισμός, ή έλευθερία τής άγοράς, ή σχετικοποίηση του κεντρικού σχεδιασμού, ή άνάδυση νέων (και παλαιών) μορφών άτομικής ιδιοκτησίας, ή ιδιωτική πρωτοβουλία, οί ξένες επενδύσεις είναι τά νέα όράματα. Και συνάμα ή σαγήνη του άστικού μοντέλου, οί εκθαμβωτικές για τά μάτια τών Άνατολικογερμανών βιτρίνες τών καταστημάτων τής Δύσης υπόσχονται ήμέρες ευμάρειας οικονομικής και κοινωνικής άνθοφορίας. 'Η αντίφαση κεφαλαίου εργασίας, προλεταριάτου άστικής τάξης, πού θεωρητικοποίησαν ό Μάρξ και τόσα άλλα μεγάλα τέχνα τής Κεντρικής Ευρώπης —ό Μπένζαμιν, ό Μπρέχτ, ό Λούκατς, ό Κόρς, οί "Αντλερ, ό Μπάουερ, ή Λούξεμπουργκ, ό Μάρεκ, ό Φίσερ, κι οί πίο κοντινοί μας, οί βαλκάνιοι, ό Δημήτρωφ, ό Ντομπρουτσιάνο Γκέρεα, ό κατάλογος είναι μακρύς—, αυτή λοιπόν ή αντίθεση άστισμού / σοσιαλισμού, καθώς έλάχιστοι πιά τάσσονται από τή πλευρά του σοσιαλισμού, ούτε κι εκείνοι πού δέν έχουν νά χάσουν παρά τά δεσμά τους, είναι μιά ξεχασμένη ιστορία.

Γι' αυτό και τίποτε δέν είναι πίο μακριά από τήν κατάσταση πού διαμορφώνεται στή Άνατολική Ευρώπη από τήν πεποίθηση ότι τώρα δικαιώθηκε ή άνοιξη τής Πράγας, μιά πεποίθηση πού τρέφεται μέ επιφανειακές αναλογίες. 'Η άνοιξη τής Πράγας έπεδίωκε ν' άποκαταστήσει τήν άπελευθερωτική δύναμη του σοσιαλισμού, κομμουνιστές τήν έμπνεύστηκαν και τήν ένέπνευσαν στόν κόσμο πού τούς άκολούθησε μέ πρωτοφανή άφοσίωση. 'Αλλά όταν ό Ντοϋμπσεκ τό 1968 φωτογραφήθηκε στή Μόσχα, άνάμεσα στόν Σουσλόφ και τόν

Μπρέζνιεφ, μ' εκείνο τό γεμάτο πίκρα κι ἐγκαρτέρηση χαμόγελο στά χείλη, ὅταν γύρισε στήν Πράγα μέ τό πρόσωπο μωλωπισμένο, τό ὄραμα γιά τήν ἀνανέωση τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶχε πλέον χαθεῖ. Ὁ Ντουμπσεκ σήμερα γιά τούς Τσέχους δέν συμβολίζει τόν ἀνανεωτή τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλά τόν μάρτυρα τῆς ἐθνικῆς ὑποδούλωσης, πού ὑπέφερε, προπηλακίστηκε, καταδικάστηκε σέ σιγή, ὅπως ὁ κάτω κόσμος, οἱ πολλοί.

Σ, Ἄνατολή καί Δύση εἶναι ὀλάνοιχτες πιά οἱ πόρτες στήν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἐλευθερία στήν Ἄνατολική Εὐρώπη, ὁ πλουραλισμός, τά νέα Συντάγματα, ὁ ἐκδημοκρατισμός, εἶναι ταυτόχρονα ἐλευθερία στό κεφάλαιο νά ἐπεκταθεῖ σέ νέες καί διψασμένες ἀγορές. Τό γκρέμισμα τοῦ τείχους τοῦ Βερολίνου συμβόλισε τό γκρέμισμα τῶν φραγμῶν πρὸς τήν Ἄνατολή. Σ' Ἄνατολή καί Δύση αὐτό πού ἀπό χρόνια λάνθανε βγαίνει τώρα στό φῶς. Δισεκατομμύρια τά δολάρια, τά γέν, τά φράγκα, τά μάρκα, οἱ λίρες, ἀκόμη καί οἱ λιρέτες συρρέουν στήν Ἄνατολική Εὐρώπη, σ' αὐτή τή νέα γῆ τῆς ἐπαγγελίας μέ τό φθινό καί πειθαρχημένο μεροκάματο, σ' αὐτήν τήν τεράστια ἀγορά πού μπορεῖ νά δώσει μιὰ νέα διέξοδο στό κεφάλαιο. Ἡ ΕΟΚ τῶν Δώδεκα προσπαθεῖ νά ἀποσπάσει τή μερίδα τοῦ λέοντος προβάλλοντας κατ' ἀρχήν τήν οἰκονομική ἐνσωμάτωση· ἡ εὐρύτερη πολιτική ἐνοποίηση θά ῥθει μετὰ ὅπως καί ἡ ἐπανενοποίηση τῶν δύο Γερμανιῶν.

Τό μέλλον τῆς Εὐρώπης μοιάζει σάν τό «οἰκομενικό, ὁμοιογενές κράτος» τοῦ Χέγκελ, τό κράτος τῆς παγκόσμιας ἐπικράτησης τοῦ «δημοκρατικοῦ καπιταλισμοῦ», τό κράτος μιᾶς παγκόσμιας Κοινῆς Ἀγορᾶς σημάτων, εἰκότων, κεφαλαίων, ἐμπορευμάτων, ἐπιχειρηματιῶν, μάναντζερ καί πολιτικῶν. Σέ τοῦτο τό νέο ἱστορικό πεδίο θά βασιλεύει, βασιλεύει κιόλας, ἡ ἥρεμη μετριοπάθεια τῆς συνδιαλλαγῆς, τῆς συναίνεσης, τῆς πρόνοιας, τῆς ἐπικοινωνίας, τοῦ διαλόγου, τοῦ συμβιβασμοῦ. Ἦδη, κι οἱ τελευταῖοι προμαχῶνες στή Δύση βιάζονται νά ἐναρμονισθοῦν μέ τή νέα τάξη πραγμάτων, ἐνταφιάζοντας τούς μανιχαϊστικούς μύθους καί τά ὄραματα τοῦ παρελθόντος πού φαντάζουν πιά ἐφιαλτικά. Τί ἀνάγκη ἔχουμε κομμάτων καί ἰδεολογιῶν πού ὀνειροπολοῦν τό πιασμένο τῆς ἱστορίας, τήν ἐπιστροφή σέ ἕνα παρελθόν πού δέν δημιούργησε τό μέλλον του;

Κ ἴσως στό Καραμπάχ οἱ Ἀρμένιοι ἐξεγείρονται, οἱ χῶρες τῆς Βαλτικῆς δέν βολεύονται, οἱ ἀνθρακωρύχοι τοῦ Κουσμπάχ διαμαρτύρονται, οἱ Πολωνοί ἀρνοῦνται τά μέτρα λιτότητας τοῦ Μαζοβιέφσκι, ἐργάτες ἀπεργοῦν στή Μασσαλία, ὁ Μπάρο μιλάει γιά οἰκολογικό σοσιαλισμό στή Α. Γερμανία, οἱ ἰσλαμιστές σ' Ἄνατολή καί Δύση ἀνεμίζουν τό φουλάρι τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, οἱ ἐθνικιστές στή Γιουγκοσλαβία, τή Γαλλία, τήν Ἰρλανδία, τήν Τουρκία, τή Βαλτική, παντοῦ, ἀπανταχοῦ, εἶναι ἔτοιμοι γιά νέους ἱερούς πολέμους. Κι ὅμως σ' Ἄνατολή καί Δύση σέ τούτη τήν ἥρεμη ἐπιφάνεια πού ἥρεμει ὄλο καί περισσότερο κάτω ἀπό τήν ἐπίνευση τοῦ Γχορμπατσώφ, τοῦ Μπούς, τοῦ Μιτεράν, τοῦ Κόλ, τῆς Θάτσερ, δέν ἔπαφάν νά ὑπάρχουν τά προβλήματα, οἱ ἀντιφάσεις, οἱ δυστυχίες.

Στήν Ἄνατολική Εὐρώπη ὑπάρχει ἡ εὐφορία πῶς μπαίνουν στό δρόμο τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τῆς δημοκρατίας, πῶς ξαναβρίσκουν τόν δικό τους πολιτισμό, κι αὐτή ἡ εὐφορία τους εἶναι καί δική μας. Στή Δυτική Εὐρώπη, μέ τήν περίσσεια δημοκρατικῶν θεσμῶν, ἐλευθεριῶν κι ἐκφράσεων, τά πράγματα δέν παύουν νά εἶναι σκοῦρα. Τώρα πού σχίστηκε τό παραπέτασμα πού χώριζε τούς εὐρωπαϊκούς λαούς, ἀρχίζει μιὰ νέα ἐποχή. Κοινό τό εὐρωπαϊκό σπίτι, κοινή ἡ μοίρα, κοινά τά προβλήματα ἀλλά κι οἱ ἀγῶνες. Γιά πολλούς ἡ κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» συμπαράσφει καί τίς ἰδέες τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἐξορκισμοί, κατάρεις, καγχασμοί, μεταμέλειες, ἀναθεωρήσεις συνοδεύουν τήν ἐπέλαση τοῦ σοσιαλ-φιλελευθερισμοῦ. Ὡστόσο τό φάντασμα ἐξακολουθεῖ νά πλανιέται πάνω ἀπ' τήν Εὐρώπη. Οἱ προλετάριοι Ἄνατολῆς καί Δύσης, θά ξαναβροῦν τό πνεῦμα του γιά νά χτίσουν τό κοινό εὐρωπαϊκό σπίτι ;

Δια γυμνού σφδαλμάου

Τό χθές του ΠΑΣΟΚ – τό αύριο του Συνασπισμού

Μάζεψε τά φτερά του ό Συνασπισμός τήν Κυριακή 5 Νοεμβρίου τό βράδυ, μόλις άρχισαν νά γίνονται γνωστά τά άποτελέσματα τών έκλογών. Καί έστριψε εκατονογδόντα μοίρες: «είσαι νά ψηφίσουμε τήν άπλή άναλογική έδώ καί τώρα;» έλεγε ό Άνδρουλάκης στόν Λαλιώτη τό ίδιο βράδυ μπροστά στην δθόνη. Καί βέβαια τό ΠΑΣΟΚ δέν είχε αντίρρηση, μόνο πού δέν έβγαιναν τά νούμερα.

Γιά τό ΠΑΣΟΚ, τό 'χουμε γράψει καί άλλο, ή άπλή άναλογική δέν είναι τερτίπι, ούτε μέσον για νά στριμώξει τόν Συνασπισμό. Είναι στρατηγική έπιλογή. Δέν τήν άσπάζονται βέβαια όλοι μέσα στό ΠΑΣΟΚ τήν έπιλογή αυτή, τήν έχει όμως υιοθετήσει τό Ε.Γ., μέ πρωτομάστορα τόν Κ. Λαλιώτη, καί, τό σημαντικότερο, τήν έχει υιοθετήσει καί ό Α. Παπανδρέου. Άπό κάποια μισόλογα του Κ. Λαλιώτη καί άλλων έχει στό μεταξύ διαφανεί ότι ή στρατηγική αυτή άποβλέπει στην συνέχιση της εξουσίας του ΠΑΣΟΚ μέσω πολύπλευρων συμμαχιών. Καί βέβαια πρώτος (χρονικά τουλάχιστον) σύμμαχος είναι ό Συνασπισμός. 'Η συνεργασία του είναι άναγκαία, πρώτα - πρώτα για νά καθιερωθεί ή άπλή άναλογική, αφού τό ΠΑΣΟΚ μόνο πού δέν έχει, ούτε προβλέπεται νά έχει (άλλωστε αν είχε δέν θά τήν χρειαζόταν) τούς άπαιτούμενους ψήφους στην Βουλή. 'Η συνεργασία του είναι κατά δεύτερο λόγο άναγκαία προκειμένου τό νέο έκλογικό σύστημα νά δώσει κάποια κυβέρνηση. Άπό κει καί πέρα βέβαια τό ΠΑΣΟΚ βλέπει πιο μακριά: Προσδοκά ότι ή μονιμοποίηση της άπλης άναλογικής καί ό συνακόλουθος άποκλεισμός της Ν.Δ. από τήν εξουσία θά έχει έπιπτώσεις στό κόμμα αυτό: ότι ένα τμήμα της Ν.Δ. θά θελήσει, διασπώμενο από τόν κορμό του Κ. Μητσotάκη, νά άναζητήσει άλλο δρόμο προς τήν εξουσία, τό δρόμο της συνεργασίας μέ τό ΠΑΣΟΚ. Κατ' αυτόν τόν τρόπο τό ΠΑΣΟΚ εξασφαλίζοντας ίσορροπημένες προοπτικές συνεργασιών τόσο προς τά δεξιά του όσο καί προς τά άριστερά του θά άποτελεί «τόν κύριο κορμό» κάθε μελλοντικής κυβερνητικής πρότασης.

Η συνεργασία της Κ.Ε. του ΚΚΕ στην διάρκεια της τρίτης διερευνητικής έντολης (δύο μέρες πριν άρχίσει ή σύσκεψη τών τριών άρχηγών μέ τόν Πρόεδρο της Δημοκρατίας) σήμανε τήν άποφασιστική στροφή του ΚΚΕ καί τήν υιοθέτηση της (νέας) γραμμής Άνδρουλάκη: πρώτιστο θέμα ή άπλή άναλογική. Θα μπορούσε κανείς, υπό τό φως καί τών μετέπειτα εξελίξεων (δηλαδή του σχηματισμού κυβέρνησης έθνικής ένότητας), νά υποθέσει ότι ή άπόφαση της Κ.Ε. δέν άντανακλούσε τίποτα περισσότερο από τήν πρόθεση του ΚΚΕ νά μήν υποκύψει πρώτο στόν πόλεμο τών έντυπώσεων μεταξύ ΠΑΣΟΚ — Συνασπισμού πάνω στό θέμα της άπλης άναλογικής. Στην πραγματικότητα ή άπόφαση σημαίνει πολύ περισσότερο: τό έγχείρημα της κατά μέτωπον έπιθεσης προς τό ΠΑΣΟΚ, τό έγχείρημα δηλαδή της κυβέρνησης Τζαννετάκη καί τών ποινικών διώξεων, απέτυχε για τόν Συνασπισμό. Άπό τή συνεδρίαση της Κ.Ε. του ΚΚΕ καί μετά υιοθετείται ή ακριβώς αντίθετη έκδοχή (στό πλαίσιο της ίδιας πάντα έπιδίωξης, νά καταλάβει δηλαδή ό Συνασπισμός τή θέση του «άριστερου ΠΑΣΟΚ»), ή έκδοχή της συνεργασίας. Άν ή έκδοχή αυτή δέν πραγματοποιήθηκε άμέσως, αυτό οφείλεται κατά πρώτο λόγο στό γεγονός ότι δέν έβγαιναν τά νούμερα, ώστε νά σχηματιστεί μιá «κυβέρνηση άπλης άναλογικής». Οφείλεται όμως καί στό γεγονός ότι μιá τέτοια συνεργασία άπαιτούσε προηγουμένως τήν προετοιμασία του έδάφους.

Γιά τό ΠΑΣΟΚ ή οίκουμενική κυβέρνηση δέν ήταν τόσο άναγκαίο κακό, όσο τό περιέγραψαν τά μέλη της Κ.Ε. του. Άπεμπολήθηκε βέβαια προσωρινά (δηλαδή άναβλήθηκε) ή καθιέρωση της άπλης άναλογικής. Κερδήθηκε όμως άντ' αυτού ή «πολιτική» άθώωση του ΠΑΣΟΚ, ή επανένταξή του στην καθωσπρέπει πολιτική σκηνή, ή άναγόρευσή του σε άξιόπιστο πολιτικό σύμμαχο προς πάσα κατεύθυνση. Αυτή ή «άναβάπτιση» του ΠΑΣΟΚ, τό πιστοποιητικό νομιμοφροσύνης πού του δόθηκε, του είναι άπα-

Δια γυμνού σφάλλμας

ραίτητη ώστε να νομιμοποιούνται στο μέλλον οι πάντες να συνεργαστούν μαζί του. Το είναι δηλαδή απαραίτητη ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει ή απλή αναλογική με τον τρόπο που την δραματίζεται το ΠΑΣΟΚ. Και θά ήταν παράλειψη να μην προσθέσουμε ότι ο σχηματισμός της οικουμενικής δεν νομιμοποιεί μόνον το ΠΑΣΟΚ αλλά και τον Συνασπισμό. 'Η Νέα Δημοκρατία αποδέχεται και το ένα και το άλλο κόμμα ως κυβερνητικούς εταίρους· στο μέλλον δεν θά μπορεί να δραματοποιήσει ιδιαίτερα μιάν ενδεχόμενη συνεργασία των δύο αυτών κομμάτων.

Παράλληλα το ΠΑΣΟΚ προετοιμάζεται ικανοποιώντας, κατά κάποιο τρόπο, όρισμένους από τους δρους που έχετε ο Συνασπισμός. Είχαμε έτσι τη γνωστή δήλωση του Γ. Παπανδρέου έναντιον του αϋριανισμού (γενικά ο Γ. Παπανδρέου ενεργεί κατά τρόπο ώστε να γίνεται αποδεκτός από όλους) και την όμιλία του Α. Παπανδρέου στην Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, στην όποια πήρε κάποιες προσεκτικές αποστάσεις από τον Ταϋρο. Είχαμε επίσης προχθές την απόφαση για την παραπομπή του κ. Κουτσόγιωργα στο πειθαρχικό. Γενικά το ΠΑΣΟΚ προσπαθεί κάπως (είναι χαρακτηριστικές και οι όμιλίες των βουλευτών του στη συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων στην Βουλή) να κάνει ένα «λίφτινγκ» στη φυσιογνωμία του, προς την κατεύθυνση του «αϋριανού ΠΑΣΟΚ».

*Οχι βέβαια ότι αυτού του είδους το «αϋριανό ΠΑΣΟΚ» είναι εκείνο που δραματίζεται ο Συνασπισμός (για τον Συνασπισμό «αϋριανό ΠΑΣΟΚ» είναι κυρίως το ΠΑΣΟΚ χωρίς τον Α. Παπανδρέου — τά υπόλοιπα βρίσκονται). Όμως, μέ όλα όσα γίνονται, τά έπιχειρήματα κατά της συνεργασίας του Συνασπισμού μέ το ΠΑΣΟΚ όσο πάνε και άμβλύνονται. Ταυτόχρονα, μέσα στο Συνασπισμό, έπιχειρούν να φτιάξουν τό προφίλ τους όλοι όσοι έχουν δείξει στο παρελθόν «μή συνεργάσιμοι» και έχουν δημιουργήσει αντίπαθεις στην πλευρά του ΠΑΣΟΚ. Μετά τον Μίμη Άνδρουλάκη που πρώτος κήρυξε τή στροφή της πολιτικής του Συνασπισμού (ή περίπτωση του όμως είναι ιδιαίζουσα άφου ό άνθρωπος είναι ή φωνή της περεστρόϊκα) ήρθε προχτές ο Α. Λεντάκης, θερμός κατήγορος του ΠΑΣΟΚ στην περασμένη Βουλή και πρώην δήμαρχος Ύμηττου πάντα μέ τίς ψήφους του ΠΑΣΟΚ, να άποκαλύψει ότι αυτός διαφανούσε μέ την παραπομπή του κ. Παπανδρέου στο Εϊδικό Δικαστήριο. Λίγες μέρες μετά, τό περασμένο Σάββατο, πρώτη ή Ε.ΑΡ. (που θεωρείται τό αντιπασοκικό τμήμα του Συνασπισμού) άποφάσισε και άνήγγειλε τό «άνοιγμα προς τό ΠΑΣΟΚ». Βλέποντα προς τά που πηγαίνουν τά πράγματα, όλοι όσοι είχαν ύπερμετρα λερώσει τή φωλιά τους στην περίοδο της κυβέρνησης Τζαννετάκη, θά επιδιώξουν τώρα μέ θεαματικές κινήσεις να βρεθοϋν στο έπίκεντρο των νέων εξέλιξεων.

Γιά τό ΠΑΣΟΚ ή οϊκουμενική κυβέρνηση δεν ήταν τόσο άναγκαϊο κακό, όσο τό περιέγραψαν τά μέλη της Κ.Ε. του. Άπεμπολήθηκε βέβαια προσωρινά (δηλαδή άναβλήθηκε) ή καθιέρωση της άπλης αναλογικής. Κερδήθηκε όμως άντ' αυτού ή «πολιτική» άθώωση του ΠΑΣΟΚ, ή επανένταξή του στην καθωσπρέπει πολιτική σκηνή, ή αναγόρευση του σε άξιόπιστο πολιτικό σύμμαχο προς πάσα κατεύθυνση. Αυτή ή «άναβάπτιση» του ΠΑΣΟΚ, τό πιστοποιητικό νομιμοφροσύνης που του δόθηκε, του είναι άπαιρήτητη ώστε να νομιμοποιούνται στο μέλλον οι πάντες να συνεργαστούν μαζί του. Το είναι δηλαδή άπαιρήτητη ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει ή απλή αναλογική με τον τρόπο που την δραματίζεται το ΠΑΣΟΚ. Και θά ήταν παράλειψη να μην προσθέσουμε ότι ο σχηματισμός της οϊκουμενικής δεν νομιμοποιεί μόνον τό ΠΑΣΟΚ αλλά και τον Συνασπισμό. 'Η Νέα Δημοκρατία αποδέχεται και τό ένα και τό άλλο κόμμα ως κυβερνητικούς εταίρους· στο μέλλον δεν θά μπορεί να δραματοποιήσει ιδιαίτερα μιάν ενδεχόμενη συνεργασία των δύο αυτών κομμάτων.

Παράλληλα το ΠΑΣΟΚ προετοιμάζεται ικανοποιώντας, κατά κάποιο τρόπο, όρισμένους από τους δρους που έχετε ο Συνασπισμός. Είχαμε έτσι τη γνωστή δήλωση του Γ. Παπανδρέου έναντιον του αϋριανισμού (γενικά ο Γ. Παπανδρέου ενεργεί κατά τρόπο ώστε να γίνεται αποδεκτός από όλους) και την όμιλία του Α. Παπανδρέου στην Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, στην όποια πήρε κάποιες προσεκτικές αποστάσεις από τον Ταϋρο. Είχαμε επίσης προχθές την απόφαση για την παραπομπή του κ. Κουτσόγιωργα στο πειθαρχικό. Γενικά το ΠΑΣΟΚ προσπαθεί κάπως (είναι χαρακτηριστικές και οι όμιλίες των βουλευτών του στη συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων στην Βουλή) να

Στα χυμνού φθάλμας

κάνει ένα «λίφτινγκ» στη φυσιογνωμία του, προς τήν κατεύθυνση του «αύριανού ΠΑΣΟΚ».

Όχι βέβαια ότι αυτού του είδους τό «αύριανό ΠΑΣΟΚ» είναι εκείνο πού δραματίζεται ο Συνασπισμός (για τόν Συνασπισμό «αύριανό ΠΑΣΟΚ» είναι κυρίως τό ΠΑΣΟΚ χωρίς τόν Α. Παπανδρέου — τά υπόλοιπα βρίσκονται). Όμως, μέ δλα δσα γίνονται, τά επιχειρήματα κατά τής συνεργασίας του Συνασπισμού μέ τό ΠΑΣΟΚ όσο πάνε και άμβλύνονται. Ταυτόχρονα, μέσα στό Συνασπισμό, επιχειρούν νά φτιάξουν τό προφίλ τους δλοι όσοι έχουν δείξει στό παρελθόν «μή συνεργάσιμοι» και έχουν δημιουργήσει αντιπάθειες στην πλευρά του ΠΑΣΟΚ. Μετά τόν Μίμη Άνδρουλάκη πού πρώτος κήρυξε τή στροφή τής πολιτικής του Συνασπισμού (ή περίπτωση του όμως είναι ιδιαίζουσα άφου ό άνθρωπος είναι ή φωνή τής περεστρόϊκα) ήρθε προχτές ό Α. Λεντάκης, θερμός κατήγορος του ΠΑΣΟΚ στην περασμένη Βουλή και πρώην δήμαρχος Ύμηττου πάντα μέ τίς ψήφους του ΠΑΣΟΚ, νά άποκαλύψει ότι αυτός διαφωνούσε μέ τήν παραπομπή του κ. Παπανδρέου στό Ειδικό Δικαστήριο. Λίγες μέρες μετά, τό περασμένο Σάββατο, πρώτη ή Ε.ΑΡ. (πού θεωρείται τό αντιπασοκικό τμήμα του Συνασπισμού) άποφάσισε και άνήγγειλε τό «άνοιγμα προς τό ΠΑΣΟΚ». Βλέποντας προς τά πού πηγαίνουν τά πράγματα, δλοι όσοι είχαν υπέρμετρα λερώσει τή φωλιά τους στην περίοδο τής κυβέρνησης Τζαννετάκη, θά επιδιώξουν τώρα μέ θεαματικές κινήσεις νά βρεθούν στό επίκεντρο των νέων εξελίξεων.

Άέγαμε προηγουμένως ότι όχι μόνο τό ΠΑΣΟΚ αλλά και ό Συνασπισμός είχαν άνάγκη τή χρονική άνάπαυλα τής κυβέρνησης Ζολώτα. Ειδικότερα στόν Συνασπισμό τό τετράμηνο τής κυβέρνησης Ζολώτα χρησιμεύει όχι μόνο νά νομιμοποιήσει τόν μελλοντικό του έταίρο, τό ΠΑΣΟΚ, όχι μόνο νά δώσει στα πολύ έκτεθειμένα στελέχη του τό χρόνο για φιλοπασοκικές δηλώσεις μετανοίας, αλλά κυρίως στην άλλαγή του πολιτικού προφίλ όλόκληρου του Συνασπισμού. Σχηματικά θά μπορούσαμε νά πούμε ότι καθώς τό ΠΑΣΟΚ σπρώχνεται δειλά προς τό αύριο, τά δποια κενά του «χθεσινού ΠΑΣΟΚ» δημιουργούνται, σπυδει τώρα νά τά καλύψει ό Συνασπισμός. Ή ιδιότυπη συμμετοχή του Συνασπισμού στην κυβέρνηση Ζολώτα μέ τήν άσκηση συνδικαλισμού «άπό τά μέσα» και τήν έξαρση κούφιας φιλολαϊκότητας, αυτόν τόν σκοπό έξυπηρετεί. Βλέπουμε έτσι τόν Συνασπισμό, ενώ δέχεται νά συμμετέχει σε μία κυβέρνηση πού έκ των προτέρων είναι γνωστός ό χαρακτήρας τής, νά διαφωνεί έκ των υστερών ως προς τό ύψος των αύξήσεων των τιμολογίων των ΔΕΚΟ άπλως και μόνο για τό θεαθήναι. Γιατί αν ή διαφωνία του ήταν σοβαρή, τότε ό Συνασπισμός ήταν ύποχρεωμένος νά μάς εξηγήσει: άφου δέν δέχεται τό ύψος τής αύξησης των τιμών των ΔΕΚΟ (τά περί σταδιακής αύξησης, ανά τετράμηνα, κατά 5%, στό τέλος δίνουν μία μέση αύξηση 10% μέσα στό χρόνο, έναντι 15% τό λιγότερο πού θέλει ή κυβέρνηση Ζολώτα νά αύξήσει τά τιμολόγια), τότε προφανώς προτείνει τή χρηματοδότηση των έλλειμμάτων τους άπό τόν προϋπολογισμό. Δηλαδή άπό τήν άμεση και τήν έμμεση φορολογία. Άλλά δσον άφορά τήν έμμεση φορολογία (π.χ. αύξηση τής τιμής τής βενζίνης κ.λπ.) και εκεί ό Συνασπισμός δέν συμφωνεί. Μένει ή άμεση φορολογία, αλλά ούτε εκεί ό Συνασπισμός έχει κάποια πρόταση οδσιαστικής άναμόρφωσης, πέρα άπό τή φιλολαϊκή καραμέλα τής ελάφρυνσης των χαμηλομισθων. Άπό τή μία μεριά ό Συνασπισμός έχει άποκηρύξει τή λογική ότι δέν θά διαχειρισθεί αυτός τήν κρίση του συστήματος, άπό τήν άλλη όμως δέν δέχεται και νά τήν διαχειρισθεί. Κάνει άπλως ότι τήν διαχειρίζεται προσπαθώντας νά έχει κάποια κομματικά όφέλη και κυρίως νά έπαναφέρει τήν πολιτική τοπογραφία, ή όποια διαταράχθηκε μέ τήν κυβέρνηση Τζαννετάκη, στη «φυσική» τής θέση: τό ΠΑΣΟΚ δεξιότερα, ό Συνασπισμός άριστερότερα, δηλαδή φιλολαϊκότερα, δημοφιλέστερα. Σάν τό παλιό καλό ΠΑΣΟΚ. Ίδου ή περεστρόϊκα άλά ελληνικά. Βέβαια αυτή τήν προοπτική, τήν προοπτική τής συνεργασίας μέ τό ΠΑΣΟΚ, δέν τήν έχει όμολογήσει έπίσημα στόν έαυτό του ό Συνασπισμός. Πολλοί μέσα στόν Συνασπισμό εδχονται νά 'ρθουν έτσι τά πράγματα ώστε νά συνεργαστεί τό ΠΑΣΟΚ μέ τή Νέα Δημοκρατία και νά μείνουν, μόνοι αυτοί, στην αντιπολίτευση. Όμως δέν κάνουν και τίποτα για νά άποφύγουν τή συνεργασία. Ή ζωή τά φέρνει έτσι τά πράγματα κι ό Συνασπισμός ύποκύπτει στα χελεύσματα τής. Μέχρι τόν Άπρίλη τά πράγματα θά έχουν ώριμάσει.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Δια χειμῶνος σφραγιστός

Πρός τό 1992 τῶν ἀνισοτήτων

Στίς παρυφές τοῦ 1992 ὄλοένα καί συχνότερα ἀκούγονται διαπιστώσεις καί ἐκτιμήσεις σχετικά μέ τήν ἀποτυχία τῆς πορείας πρὸς τήν «ἐνοποίηση» τῶν ἐθνικῶν οἰκονομιῶν τῶν Δώδεκα. Ἄκόμα καί κράτη μέ θαυμαστές ἀρχικές προοπτικές, ὅπως ἡ Ἴρλανδία καί ἡ Πορτογαλία, γρήγορα λαχάνιασαν, ἐνῶ ἀπελπιστικές περιπτώσεις ὅπως ἡ ἐλληνική δέν συζητιοῦνται πλέον. Ἡ «ἐνοποίηση» θά ἐπέλθει — ἂν ἐπέλθει μέ τόν τρόπο πού τήν προσδοκοῦν οἱ σχεδιαστές τῆς — σ' ἕνα χώρο μέ ἔντονες ἀνισότητες στόν διαθέσιμο πλοῦτο, στό ἐπίπεδο ζωῆς, στήν εὐημερία. Ἀνισότητες πού μέ τό πλησίασμα τοῦ 1992 θά γίνουν πιά ἔντονες ἀντί ν' ἀμβλυνοῦν καθώς οἱ προοπτικές ἀνάπτυξης τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς Κοινότητας δέν εἶναι ἴσες καί ὁμοιες. Οἱ οἰκονομικές γέφυρες πού ἡ Δυτική Γερμανία, γιά παράδειγμα, διατηρεῖ μέ τίς ἀνατολικές χώρες, τῆς ἐπιτρέπουν νά ἐκμεταλλευτεῖ στό ἔπακρο, τίς νέες δυνατότητες πού δημιουργοῦνται ἀπό τίς ἐκεῖ πολιτικές ἐξελίξεις. Ἀντίθετα, οὔτε ἡ Γαλλία, οὔτε ἡ Ἀγγλία μποροῦν νά προσδοκοῦν ἄμεσα ἀποτελέσματα ἀπό τίς ἐξελίξεις αὐτές.

Ἐκτός ὅμως ἀπό τήν ἔνταση τῶν ἀνισοτήτων ἀνάμεσα στά κράτη, ὑπάρχει καί τό πεδίο τῶν ἐσωτερικῶν, στό καθένα ἀπό αὐτά ἀντιφάσεων, πού μέ τή σειρά του ἐντείνει τό πρόβλημα. Ἡ προετοιμασία γιά τό 1992 συνοδεύτηκε ἀπό μιά ἔντονη προσπάθεια καπιταλιστικοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ» πού, ἐάν θά θέλαμε νά τόν περιγράψουμε συνοπτικά, θά λέγαμε ὅτι πρόκειται γιά μιά προσπάθεια ἐνίσχυσης τοῦ διαθέσιμου κεφαλαίου καί τῆς εὐελεξίας του. Σέ ἕνα χώρο πού ὁ ανταγωνισμός ἐπιβάλλει συνεχεῖς ἐπενδύσεις τεχνολογίας, ἐξαγορές, ἐπεκτάσεις, ἀναπροσαρμογές τῶν στόχων τῆς παραγωγῆς, ποιοτικές καί ποσοτικές, ἡ σχετική σημασία τοῦ κεφαλαίου μέσα στίς οἰκονομικές δραστηριότητες καί ἡ ἐπέκταση μέσα στήν κοινωνία μεγιστοποιεῖται. Μέ ἀλλά λόγια πρόκειται γιά χρυσοφόρες ἐποχές γιά ὄσους κατέχουν κάποια μορφή κεφαλαίου καί γιά δύσκολους καιρούς γιά ὄσους δέν ἔχουν παρά τήν ἐργασία καί τήν ἐπιδειξιότητά τους νά πωλήσουν.

Οἱ τάσεις αὐτές ἄρχισαν ἤδη νά ἀποτυπώνονται μέ διαύγεια στίς στατιστικές. Πρόσφατη μελέτη τῆς γαλλικῆς περίπτωσης ἐκδόθηκε ἀπό τό Κέντρο Μελετῶν Τιμῶν καί Εἰσοδημάτων (ERC)¹ τῆς χώρας αὐτῆς καί τά κύρια σημεῖα τῆς ἀπασχόλησαν τόν γαλλικό τύπο. Γίνεται λόγος ἐκεῖ γιά τήν μεγάλη καμπή τῶν μέσων τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, καμπή πού χαρακτηρίζεται ἀπό ἀνατροπή παλαιότερων τάσεων στήν ἰσορροπία ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τήν ἐργασία.

Ἡ κεντρική διαπίστωση στή μελέτη αὐτή εἶναι ὅτι ὄλοένα καί ταχύτερα ἐνισχύονται τά εἰσοδήματα πού προέρχονται ἀπό κινητές ἢ ἀκίνητες ἀξίες σέ βάρος τῶν εἰσοδημάτων πού προέρχονται ἀπό τίς ἐπαγγελματικές δραστηριότητες καί τήν ἐργασία. Οἱ κεφαλαιούχοι ἐνισχύουν τό οἰκονομικό τους βάρος μέσα στήν κοινωνία παραμερίζοντας τοὺς μισθωτοὺς ἀλλά καί πολλές κατηγορίες ἐλεύθερων ἐπαγγελματιῶν. Ἡ διαπίστωση αὐτή μπορεῖ νά ἀντλήσει παραδείγματα καί ἀπό τήν ἐλληνική πραγματικότητα ὅπου ἀνάλογες πιέσεις «ἐκσυγχρονισμοῦ» προκάλεσαν ἀνάλογα φαινόμενα. Ἄν καί οἱ στατιστικές στή χώρα μας εἶναι φτωχές ἀξίει νά παρακολουθηθεῖ κανεῖς τά εἰσοδήματα πού προέρχονται ἀπό τήν προστιθέμενη ἀξία στά ἀκίνητα. Ἡ ραγδαία ἀνοδος τῆς τιμῆς τους εἰδικά οἱ «παραγωγικές» ἀπό τήν πλευρά αὐτή περιοχές — βόρεια προάστεια Ἀθῆνας, παραθαλάσσιες περιοχές κ.λπ. — πολλαπλασιάζει ἀθόρυβα ἀλλά δυναμικά τό περιουσιακό ὑπόβαθρο τῶν ἤδη ἰδιοκτητῶν, χαράζοντας ἀβύσσους ἀνάμεσα σέ αὐτούς καί τοὺς «μὴ κατέχοντες». Ἡ σταθερή ἀνοδος καί ἡ ἐντυπωσιακή ἀπόδοση τῶν χρηματιστηριακῶν τίτλων ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας καί μετά στήν Γαλλία ἀλλά καί στήν Ἑλλάδα εἶναι μιά ἀκόμα ἐνδειξη στήν παραπάνω κατεύθυνση.

Οἱ ἐξελίξεις αὐτές ἔχουν ὁμοιες κοινωνικές ἐπιπτώσεις. Στό ζήτημα τῆς κατοικίας γιά παράδειγμα ὅπου ἡ διαρκῶς ἀναπροσαρμοζόμενη ἀξία τῆς παρασέρνει μαζί της καί τό ἀπαιτούμενο ἐνοίκιο τό ὅποιο ἐκφραζόμενο ὡς ποσοστό τοῦ μισθοῦ (ὁ ὅποιος ἀναπροσαρμόζεται ἀπείρως πιά ἀργά), τείνει πρὸς τό ἀπαγορευτικό ἀδιέξοδο. Στήν Γαλλία, ἡ τάση αὐτή ἀντιμετωπίζεται μέ μιά ἐνεργό παρέμβαση τοῦ κράτους στόν τομέα τῆς κατασκευῆς κατοικιῶν ἡ ὅποια ὁμοῦς τείνει καί αὐτή πρὸς τό ἀδιέξοδο καθώς τό κόστος κατασκευῆς τῆς κατοικίας αὐξάνει (γῆπεδα κ.λπ.). Γιά νά ἀντιμετωπιστεῖ ὁσο γίνεται αὐτή ἡ κατάσταση αὐξάνονται διαρκῶς τά ποσά πού καταβάλλουν οἱ ἐργαζόμενοι στοὺς Ὄργανισμούς Προνοίας καί Κοινωνικῆς Ἀσφάλειας, πράγμα πού μέ τή σειρά του μειώνει ἀκόμα περισσότερο τό διαθέσιμο εἰσόδημά τους. Τό τελευταῖο αὐξήθηκε ἀνάμεσα στά 1982 καί στά 1988 κατά 8% μόνο, τή στιγμή πού ὁ ἐθνικός πλοῦτος αὐξήθηκε κατά 15%. Εἶναι σαφές τό πρὸς τά πού κατευθύνθηκε ἡ διαφορά. Στήν Ἑλλάδα, ὅπου τό «κοινωνικό κράτος» δέν ἔχει ἀνάλογες δυνατότητες ἡ ὅλη ὑπόθεση κρατιεῖται μέ τά δόντια μέ τοὺς γνωστούς νόμους περὶ ἐνοικίων ἐνῶ οἱ ἐντάσεις καί ἡ υποβάθμιση τῆς κατοικίας μεγάλων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ (νέα ζευγάρια, μισθωτοὶ κ.λπ.) διαγράφονται πλέον καθαρά. Ἐνοίκιο 60.000 γιά μιά ἀξιοπρεπῆ κατοικία εἶναι βλέπετε τό 60% ἐνός «ἀξιοπρεπούς» μισθοῦ!

Υ.Γ. Θά ἦταν καλό νά ἀπασχολήσουν τά ἐρωτήματα αὐτά πολλοὺς σοφοὺς τῆς χώρας μας — ἀριστεροὺς σοφοὺς — πού παθιάζονται ἐσχάτως μέ τήν ἀντιμετώπιση τοῦ χάσματος πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ πλούσια κράτη καί φτωχά κράτη στήν ΕΟΚ, ξεχνώντας αὐτό πού κύρια θά ἔπρεπε νά τοὺς ἐνδιαφέρει. Τήν ἀβυσσο ἀνάμεσα σέ κατέχοντες καί μὴ πού βαθαίνει στή χώρα μας καί ὄχι μόνο σ' αὐτή. Τήν υποβάθμιση μέ πιά ἀπλά λόγια τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας μέσα στήν οἰκονομική καί κοινωνική δομὴ καί τήν ἐξαθλίωση τῶν ὄσων δέν ἔχουν νά προσφέρουν παρά μόνο αὐτή. Σέ ὄφελος ἐλαχίστων ἂς σημειώσουμε.

Καλὴ Οἰκουμένη καὶ καλὴ καὶ τὴν ἐργασία!

1. *Les Français et leurs revenus: le tournant des années 80*, Paris 1989, Editions, La Découverte.

Δια γυμνού σφάλλμα

Στήν Γαλλία, παρατηρεί η μελέτη, μερικές παρενέργειες των τάσεων αυτών τρομάζουν. Για παράδειγμα ο πλούτος που ελέγχουν άτομα ηλικίας 60 ετών και πάνω πολλαπλασιάζεται πολύ πιο γρήγορα από τον αντίστοιχο των νέων ανθρώπων που συνήθως ξεκινούν με την εργασία τους και μόνο. Τό ίδιο συμβαίνει και ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες καθώς οι κινητές και ακίνητες αξίες βρίσκονται κυρίως στην κατοχή των πρώτων. Αυτό του είδους οι οικονομικές ανακατατάξεις οξύνουν τις διαφορές και σε πολλές περιπτώσεις αυτό που οι πολλοί αντιλαμβάνονται ως χάσμα γενεών ή κρίση της οικογένειας, δεν είναι παρά προάγγελος των ευρύτερων κοινωνικών ανατροπών. Στήν Ελλάδα, όπου τα πράγματα ποτέ δεν ήταν εύκολα για αυτά τα στρώματα του πληθυσμού, οι τάσεις αυτές μπορούν εύκολα να οδηγήσουν σε άεσθη κατάσταση ή σε συρρίκνωση δικαιωμάτων και κοινωνικής θέσης.

Στήν Γαλλία, προσδιορίζει η μελέτη, ανάμεσα στα 1982 και στα 1988, η απόδοση των κινητών αξιών (μετοχών, χρεογράφων, ασφαλιστικών δόσεων κ.λπ.) αυξήθηκε κατά 111% σε σταθερές τιμές. Τό ίδιο χρονικό διάστημα και σε σταθερές επίσης τιμές, οι μισθοί μειώθηκαν κατά 1,4%. Μία τυχόν εξέλιξη στην ίδια πορεία (και τίποτα δεν φαίνεται ικανό να την αντιστρέψει άμεσα) θα οδηγήσει σύντομα σε έκρηκτικές ανισότητες και αντιθέσεις. Καθώς κάτι ανάλογο — αν και σε διαφορετική κατά περίπτωση ένταση — συμβαίνει και υπόλοιπες χώρες-μέλη της Κοινότητας, στή χώρα μας επίσης, είναι τουλάχιστο επιτρεπτό να αναρωτηθούμε για τό τί ακριβώς θα είναι αυτό τό 1992, της μαγείας, της προπαγάνδας, των ιδεολογημάτων και των ανισοτήτων.

Γιώργος Μαργαρίτης

Mega Channel — μέγα λούκι

«**Ο**μιλείτε ελληνικά» είναι ο τίτλος μιας δημοφούς και πραγματικά χρήσιμης έκπομπής στην ΕΤ1 που παρουσιάζει, εδώ και δύο χρόνια σχεδόν η Λιάνα Κανέλλη. Κι ενώ, είναι έντονα διδακτική, άρα ανήκει σε ένα εξ όρισμού βαρετό και πληκτικό είδος, κατάφεραν οι υπεύθυνοί της και η παρουσιάστρια να φτιάξουν μία έκπομπή ζωντανή, με μεγάλη άκροαματικότητα, ιδιαίτερα ανάμεσα στους νέους που την παρακολουθούν σά να ήταν ένα ευχάριστο και χρήσιμο φροντιστήριο γλώσσας. Η κα Κανέλλη κι ο επιστημονικός σύμβουλος της έκπομπής αυτής, ο καθηγητής γλωσσολογίας κ. Μπαμπινιώτης, δίνουν εδώ ένα πολύ συγκεκριμένο παράδειγμα του τί μπορεί να είναι ένα τηλεοπτικό κανάλι όταν δεν θέλει να είναι λούκι.

«**Η** κα Κανέλλη εδώ και μερικές μέρες εμφανίστηκε στο νεοσύστατο Mega Channel, τον σταθμό του συνασπισμού εμπόρων του αθλήματος και μεγαλοεκδοτών, τον πρώτο ιδιωτικό σταθμό στην Ελλάδα ως πρώτη παρουσιάστρια, βασικό στέλεχος του νέου τηλεοπτικού σταθμού. Και ξέχασε όσα χρήσιμα και αναγκαία, εδώ και δύο χρόνια, προσπάθησε να φτιάξει στην κρατική τηλεόραση με την έκπομπή «ομιλείτε ελληνικά». Στήν ΕΤ1 κοντά σά άλλα, κατ' επανάληψη είχε τονίσει πόσο καταστροφική για τή γλώσσα είναι η χρησιμοποίηση των ξενισμών, πόσο αναγκαία είναι η προσπάθεια οι ξένες λέξεις να ξελληνίζονται, να εντάσσονται στο τυπικό της ελληνικής γλώσσας, να χρησιμοποιούνται ελληνικές λέξεις όπου είναι δυνατό. Και φαίνεται ότι είναι δυνατό στίς περισσότερες των περιπτώσεων όταν δεν επικρατεί ο στολισμός, ή μίμηση, ή ήμιμάθεια, ή εύκολια. Τό μάθημα όμως ξεχάστηκε άμέσως πεντακόσιες φορές τήν ημέρα οι εκφωνητές του νέου σταθμού θά μās μιλήσουν από τό «μέγκα τσάνελ», για τό «μέγκα τσάνελ». 'Η γλώσσα των νονών του νέου σταθμού στάθηκε αδύνατο να πάει στο ελληνικότατο «Μέγαλο Κανάλι», «Μέγα κανάλι» ή ότι άλλο προτιμούσαν αν ή ιδιοτέλεια κι ο ψευτομοντερνισμός τους δεν καθοδηγούσαν τά βαφτίσια. Τό δικαιολόγησαν οι άνθρωποι. 'Ηταν οι έμπορικές αναγκαιότητες που επέβαλαν τό ξένο όνομα. Στή διεθνή αγορά πρέπει να μιλάς άγγλικά, και τό όνομά σου να θυμίζει Λόντρα ή Σάν Φρατζίσκο. 'Αλλιώς πώς θά πουλήσεις αν το όνομά σου είναι άπ' τό Κρικουκι ή τά Φάρσαλα!! 'Ας πούμε ότι θά είχαν ένα κάποιο δίκιο αν ήταν να πουλήσουν, παρόλο που ή Σάννο, ή Τογιότα, ή Σουμπαρού, ή Χόντα δεν σκέφτηκαν κάτι τέτοιο. 'Αλλά αυτοί του «Μέγκα Τσάνελ» τί να πουλήσουν; Τίς φτηνοσειρές, τίς αστυνομικές ταινίες 4ης διαλογής και τίς σαπουνόπερες που αγοράζουν από τό βιντεοκλάμπ τής γειτονιάς;

Τό πρόβλημα όμως δεν είναι τί αποφάσεις ο διαφημιστής των Βαρδινογιάννη, Λαμπράκη, 'Αλαφούζου και Σία. Τό πρόβλημα είναι ότι οι επιλογές τους μās έρχονται καπέλο, ότι κι εκεί που νομίζεις πώς θά υπάρξει κάποια αντίσταση επικρατεί σιγή, εκείνοι που νόμιζες ότι, τέλος πάντων, πιστεύουν αυτά που λένε, όπως για παράδειγμα να «ομιλούμε ελληνικά», τά ξεχνούν στην πρώτη στροφή του δρόμου, και βιάζονται πρώτοι αυτοί να μπουν στο πρώτο λούκι που άλλοι άνοιξαν για μās.

Ένα παράδειγμα άσήμαντο... κοντά σά τόσα άλλα. Τί να πεί κανείς από κεί και πέρα για τίς άρετές τής ιδιωτικής τηλεόρασης που έκθειάζαν άνθρωποι του πνεύματος, τής τέχνης και τής πολιτικής, στην δθόνη του «Mega Channel», μιάς τηλεόρασης που στο πρώτο φανέρωμά της δεν μπόρεσε καν να όμιλήσει ελληνικά.

Γιώργος Μαργαρίτης

Τό πολιτικό τοπίο τῆς «Οἰκουμενικῆς»

Πέρουσι τέτοιο καιρὸ ἡ Ἑλλάδα ἐβραζε μέσα σὶ τὸν πυρετὸ τῶν ἀποκαλύψεων γιὰ τὰ σκάνδαλα, «παρατηρήσεις», φωνάζαν ἀπ' ὅλες τὶς μεριές, κι ὁ «σιδερένιος» ἔβαζε τὰ δυνατὰ του νὰ σταθεῖ ὀρθῶς μπροστὰ στὸ φακὸ, καθὼς, ἀραῖα-ἀραῖα γιὰ νὰ φαινόμεστε καιμὰ σαρανταρέα, μερικὲς χιλιάδες καλοστημένοι ὄπαδοί του τὸν ἐποδῆχουσαν στὸ Ἑλληνικὸ. Ὑστερα, ἡ ὀργή γιὰ τὰ σκάνδαλα καὶ γιὰ τὴ «σῆψη τῆς δημοσίας ζωῆς» ἔγιναν σκανδαλολογία, τὸ σῆριαλ τοῦ Κοσκωτᾶ γέμισε τὶς χειμωνιάτικες νύχτες, ὁ Μητσογιάννης, ἀρχάγγελος τῆς κάθαρσης, κρᾶδαινε τὴ βροφαῖα τοῦ ἀδέκαστου τιμωροῦ, κι ὁ Συνασπισμὸς μέσα στὸ προεκλογικὸ ραβδίσι θὰ ἐμφανισθεῖ ὡς ἡ τρίτη δύναμη, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν ἐστὶ γενέσθαι τῶν θεῶν τῶν. Ὡς πρὸς τὸ ποιά ἦταν τὰ δέοντα, ὑπῆρχε ἓνα σχετικὸ μπερδεμα. Γιατί, καὶ γιὰ κάθαρση καὶ γιὰ ἀνδρῶση τῆς οἰκονομίας μιλοῦσαν ὅλοι. Ὅλα παραπέμφθησαν στὴ λαϊκὴ ἐτυμηγορία, στὶς 18 Ἰουνίου.

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Οἱ ἐκλογές ἐρριξαν τὸ ΠΑΣΟΚ κατὰ 6 ὀλόκληρες ποσοστιαῖες μονάδες, ἀνέβασαν τὴ Ν.Δ. στὴν πρώτη θέση, ἀνέβασαν καὶ τὸν Συνασπισμὸ. Ἄλλὰ ἂν —κάτι πού ἦταν σαφές ἀπὸ πρὶν— τὸ ΠΑΣΟΚ ἀποχαιρέτησε τὴν ἐξουσία, ὠστόσο, αὐτὴ σὲ κανέναν ἀκόμη δὲν ἀνῆκε κατὰ ἀποκλειστικὴ νομὴ καὶ κυριότητα. Τὸ ζήτημα ἔτσι, μετὰ τὶς ἐκλογές τῆς 18ης Ἰουνίου, παραπέμφθηκε στὴν «κάθαρση» καὶ τὴν κυβέρνησή της. Συνασπισμὸς καὶ Ν.Δ. ἔκοψαν τὴν ἀναπνοὴ τοῦ ρωμῆικου, καθὼς ἔφερναν στὴ Βουλὴ τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο τὰ σκάνδαλα τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἡ παραπομπὴ τοῦ Α. Παπανδρέου καὶ ὑπουργῶν του στὸ εἰδικὸ δικαστήριον μέ βάση τὸ νόμο περὶ εὐθύνης ὑπουργῶν, ἔπαιρνε τὴ θέση ἀποφασιστικοῦ μηχανισμοῦ μείωσης τῆς δυνάμεως τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας θὰ ἦταν γιὰ μὲν τὴν Ν.Δ. ἡ πολυπλοκότητὴ αὐτοδυναμίας, γιὰ δὲ τὸν Συνασπισμὸ τὸ σπάσιμο τοῦ ΠΑΣΟΚ πού θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀξέση τῆς δικιᾶς του ἐκλογικῆς ἐπιρροῆς καί, στὴ συνέχεια, στρατηγικῆς φύσεως συγκλίσεις μέ δυνάμεις του.

Στὶς ἐκλογές τῆς 5ης Νοεμβρίου συνέβη ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Οὔτε ἡ Ν.Δ. κέρδισε τὴν αὐτοδυναμία, οὔτε τὸ ΠΑΣΟΚ ἔχασε σὲ σχέση μέ τὸν Ἰούλιο, ἀντίθετα ἀνέβηκε κατὰ μία ποσοστιαία μονάδα, οὔτε ὁ Συνασπισμὸς ἀξέσησε τὶς δυνάμεις του, ἀντίθετα ἔχασε δύο ὀλόκληρες ποσοστιαῖες μονάδες. Τὸ ἀδιέξοδο ὁδήγησε στὴν Οἰκουμενικὴ κυβέρνησι τοῦ κ. Ζολώτα. Οἱ χθεσινὸι ἄσπονδοι ἐχθροί, μέσα ἀπὸ λεπτέλιπτες ἢ

καὶ χονδροειδεῖς ἰσορροπίες, ἀγκαλιάστηκαν γιὰ νὰ σώσουν τὸ ἔθνος ὅλοι μαζί. Ἦρθαν δὲ ἔτσι τὰ πράγματα πού αὐτὴ ἡ συνεύρεσι νὰ θεωρεῖται λαϊκὴ ἐπιταγή.

Τώρα, στὸ περιθώριον αὐτῶν τῶν θεαματικῶν καὶ κωμικοτραγικῶν σκαμπανεβασμάτων τῆς ἐπίσημης πολιτικῆς τάξης, μπορούμε νὰ κάνουμε ὀρισμένες παρατηρήσεις, ὅσο μᾶς τὸ ἐπιτρέπει ἡ ἀνία καὶ ἡ ἀηδία. Γιατί καὶ τούτῃ ἡ λαοσωτήρια «οἰκουμενικὴ» κυβέρνησι θὰ εἶναι τόσο μεγάλῃς ἱστορικῆς σημασίας ὅσο καὶ ἡ περυσινὴ ἔθνοσωτήρια ἐπιχείρησι κάθαρσης, ὅσο καὶ ἡ ἱστορικὴ γιὰ τὴν ἀσημαντότητά της «ρήξι» τοῦ 1985, ἢ ἡ «ἀλλαγὴ» τοῦ 1981.

1. Η ΕΞΟΥΣΙΑ: ΑΡΓΟΤΕΡΑ

Ἐτούτῃ ἡ κυβέρνησι, ὅπου ὁ Γεννηματᾶς βρῖσκειται ἀλά μπρατσέτα μέ τὸν Σουφλιᾶ καὶ τὸν Σαμαρᾶ, καὶ πού ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἐνότητα ὀλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους μπροστὰ στούς κινδύνους πού τὸ ἀπειλοῦν, δέν εἶναι παρά ἡ ἀδυναμία τῆς κάθε παράταξης νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἀποψὴ τῆς στήν ἄλλη. Δέν εἶναι προϊόν ἀνάτασις ἀλλὰ ὑπολογισμοῦ: ὁ καθένας νὰ πάρει μὴν ἀνάσα, λίγη φόρα, μήπως καὶ στόν ἐπόμενον γύρο πετύχει τὸ σκοπὸ του. Τὸ ΠΑΣΟΚ, λογαριάζει νὰ κρατήσῃ τὴ δυνάμη του καὶ νὰ ἀποτρέψει τὴν αὐτοδυναμία τῆς Ν.Δ. Ἄν τὸ πετύχει

τότε ή θέση του Μητσοτάκη γίνεται επισημική, ό δρόμος ανοίγει για κεντροδεξιές συμμαχίες με έπίκεντρο τό ΠΑΣΟΚ. Καθοριστικός πολιτικός μηχανισμός ή άπλή αναλογική. "Αν ύπερψηφιστεί, τότε ή Ν.Δ. του Μητσοτάκη πρέπει οριστικά νά άποχαιρητήσει τό όνειρο τής εξουσίας. Γιατί τά κοινωνικά συμφέροντα και οι πολιτικές ομάδες πού συναρθρώνονται μέσα στό κόμμα τής συντηρητικής παράταξης δέν μπορούν έσαι νά παραμένουν στην άντιπολίτευση. "Αν τό πολιτικό σύστημα και ό έκλογικός νόμος μηδενίζουν τς πιθανότητες άνόδου στην κυβερνητική εξουσία του σημερινού δεξιού κόμματος, τότε εκείνο πού θά αλλάξει θά είναι ή κομματική συγκρότηση. "Άλλες κομματικές μορφές θά βρεθούν για νά εξασφαλίσουν, μέσα άπό πίο εύελικτους συνδυασμούς, τήν έκπροσώπηση των άστικών συμφερόντων πού μέσα άπό τή σημερινή Ν.Δ. θά βρεθούν για καιρό έκτός νυμφώνος. "Έκει άποσκοπεί τό ΠΑΣΟΚ: στό μελλοντικό σπάσιμο τής Ν.Δ. "Η Οικουμενική δέν είναι παρά ή άνάπαυλα πού του έπέτρεψε νά άποφύγει τήν προσφυγή σέ άμεσες εκλογές, δέν του χρέωσε τήν εϋθύνη τής άκυβερνησίας και έστειλε στον κάλαθο των άχρήστων όλη τήν υπόθεση τής κάθαρσης.

Γιά τή Ν.Δ. ή Οικουμενική ήταν ή προσωρινή άναβολή ως τήν ώρα τής τελικής άναμέτρησης. "Αν ή προσδοκία νά «σπάσει» τό ΠΑΣΟΚ, πού διαπερνούσε τή στρατηγική τής ως τό Νοέμβριο, άποδείχθηκε ξεπερασμένη ιστορία, δέν είναι καθόλου ξεπερασμένος ό στόχος τής αυτοδυναμίας. Τά υπόλοιπα, δηλαδή τό σπάσιμο του ΠΑΣΟΚ και ή άποδέσμευση του κεντρώου-άστικού κόσμου άπό τήν έπρροή του, θά έρθουν μόνα τους.

"Η Οικουμενική, λοιπόν, είναι τό κοινό γυμναστήριο στό όποιο προπονούνται οι μονομάχοι έν όψει των τελικών για τήν κατάκτηση του τρόπαιου τής εξουσίας. "Άλλωστε εκεί βρίσκεται και ή μόνη βασική τους διαφορά. Γιατί, άπό άποψη προγραμματικών θέσεων, είναι τόσο κοντά οι άπόψεις τους (ΕΟΚ, βάσεις, σταθεροποιητικό πρόγραμμα, θεσμοί, εκπαίδευση, δημόσια έλλείμματα) πού κανένα ουσιαστικό άσύμβατο δέν προκύπτει στην συνεργασία τους. "Εν όψει του 1992, των γενικότερων άλλαγών στις διεθνείς σχέσεις και έν όψει των άνακαταστάσεων στην "Ανατολική Εϋρώπη καμιά άπό τς ισχυρές δυνάμεις του πολιτικού συστήματος δέν έχει διαφοροποιημένη στρατηγική: ακολουθούν όλες πειθήνια τς έπιλογές πού διαμορφώνονται στό τρίγωνο Παρίσι-Βόννη-Λονδίνο. Στην ίδια προοπτική (αυτό)έντάχθηκε και ή "Αριστέρα, πολύ περισσότερο πού ή όνομαζόμενη Εϋρωαριστέρα, ούτε κι αυτή, έχει μίαν ουσιαστικά διαφοροποιημένη στρατηγική. Αυτό λοιπόν πού παρουσιάζεται ως «έθνική ένότητα» —«έθνική συμφιλίωση» τό βάπτισαν τό καλοκαίρι κατά τήν τελετή άποτεφρώσεως του παρελθόντος— δέν είναι μύθος αλλά μιά πραγματικότητα πού άναδεικνύεται άπό τή σύμπτωση θέσεων και προοπτικών των εκπροσώπων του 97%. "Όπως δέ προκύπτει σαφέστατα και άπό τς θέσεις των εκπροσώπων του επιχειρηματικού κόσμου (ΣΕΒ, Τράπεζες, έφοπλιστές) ίδια σύμπτωση στρατηγικής ύπάρχει και άπό τή μεριά τής άρχουσας τάξης.

Μία μόνο «δυσαρμονία» θά μπορούσε νά διαπιστώσει κανείς, μιά δομική άναντιστοιχία πολι-

τικού συστήματος και κοινωνικών προοπτικών. Τό γεγονός ότι διατηρείται ό προσωποποιημένος άνταγωνισμός Μητσοτάκη/Παπανδρέου πού έμποδίζει ή και καθιστά άδύνατες τς πολιτικές συναινέσεις, δραματοποιεί τς διαφορές ένω ύπάρχουν κοινές κοινωνικές προοπτικές.

"Απ' αυτή τήν άποψη ύπάρχει ένας αναχρονισμός πού ήδη έπισημαίνεται άπό τς ευαίσθητες κεραίες του άστισμού. "Ίσως ή οικουμενική είναι ένας διάυλος για νά ξεπερασθεί αυτή ή πόλωση: νά σπάσουν οι άρχηγικές δομές των κομμάτων, νά σχετικοποιηθεί ή εξουσία του άρχηγού, τό παιχνίδι νά παίζεται άπό περισσότερους, οι κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες και ή συναίνεση νά μην κρέμονται άπό μιά οικολογική ψήφο ή άπό τήν ψήφο ενός «Τούρκου».

ΚΑΘΑΡΣΗ: ΜΙΑ ΠΑΛΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

"Η Ν.Δ. εκμεταλλευόμενη τά σκάνδαλα και τς εύάλωτες πλευρές του ΠΑΣΟΚ, είχε (και έχει άκόμη) στόχο νά κατακτήσει τήν αυτοδυναμία. "Ο εύκολος γι' αυτήν δρόμος ήταν ή «κάθαρση», στην ποινική τής διάσταση. Γιατί προέκρινε τήν ποινική διαδικασία του νόμου περί εϋθύνης ύπουργών γιατί βασίστηκε στό σύνθημα «κάτω οι κλέφτες», γιατί δέν προέκρινε τήν πολιτική διαδικασία, μέσω «έξεταστικών των πραγμάτων έπιτροπών» στην Βουλή;

Οι λόγιοι ήταν δύο, άμεσα και λογικά συνδεόμενοι μεταξύ τους.

"Ο πρώτος: ή άνάγκη (τόν "Ιούλιο) νά σχηματισθεί κυβέρνηση με κορμό τή Ν.Δ. γιατί ή κυβέρνηση αυτή ήταν τό αναγκαίο σκαλοπάτι για νά πατήσει στον κρατικό μηχανισμό, νά προωθηθεί ό άποεκκασοκισμός του κράτους. "Ο δεύτερος και ουσιαστικότερος λόγος ήταν ότι ή Ν.Δ. δέν μπορούσε νά άσκήσει επί τής ουσίας πολιτική κριτική στό ΠΑΣΟΚ. Και δέν άσκησε. Στην άγορά του αιώνα για παράδειγμα δέν άμφισβήτησε τήν ίδια τήν άγορά, αλλά προσπάθησε νά δείξει ότι τό δημόσιο άγόρασε άκριβότερα τά Μιράζ σέ σχέση με τά φάντομ — άρα κάποιοι καρπώθηκαν τή διαφορά. Στο θέμα Κοσκωτά δέν άμφισβήτησε τό μονοπώλιο του θεάματος πού πήγαινε νά στηθεί αλλά ότι τουτο γινόταν με κλεμένα λεφτά και άκάλυπτες έπιταγές, ότι δηλαδή ή αυτοκρατορία Κοσκωτά δέν φτιαχόνταν με σύννομα μέσα (βλέπε για τό ζήτημα αυτό άρθρο μου στο τεϋχος 100 του Πολίτη και τό άρθρο του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου τεϋχ. 101, «Κυβέρνηση Τζανετάκη, τρίμηνη εισαγωγή στον νεοφιλελευθερισμό»). "Η έπιλογή αυτή τής Ν.Δ. —ή όποια, επαναλαμβάνω ήταν άναγκαστική γι' αυτήν—, τήν όποια συμμερίστηκε και ό Συνασπισμός, έφερε τό αντίθετο άποτέλεσμα άπό τό άναμενόμενο. "Αντί νά ρίξει τό ΠΑΣΟΚ κάτω άπό τό 39% τό άνέβασε στο 41%. "Αντί νά πολλαπλασιάσει τς φυγόκεντρες τάσεις, τόσο έντονες πέρυσι τό χειμώνα και τς άποστασιοποιήσεις, συσπείρωσε τά στελέχη του και τς τάσεις του. "Αντί νά μειώσει τή δύναμη του Α. Παπανδρέου καθιστώντας τον ποινικά ύπόλογο, αύξησε τή δύναμή του, αντί νά διώξει τους άριστογενείς άπό τό ΠΑΣΟΚ τους ξανάστειλε στο ΠΑΣΟΚ, αντί νά μειώσει τή δύναμη του «αδριανισμού» τήν κατέστησε τήν πίο έγκυρη, τήν πίο πιστή πασοκική φωνή.

Ένώ με τήν επιχείρηση «κάθαρση» Συνασπισμός και Ν.Δ. επεδίωκαν τήν μείωση τής δύναμης του ΠΑΣΟΚ πέτυχαν άρκετιώς τό αντίθετο: ούτε ή Ν.Δ. πέτυχε αυτοδυναμία ούτε τό ΠΑΣΟΚ έχασε και του Συνασπισμού ή δύναμη μειώθηκε κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες.

Τό φαινόμενο θεωρήθηκε από μία μερίδα τών πολιτικῶν ἀναλυτῶν ὡς κατάντημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἠθική ἐξαχρείωση. Ξεχάστηκαν ἔτσι τρεῖς βασικοί παράγοντες πού συντέλεσαν τό ΠΑΣΟΚ νά διατηρήσει καί νά ἀυξήσει τή δύναμή του.

1. Ἡ συνεργασία τοῦ Συνασπισμοῦ μέ τή Δεξιά. Πολλοί ἄριστεροί, ἰδίως ἐκεῖνοι πού τό 1981 καί τό 1985 εἶχαν ψηφίσει ΠΑΣΟΚ, δέν μπόρεσαν νά χωνέψουν τή συνεργασία τῆς Ἀριστερᾶς, μέ τή Δεξιά στό πλαίσιο τῆς κυβέρνησης Τζαννετάκη. Ἡ ψήφος τους ἦταν τιμωρητική. Ἀλλά καί, βαθύτερα, ἦταν μία ψήφος πού, στό δεκαπεντάχρονο δίλημμα ΠΑΣΟΚ ἢ Δεξιά, προέκρινε τό ΠΑΣΟΚ ὡς προνομιακό σύμμαχο τῆς ἀριστερᾶς μέ ὄλα τά κοινωνικά καί πολιτικά συμφραζόμενα πού ἐμπεριέχει αὐτή ἡ ἐπιλογή: ἀπό τήν ἐπιλογή τοῦ μικρότερου κακοῦ ὡς τήν πίστη στήν πλατιά ἐνότητα τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων καί τή λαϊκομετωπική συνταγή. Καί γιά τοῦτο δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι στήν κατηγορία αὐτή ἐντάσσονται ἄριστεροί μεγαλύτερης ἡλικίας, «ἐαμογενεῖς», γιά τούς ὁποίους καί ἡ ἱστορική φοβία ἀπέναντι στή δεξιά ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἐνεργός καί ἡ μία λαϊκιστική ἀντίληψη γιά τήν «ἀλλαγῆ» ἀντιστοιχεῖ στήν πολιτική τους φιλοσοφία.

2. Ἄν ἡ προηγούμενη κατηγορία διαμορφώνεται μέ βάση ἰδεολογικά κριτήρια, μία ἄλλη πολυπληθέστατη εἶναι ἐκείνη πού συγκροτεῖται μέ ὄρους κυρίως κοινωνικούς. Ἐδῶ δηλαδή ἐντάσσεται τό λαϊκό στοιχεῖο τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἰδίως τό ἄγροτικό καί τό μικροαστικό, πού θεώρησε καί θεωρεῖ τό ΠΑΣΟΚ ὡς πολιτική του ἔκφραση σέ ἀντιπαράθεση πρὸς τήν ΝΔ πού τήν ἐκλαμβάνει ὡς ἔκφράστρια καί ὀργανώτρια τοῦ κεφαλαίου. Ἰδεολογίες λαϊκιστικές, ἀντιπλουτοκρατικές, κορπορατιστικές, κράτησαν σταθερά τόν κόσμο αὐτό κάτω ἀπό τήν πολιτική σκέπη τοῦ ΠΑΣΟΚ πολύ περισσότερο πού ἡ Ἀριστερά ὄχι μόνο ἔχανε ἀλλά δέν ἔδινε κἀν τή μάχη τοῦ ἰδεολογικοῦ μετασχηματισμοῦ αὐτῶν τῶν στρωμάτων, καθὼς καί ἡ ἴδια γιά τήν «πραγματική ἀλλαγῆ» μιλοῦσε ὀρίζοντάς τιν περιπού ὅπως καί τό ΠΑΣΟΚ.

3. Ἡ κατηγορία, ἡ πῖο ἐνεργός καί δυναμική, τῶν ἀνερχόμενων ἀστῶν αὐτῶν πού φτιάχτηκαν στή διάρκεια τῆς ὀκτάχρονης ἐξουσίας του. Πρόκειται γιά ἐκείνες τίς κοινωνικές μερίδες πού συνδέθηκαν μέ τήν ἐκπασοκισμένη κρατική γραφειοκρατία συναποτελώντας μαζί τόν σκληρό πυρήνα τῶν ἀνερχόμενων νεοαστῶν. Ἐδῶ θά συναντήσουμε τούς ἱμαργούς ἢ κρατοδίαιτους ἐπιχειρηματικούς κύκλους καί τό δημοσιοῦπαλληλίκι πού εἶχαν συνδέσει τά συμφέροντά τους μέ τήν πασοκική ἐξουσία, νεμόμενοι προνόμια, προμήθειες, κρατικές παραγγελίες, κρατική εἴδωια. Τά στρώματα αὐτά ἐπέδειξαν μία καταπληκτική ἀλληλεγγύη μέ τήν ἀπειλούμενη πολιτική τους ἐκπροσώπηση καί μαχητικά στάθηκαν στό πλευρό τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τοῦ ἀρχηγοῦ του προσωπικῶς. Ἡ ἐπιλογή ἦταν ταξική.

Τά προηγούμενα ὁμως μόνο ἐν μέρει ἐξηγοῦν τή διατήρηση καί τήν μικρή ἀύξηση τῶν δυνάμεων τοῦ ΠΑΣΟΚ στίς ἐκλογές τῆς 5ης Νοεμβρίου. Μόνα τους τά στοιχεῖα αὐτά δέν θά μπορούσαν

νά ἀποτρέψουν μία σημαντική μείωση, πολύ κάτω τοῦ 39%.

Ἀλλά τί συνέβη ἐπιπλέον;

Ἡ συνεκτική ἰδεολογία τοῦ πασοκισμοῦ ἦταν ὁ λαϊκισμός πού στή σύγχρονή του ἐκδοχή ὀργανώθηκε γύρω ἀπό τό θέμα τοῦ Σωτήρα-ἀρχηγοῦ καί γύρω ἀπό τό πρόσωπο τοῦ Α. Παπανδρέου-Σωτήρα-ἀρχηγοῦ. Ἡ «κάθαρση» ὁμως ἔβαλε προσωπικά, μέ ὄρους ἠθικο-ποινικούς, κατά τοῦ Σωτήρα-ἀρχηγοῦ. Ὁ Σωτήρας ἦταν ὁ διωκόμενος, ὁ κατατρεγμένος, ὁ Μάρτυρας. Σέ ὄλες δέ τίς σωτηριολογικές ἰδεολογίες, ἀπό τά πανάρχαια χρόνια Μάρτυρας (διωκόμενος) καί Σωτήρας εἶναι ἕνα ζεύγος, ὅπου τό ἕνα στοιχεῖο λειτουργεῖ ὡς συμπληρωματικό τοῦ ἄλλου. Ὁ κατατρεγμένος λόγω τοῦ ἀριστοροδεξιοῦ ἀντιπασοκισμοῦ μάρτυρας, ἀπό ἀντικείμενο λατρείας γίνεται ἀντικείμενο ὑπεράσπισης, διότι ὄχι μόνο κινδυνεύουν οἱ σωτηριολογικές του ιδιότητες, ἀλλά, ἡ ἴδια ἡ συνοχή τῆς παράταξης πού μόνον αὐτός συντηρεῖ. Ἐλάχιστοι εἶδαν στούς ἀποσχισθέντες Τρίτση, Ἀρσένη, Μαγκάκη ἕναν ἄλλο πολιτικό πόλο, καί οἱ περισσότεροι «εὐκαμπτοί» φρόντισαν ἐγκαίρως νά ἐπανακάμψουν.

Ὅλη αὐτή, βέβαια, ἡ μετά φανατισμοῦ ὑποστήριξη τοῦ ἀρχηγοῦ, ἡ ὑπεράσπιση τοῦ οἴκου, δέν μπορούσε παρά νά γίνει μέ τήν πῖο χονδρῶ-εἰδή πολιτική δικαιολόγηση γιὰ τί οἱ ἀποχωρήσεις, τοῦ κ. Σημίτη γιά παράδειγμα, ὄδηγούσαν κατ' εὐθείαν στό ἔδαφος τῶν ἀντιπάλων-διωκτῶν. Ὁ αὐριανισμός, καίτοι γιά τίς γενικότερες προοπτικές τῆς παράταξης ἦταν ἀχρηστος καί δυσλειτουργικός —φανταστεῖτε ἕνα 1992 ὑπό τήν ἰδεολογική αἰγίδα τῆς Κουριάδας— ἦταν τό μόνο λειτουργικό μέσο γιά τή συγκράτηση τῶν ὀπαδῶν. Ἐτσι ὁ αὐριανισμός, ὡς τή συγκρότηση τῆς Οἰκουμενικῆς γνώρισε ἡμέρες δόξης, γιά νά πέσει στά κρῦα τοῦ λουτροῦ ἀμέσως μετά.

Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι ὁ αὐριανισμός ὡς ἰδεολογία πῆρε τέλος, ὅτε ὅτι μετασχηματίστηκε σέ εὐγενέστερον εἶδος. Σημαίνει ἀπλῶς ὅτι δέν χωράει στήν ἰδεολογία τῆς Οἰκουμενικῆς, δέν ἀνταποκρίνεται στά «ὀράματα» τοῦ 1992. Γι' αὐτό καί δέν ἔλειψαν οἱ ἐπίσημες καταγγελίες τοῦ «αὐριανισμοῦ» ἀπό ἐπίσημα πασοκικά χεῖλη (Γ. Παπανδρέου).

Ἄλλωστε τό κύριο πού εἶχε νά προσφέρει τό προσέφερε. Τώρα πού εἶναι σαφές ὅτι ὁ Σωτήρας, ἀφοῦ μαρτύρησε, σώθηκε, τώρα δηλαδή πού ἡ ποινική ἐπιχείρηση «κάθαρση» κατέληξε σέ φιάσκο καί κανεῖς δέν μιλάει γι' αὐτήν, τώρα πού ὁ κ. Α. Παπανδρέου καί οἱ ὕπουργοί του ἐξασφάλισαν τήν ἀτιμωρησία —μέ πῖο πιθανή ἐξέλιξη τό εἰδικό δικαστήριο νά ἀποφανθεῖ ὅτι ὑπάρχει παραγραφή, ἢ ἀκόμη κι ὅτι δέν ὑπάρχουν ἀποδείξεις γιά τήν ἀντικειμενική ὑπόσταση τῶν καταγγελλομένων ἀδικημάτων—, οἱ ἐπιτελεῖς τοῦ ΠΑΣΟΚ μποροῦν νά διαχωρίζουν τή θέση τους ἀπό τή βάνουση ἐπιθετικότητα τοῦ αὐριανισμοῦ. Θά ἀναλάβουν βέβαια καί τό ἀνάλογο πολιτικό κόστος γιὰ ὅσοι πίστεψαν στίς ἀπόλυτες, τίς «ἀνυποχώρητες», διαχωριστικές γραμμές αἰσθάνονται τώρα τήν ἀπογοῆτευση τῆς ἐγκατάλειψης, καί σάν προδοσία.

Θά πρέπει ἐπίσης νά προσθέσουμε ὅτι ἡ ὀλη ἐπιχείρηση τῆς «κάθαρσης» στήν ποινική τῆς διάσταση δέν ἦταν παρά μία κακοστημένη κι ἀψυχολόγητη φάρσα. Ἡ κάθαρση αἰτιολογήθηκε

Ὁ Σωτήρας-ἀρχηγός ἔγινε ὁ διωκόμενος μάρτυρας, ὁ κατατρεγμένος. Ἀπό ἀντικείμενο λατρείας ἔγινε ἀντικείμενο ὑπεράσπισης.

ώς ήθική και κυρίως εθνική έπιταγή, συνώνυμη με τό εθνικό συμφέρον και οι υπόλογοι για τά σκάνδαλα θεωρήθηκαν ως δοσίλογοι άπέναντι στό έθνος.

Άφου υιοθετήθηκε αυτή ή γραμμή από τόν Συνασπισμό και τή Ν.Δ., ένα νέο είδος εθνικοφροσύνης δηλαδή, έπόμενο ήταν νά έπιζητήσουν τήν ποινική δίωξη τών πρωτεργατών τών σκανδάλων, όπως σέ άλλες περιπτώσεις είχαν διαχθεί ποινικά οι απόβλητοι του έθνους, οι Κουσίλιγκς της Κατοχής, οι δοσίλογοι συνεργάτες τών Γερμανών ή οι πρωτεργάτες του πραξικοπήματος της 21ης Άπριλίου. Άλλά άπλως έμπλεξαν τίς ιστορικές φάσεις μέσα σέ μιά άκατάσχετη περί έθνους φλυαρία. Ξέχασαν ότι ό νόμιμος πρωθυπουργός μιάς χώρας πού εκλέχτηκε δημοκρατικά από τό 48% του ελληνικού λαού, τόν όποιον ή ίδια ή Άριστερά στήριζε επί όκτώ συναπτά έτη και ό όποιος διατηρούσε άκόμη τό 40% του εκλογικού σώματος, δέν ήταν δυνατό νά καταλήξει στόν Κορυδαλλό. Θά ήταν σαν νά πήγαιναν φυλακή κάπου 2,5 εκ. πολίτες, σαν νά 'ταν εθνικώς απόβλητο τό 40% του ελληνικού λαού. Γι' αυτό κι οι πρωτεργάτες της «κάθαρσης» τήν έγκατέλειψαν στά άζήτητα της φλυαρίας τους. Είναι πράγματι πολύ μεγάλοι αυτοί οι πολιτικοί άνδρες.

Η ΑΠΟΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Σχεδόν στά ψιλά τών εξελίξεων πού συνταράζουν τήν πολιτική σκηνή περνάει μιά άλλη υπόθεση πού ώστόσο έχει ιστορική σημασία. Ότι δηλαδή ή επίσημη Άριστερά αποκομμουνιστικοποιείται.

Η πρώτη φάση του δράματος ήταν ή μετεξέλιξη ενός τμήματος του έναιου ΚΚΕ έσωτερικού πού κατασκεύασε τήν ΕΑΡ. Η τότε αίτιολόγηση του έγχειρήματος βασίστηκε στην ιδεολογία της ιστορικής χρεωκοπίας του κομμουνισμού και του κομμουνιστικού κόμματος. Και πράγματι βρέθηκαν οι άνθρωποι στην παγκόσμια πρωτοπορία. Με τή συγκρότηση όμως του Συνασπισμού δρομολογήθηκε μιά άλλη, έμμεση αυτή, διαδικασία αποκομμουνιστικοποίησης της υπόλοιπης, της «δογματικής - φιλοσοφικής» Άριστεράς. Έδώ δέν εγκαταλείφθηκαν τά όνόματα, τά έμβλήματα, οι σημαίες και οι δομές. Αλλά παρέμειναν καλά όχυρωμένα στό Περισσό, πολύτιμο όπλοστάσιο σέ όσους είχαν λόγους νά πατάσουν τούς πιθανούς αίρεσιάρχες. Άλλά έδώ κι ένα χρόνο, και τό ΚΚΕ δέν πολιτεύεται πλέον ως κομμουνιστικό κόμμα, αλλά μέσα στην «πλατιά ένότητα» του Συνασπισμού. Τό κόμμα, τό πραγματικό κόμμα, πού βουλεύεται, αποφασίζει, πολιτεύεται είναι ό Συνασπισμός.

Τό μόρφωμα τούτο δέν πρέπει νά τό κατατάξουμε στίς γνωστές λαϊκομετωπικές μορφές του παρελθόντος όπου τό Κ.Κ. συμμαχούσε με άλλες άριστερές και προοδευτικές δυνάμεις ένψει κάποιου υπέρτερου και κοινού έχθρου. Ό Συνασπισμός δέν είναι συμμαχία, αλλά οργανική σύντηξη άριστερών και κομμουνιστογενών δυνάμεων, μιά συγχώνευση πού δέν πραγματοποιείται στην βάση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας οιοδήποτε τύπου, αλλά στην βάση του ευρωαριστερού ρεφορμισμού, άκόμη πιο συγκε-

κρίμενα, στην βάση της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας. Τούτο άλλωστε είναι τό νόημα της όλης έπιχείρησης, έντελώς σύστοιχης με τίς πολιτικές και κομματικές μορφές πού άναδεικνύει ή περεστρόικα στην Άνατολική Ευρώπη αλλά και τίς δρομολογούμενες πλέον εξελίξεις στην κομμουνιστική άριστερά της Δυτικής Ευρώπης. Η περίπτωση του Άταλικού Κ.Κ. με τήν πρόταση Όκέτο, πού ήδη υπερψηφίστηκε από τήν Κ.Ε. του κόμματος αυτού, είναι πολύ εβγλωττη.

Βέβαια στην περίπτωση του ΚΚΕ ή διαδικασία της αποκομμουνιστικοποίησης του και του έναρμονισμού του με τίς γενικότερες διεθνείς τάσεις είναι πιο περίπλοκη λαμβανομένου υπόψη του ιστορικού βάρους της παράδοσής του. Γι' αυτό και τό κόμμα διατηρείται οργανωτικά πράγμα άλλωστε αναγκαίο για τήν προώθηση τών πολιτικών έπιλογών, για τήν κατήχηση τών όπαδών και για τήν πάταξη τών αντίστασεων ή τών αίρεσιαρχών. Η διπλοπροσωπία του ΚΚΕ αυτή τή στιγμή είναι μιά μοιραία αντίφαση πού δέν μπορεί νά ξεπεραστεί άμεσα. Όστόσο ή βόμβα Ανδρουλάκη, πού ήδη, πρωτοπόρος αυτή στά «άνοίγματα», άναγγέλλει «ουσιαστικές αλλαγές πού συνιστούν τομή για τόν κομματικό μηχανισμό» δείχνουν τήν κατεύθυνση και δέν είναι παρά μιά πρόγευση. Τά πράγματα, λοιπόν, γίνονται σαφή.

Έτσι ή δημιουργία του Συνασπισμού, ή συμμετοχή της Άριστεράς στην κυβέρνηση Τζανετάκη, τά κηρύγματα για τήν «έθνική συμφιλίωση», ή συμμετοχή του Συνασπισμού στην Οικουμενική δέν είναι πτυχές ασύνδετες μεταξύ τους, δέν είναι αντιδράσεις σέ συγκυριακές καταστάσεις αλλά έντάσσονται σέ μιά γενικότερη στρατηγική, με τή σκληρή έννοια του όρου, και άναδεικνύουν μιά νέα προοπτική πού άκυρώνει όγδόντα χρόνια ιστορίας του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος. Αύτή τήν ιστορική αλλαγή άλλοι άριστεροί θά τήν θεωρήσουν όλέθρια κι άλλη θετική. Για ένα πράγμα όμως θά πρέπει όλοι νά είναι σίγουροι: ότι ή αλλαγή είναι πράγματι ιστορικής σημασίας και θά προσδιορίσει αποφασιστικά τό μέλλον της ελληνικής άριστεράς. Άλλωστε ποιός είπε ότι ή ιστορία εκτυλίσσεται πάντοτε προς θετική κατεύθυνση, προς τήν κατεύθυνση της προόδου;

Έδώ κι ένα χρόνο τό ΚΚΕ δέν πολιτεύεται πλέον ως κομμουνιστικό κόμμα. Τό κόμμα, τό πραγματικό κόμμα πού βουλεύεται αποφασίζει πολιτεύεται είναι ό Συνασπισμός

ΟΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ

Ή άλλη πλευρά της ίδιας διαδικασίας είναι η απόρριψη αυτών των επιλογών. Ή μία περίπτωση είναι εκείνων που απέρριψαν την επιλογή της ΕΑΡ και συγκρότησαν το ΚΚΕ έσωτ. — Α.Α. Τώρα είναι σειρά του ΚΚΕ να γνωρίσει τη μαζική άμφισβήτηση. Ή αντίθεση ΚΝΕ, οι διαφωνούντες στην ΚΕ του ΚΚΕ που αποχώρησαν τους τρεις τελευταίους μήνες, οι συνδικαλιστές που διαχώρισαν τη θέση τους προς την ΕΣΑΚ-Σ στο ΕΚΑ και την ΑΔΕΔΥ και πλήθος μελών, στελεχών και όπαδών του ΚΚΕ αποτελούν τά εξωτερικά στοιχεία της αντίστασης στην άποκομμουνιστικοποίηση.

Οι αντιδράσεις ή αντιστάσεις αυτές από το ΚΚΕ χαρακτηρίστηκαν γενικά φραξιονιστικές (τό ΚΕΝΤΡΟ γράφει ο Ριζοσπάστης της 28.11.89), αύριανικού τύπου, αντικομματικές, παλαιολιθικές, περιθωριακές κ.λπ. Το άμυντικό όπλοστάσιο του σταλινισμού είναι πράγματι ανεξάντλητο. Τά ΜΜΕ και οι εκφραστές της κοινής γνώμης κατέταξαν τους διαφωνούντες και αποχωρούντες άπ' το ΚΚΕ στους νοσταλγούς του μπρεζνιεφισμού και του δογματισμού. Φυσικό είναι, ό ένας δίνει χέρι στον άλλο άφου και οι δύο τά βρίσκουν στην Οίκουμενική. Περι τίνος όμως πρόκειται;

Ο χειρότερος τρόπος για να κατανοήσει κανείς την οδσία αυτής της «διαφάνιας», που έχει πάρει τά χαρακτηριστικά μιάς διάσπασης, είναι να σταθεί στο τί είπε ό τάδε ή ό δείνα, τί έγραψε κάποια στιγμή ένα έπώνυμο στέλεχος, ποιά θέση υποστήριξε. Όχι γιατί οι τοποθετήσεις και οι ιδέες των ανθρώπων δεν έχουν σημασία αλλά γιατί ή συνολική διαδικασία είναι εξαιρετικά ταχύρρυθμη και διεξάγεται πάνω σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο έδαφος. Ένα είναι τό σταθερό στοιχείο: ή αντίθεση στην άποκομμουνιστικοποίηση.

Ή σημερινή αντίσταση στην άποκομμουνιστικοποίηση, ενώ είναι εβλογη, μένει να άποδειχθεί άν είναι πράγματι κι αυτή ιστορικής σημασίας. Διότι δεν είναι αυτονόητο ότι τό κενό που δημιουργήθηκε, ένα κενό κομμουνιστικού φορέα, μπορεί πράγματι να πληρωθεί. Ή άποτυχία του ΚΚΕ έσωτ. — Άναν. Άριστερά να οργανώσει τίς δυνάμεις της ανανεωτικής άριστεράς δείχνει ότι δεν άρκει ή αντίσταση, ή ή έκφραση της κομμουνιστικής ιδιότητας. Και ναί μέν είναι δυνατό να ύπάρξουν όρισμένα οργανωτικά άποκρυσταλλώματα ή μορφές συνεργασίας, όπου θά συνυπάρξουν «διαφωνούντες», τό ΚΚΕ έσωτ. — Α.Α. και άλλοι άριστεροί, ώστόσο ή *άθροισή τους*, καιτοι άποτελεί βήμα άποφασιστικής σημασίας, *δέν είναι* συνώνυμη με ή δημιουργία νέου κομμουνιστικού φορέα. Και τότο γιατί ή δημιουργία ενός τέτοιου φορέα πρέπει να άπαντήσει στο άφάνταστα μεγάλο και δυσθεώρητο έρώτημα τί είναι κομμουνισμός σήμερα, τί είναι κομμουνιστικό κόμμα σήμερα που όλες οι ύπαρκτές μορφές του είτε έχουν περιπέσει σε άνυποληψία είτε μετεξελίσσονται σε μιάν νέου τύπου σοσιαλδημοκρατία.

Οι έκλογές, τόσο του Ίουνη όσο και του Νοέμβρη έδειξαν ότι στά άριστερά του Συνασπισμού έλάχιστες δυνάμεις μπόρεσαν να επιβιώσουν. Τουτό ισχύει όχι μόνο για τό ΚΚΕ έσωτ. — Α.Α. αλλά και για τό σύνολο των ρευμάτων της

έξωκοινοβουλευτικής άριστεράς. Συνέβη μάλιστα και τότο: στους χώρους αυτούς τά τελευταία χρόνια όσο περισσότερο αναπτυσσόταν ή ατάρκεια και ό ναρκισσισμός της «άλλης» άριστεράς, τόσο περισσότερα μικρές ομάδωσεις ανθρώπων αυτοορίζονταν ως δυνάμεις της ριζοσπαστικής, αντικαπιταλιστικής άριστεράς, τόσο περισσότερο τό αντικαπιταλιστικό — ριζοσπαστικό φρόνημα άτόμων έμφανιζόταν ως πολιτική και κοινωνική δύναμη. Στους ίδιους χώρους ύπηρε έντονη ή φυγή στά προσφιλή θέματα του περιθωρίου, ή διαφορετικά ενός αναχρονιστικού άριστερισμού.

Παράλληλα μορφοποιήθηκαν οι οικολογικές ομάδες, κράμα άκραφών περιβαλλοντιστών, κύκλων της έξωκοινοβουλευτικής άριστεράς που έγκατέλειψαν τη μεγάλη ρήξη για ν' άσπασθούν την οικολογική προβληματική και άριστερών της ανανέωσης, νεότερης ηλικίας, που ή χρεωκοπία της ανανεωτικής άριστεράς, ή διάσπασή της και ή ένσωμάτωσή της στην ΕΑΡ και στον Συνασπισμό τους έπεισαν ότι τό «κόκκινο» ανήκει πλέον στο παρελθόν κι ήρθε ή ώρα του πράσινου. Άπ' αυτή την πρόσμειξη προήλθε ή Όμοσπονδία Έναλλακτικών — Οικολόγων Όργανώσεων.

Και οι τελευταίες έκλογές, παρά τη έκλογή της οικολόγου βουλευτή, δέν έδειξαν ότι γεννιέται μιά νέα πολιτική δύναμη. Ίσως συμβεί, τότη «έπιτυχία» των 39.000 ψήφων να είναι τό προείκασμά της. Όμως κι άπ' αυτή την άποψη, πάλι τό πολιτικό μας σύστημα δέν πλουτίστηκε.

Οι δραματισμοί είτε για μιάν αντικαπιταλιστική - ριζοσπαστική άριστερά, είτε για μιά νέα επαναστατική - κομμουνιστική άριστερά, είτε για τό έναλλακτικό - οικολογικό κίνημα είτε για τη συνάντηση «κόκκινου και πράσινου» παραμένουν δραματισμοί, που συχνά άλέθουν καλές θελήσεις, έμπνεύσεις και προσπάθειες. Όσοι πιστεύουν άκόμη ότι κομμουνισμός δεν ανήκει στην Ιστορία, και μάλιστα στην Ιστορία των βαναυσοτήτων της ανθρωπότητας, πρέπει να εγκαταλείψουμε τό ταχύτερο μεθόδους, πρακτικές, πολιτικά στερεότυπα και στρατηγικές που αυτή ή ίδια ή Ιστορία μάς κληροδότησε. Ή γένεση μιάς νέας πολιτικής, μιάς νέας κομμουνιστικής ιδεολογίας και των νέων πολιτικών δυνάμεων του σοσιαλισμού παραμένει τό μεγάλο ζητούμενο, όχι μόνο για τά άριστερά του Συνασπισμού αλλά για την έλληνική κοινωνία.

ΠΡΟΣ ΝΕΕΣ ΑΠΟΚΡΥΣΤΑΛΛΩΣΕΙΣ

Ή περίοδος είναι μεταβατική. Οι πολιτικές μορφές και οι άνακατατάξεις στο πολιτικό σύστημα της χώρας δεν έχουν βρει άκόμη την όριστική τους μορφή, εκείνη δηλαδή που θά επικρατήσει στη νέα φάση, ένώνει του 1992. Οι τάσεις ώστόσο είναι ευδιάκριτες. Ουσιαστικά τείνουμε σε ένα νέο δικομματικό σύστημα όπου άπό τη μιά μεριά θά ύπάρχει τό υπό σοσιαλδημοκρατικοποίηση ΠΑΣΟΚ και ή υπό σοσιαλδημοκρατικοποίηση Άριστερά σε αντίστοιχία με τίς ευρωπαϊκές σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις. Άπό την άλλη ή φιλελεύθερη συντηρητική παράταξη της Ν.Δ. ή όποια άλλα πολιτικά μορφώμα-

τα προκύψουν στή θέση της σέ περίπτωση μή αυτοδυναμίας τῆς Ν.Δ. στίς προσεχείς ἐκλογές. Ἔνα σύστημα δηλαδή ἀνάλογο καί προσαρμοσμένο στίς εὐρωπαϊκές πολιτικές πραγματικότητες. Οἱ ὅποιες παραλλαγές δέν θά εἶναι παρά προσαρμογές στίς ντόπιες ιδιομορφίες.

Ἦδη τό ΠΑΣΟΚ ἀναπτύσσει τήν πρότασή του γιά τήν προοπτική τῶν «προοδευτικῶν - δημοκρατικῶν δυνάμεων» καί τή συνεργασία μέ τήν ἄριστερά, ἐννοεῖται ὑπό τήν ἡγεμονία του. Προϋπόθεση, γι' αὐτή τήν προοπτική δέν εἶναι μόνο ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀπό τή λογική τῆς αυτοδυναμίας, ἀπό τό παρελθόν τῶν σκανδάλων, ἀπό τόν λαϊκισμό ἀνδρεοπαπανδρεϊκοῦ - αὐριανικοῦ τύπου, προϋπόθεση δέν εἶναι μόνο ἡ σχετικοποίηση τῆς ἀρχηγικῆς δομῆς καί τῆς χαρισματικῆς ἡγεσίας. Προϋπόθεση εἶναι ἐπίσης καί ἡ ἀποκομμουνιστικοποίηση τῆς Ἀριστεράς, διότι μόνο ἔτσι μπορεῖ νά ὑπάρχει ιδεολογική συγγένεια, προγραμματική σύγκλιση καί συνάμα ἀποδοχή τούτου τοῦ μπλόκ ἀπό τή Σοσιαλιστική Διεθνή καί τά Εὐρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κέντρα. Ὁ Συνασπισμός ἄλλωστε δέν κούραζεται νά τό τονίζει: προοπτική του εἶναι μία κυβέρνηση «προοδευτικῆς κατεύθυνσης» μέ τίς δυνάμεις τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἦδη ἡ συνεργασία στό πλαίσιο τῆς Οἰκουμένης ἀποτελεῖ τό πρῶτο βῆμα πού φέρνει κοντά ΠΑΣΟΚ καί Συνασπισμό. Νομίζω ὅτι ὁ Γκορμπατσώφ καί οἱ νέες ἡγετικές ομάδες στήν Ἀνατολική Εὐρώπη καί στά Βαλκάνια δέν θά εἶχαν ἀντιρρήσεις γιά τό σχῆμα αὐτό. Ἐκεῖ τείνει καί ἡ λογική πού διέπει τόν Συνασπισμό καί ἡ λογική τοῦ ΠΑΣΟΚ. Καί ἀντιστάσεως μή οὔσης τό σχῆμα αὐτό, πού τώρα βρίσκεται στά προκαταρκτικά του, μπορεῖ ἄριστα νά εὐδοιωθεῖ καί νά εὐδοκιμήσει.

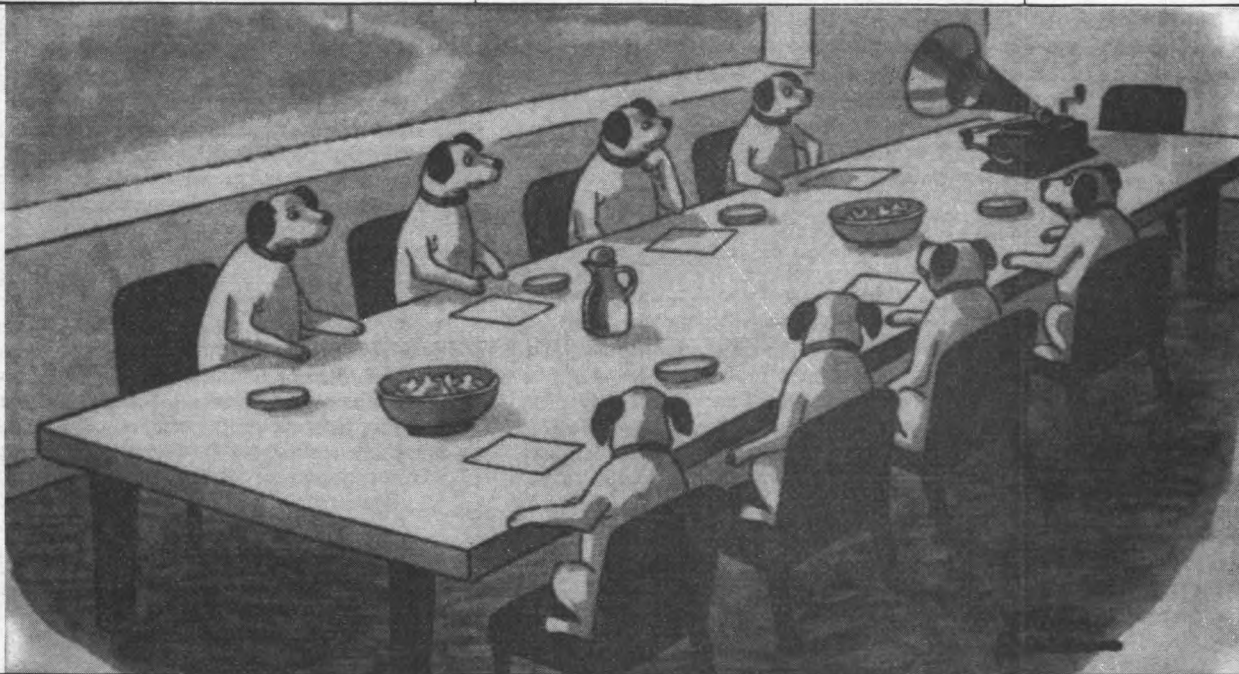
Ἀπό τή πλευρά τῆς συντηρητικῆς παράταξης τά πράγματα θά προχωρήσουν μέ ἀνάλογο τρόπο. Καί ἐκεῖ ἔνα μπλόκ δυνάμεων, χωρίς πιά τή δραματοποιημένη ἐξάρτησή τους ἀπό τόν ἀρχηγό, θά κατέχει τήν ἄλλη πλευρά τοῦ λόφου. Καί θά ἀντιστοιχεῖ τό μπλόκ αὐτό στούς Εὐρωπαϊούς χριστιανοδημοκράτες - φιλελεύθερους νεοσυντηρητικούς, ὅπως καί τώρα ἄλλωστε,

ἀλλά μέ πιά σύγχρονους δρους.

Ἡ προγραμματική ομοιότητα τῶν δύο μπλόκ θά ἀποτρέπει τήν πόλωση, θά ἐπιτρέπει τήν ἐναλλαγή, θά διευκολύνει τή συνεργασία, θά καλλιεργεῖ τή συναίνεση. Οἱ θεσμοί θά ἀκολουθήσουν. Ἐπίκειται ἄλλωστε καί ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος ὁπότε, ἀκόμη καί τό ζήτημα τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας θά ἐπαναξετασθεῖ. Ἄλλά ἂν ἡ ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία προϋποθέτει κόμματα πού ἐκφράζουν ὀλη τήν ποικιλία καί τήν πολυφωνία τῶν κοινωνικῶν τάξεων καί στρωμάτων, ἀλλά καί τή θεσμοποιημένη σύγκρουση μεταξύ τους —γι' αὐτό ἄλλωστε καί τά ἀντιπροσωπευτικά σώματα, Βουλή, Αὐτοδιοίκηση, συνδικάτα κ.λπ. ἔχουν οὐσιαστικές ἀρμοδιότητα καί ἀποτελοῦν οὐσιαστικά κέντρα λήψης ἀποφάσεων—, ἡ συναινετική δημοκρατία πρὸς τήν ὁποία τείνουμε, ἀκριβῶς ἐπειδή ἀπορρέει ἀπό τήν συναίνεση, τήν ἐνσωμάτωση, τήν κοινωνική εἰρήνευση καί τούς μηχανισμούς πού τίς ἐπιβάλλουν, προϋποθέτει κόμματα καί διαμορφώνει κόμματα τῆς συναίνεσης, τῆς ἐνσωμάτωσης, τῆς κοινωνικῆς εἰρήνευσης. Κόμματα «διαλόγου» δηλαδή, ἀλλά, ὄχι μέ τήν κοινωνία, γιατί ἀπό ἐκεῖ μπορεῖ νά βγοῦν καί κακοφωνίες. Διαλόγου μεταξύ τους, βέβαια, ὁ ὁποῖος ἀναγορεύει ὡς θεμελιώδη, ἂν καί ἄτυπο, θεσμό τῆς συναινετικῆς δημοκρατίας τά κομματικά διευθυντήρια: πολυπρόσωπα, στηριγμένα σέ μία ἰσχυρή κομματική γραφειοκρατία, προεκτεινόμενη μέσα στήν κρατική γραφειοκρατία. Κόμματα χωρίς λειτουργούσα βάση, κόμματα μέ συναινούσα βάση. Ἄν ἡ βάση δέν συναινεῖ, ὁ αὐταρχισμός τῆς δημοκρατίας αὐτῆς εἶναι ἐδῶ γιά νά προλαβαίνει, νά καταστῆλλει καί προπαντός γιά νά ἐνσωματώσει. Ἡ εἰκόνα καί ἡ καλωδιωμένη ζωὴ θά διδάσκουν τήν οὐσία τοῦ ιδεολογικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ.

Ἀπό κάτω, ὁ ἀπό κάτω κόσμος, θά σιγοβράζει, ὅπως πάντα. Θά χρειαστοῦν πολλές ἀντιφάσεις καί πολλές ἀντιστάσεις, ὥστε αὐτό τό σιγοβράσιμο νά γίνει βρασμός. Τίποτε δέν ἐρχεται μόνο του, τίποτε δέν εἶναι νομοτελειακό.

Ἡ σημερινή ἀντίσταση στήν ἀποκομμουνιστικοποίηση τῶν διαφωνούντων τοῦ ΚΚΕ, τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. κι ἄλλων ἀριστερῶν μένει νά ἀποδειχθεῖ ἂν εἶναι βιώσιμη καί ἱστορικῆς σημασίας.

Οι αντιφάσεις του πολιτικού μας συστήματος

του Δημήτρη Κυρτάτα

Πολιτικοί παρατηρητές αλλά και απλοί καθημερινά, ότι η παρούσα πολιτική κρίση, παρά τις διαρκείς και συχνά απρόβλεπτες εξελίξεις, σημαδεύεται από δομικές αντιφάσεις, ή υπέρβαση των όποιων δέν διαγράφεται, τουλάχιστον μέχρι στιγμής, στον ορίζοντα. Έτσι, ενώ οι επιλογές των ηγεσιών των πολιτικών σχηματισμών εμφανίζουν συχνά θεαματικές διακυμάνσεις, ελάχιστοι πιστεύουν πιά ότι μπορεί να βρεθεί αίσθημα ή επιλογή εκείνη που θα οδηγήσει τη χώρα σε μακρόχρονη πολιτική σταθερότητα. Πολιτικές συμμαχίες επιτυγχάνονται και αναιρούνται από τη μία μέρα στην άλλη, πολιτικοί ηγέτες εκτοπίζονται από το κοινοβούλιο και άμεσως προβάλλονται ως μοναδικές λύσεις, πολιτικά συνθήματα στηρίζουν τους προεκλογικούς αγώνες κομμάτων για να ξεχαστούν την επομένη των εκλογών. Όλοι συμφωνούν ότι η δημοκρατία δεν έχει αδιέξοδο, αλλά κανείς δεν αναλαμβάνει την ευθύνη να δείξει με σαφήνεια προς την κατεύθυνση που οδηγεί στην άρση των αδιεξόδων. Τελικά, όσο πιο εύελικοι γίνονται οι πολιτικοί ηγέτες, τόσο η πολιτική σταθερότητα μοιάζει να απομακρύνεται.

Μέ τα δεδομένα αυτά, και ενώ οι πολιτικοί συντάκτες εντρυφούν σχεδόν αποκλειστικά στα καθημερινώς μεταβαλλόμενα πολιτικά σενάρια, ο εντοπισμός ορισμένων νέων δεδομένων ενδέχεται να αποκαλύπτει κάποιες μονιμότερες τάσεις της πολιτικής και κοινωνικής μας ζωής, τάσεις, που ίσως παίξουν καθοριστικό ρόλο για το μέλλον. Ξεκινώ με την παρατήρηση ότι η τρέχουσα συγκυρία αναδεικνύει μία σειρά από παράδοξες αντιφάσεις.

1. Όσο αναλογικότερο γίνεται το εκλογικό σύστημα, τόσο πιο πολωμένο το εκλογικό αποτέλεσμα. Οι εκλογές του Ιουνίου και του Νοεμβρίου που πραγματοποιήθηκαν με το αναλογικότερο σύστημα της μεταπολεμικής τουλάχιστον περιόδου, ουσιαστικά εξαφάνισαν τα μικρά κόμματα. Τόσο οι πιο ακραίοι σχηματισμοί, όσο και οι κεντρώες και κεντρογενείς ομάδες που είχαν κάποια παρουσία μετά τη δικτατορία εξοβελίστηκαν και αυτοκαταργήθηκαν ή απορροφήθηκαν από τους μεγάλους σχηματισμούς. Ακόμα και οι δύο από τους τρεις μεγαλύτερους πολιτικούς σχηματισμούς, εμφανίστηκαν στις τελευταίες εκλογές ως ευρύτερες συσπειρώσεις, χωρίς καν να κάνουν χρήση των καθιερωμένων τους τίτλων.

Από την άλλη, μέσα στα ίδια τα μεγάλα κόμματα, ενώ υπόβροσκαν και κάποτε εκδηλώνονταν τάσεις διασπάσεων και ατομικών διαφοροποιήσεων όσο το εκλογικό σύστημα ήταν πλειοψηφικό, τώρα δέν διαγράφονται καθόλου κεντρόφυγες προοπτικές. Το αναλογικό σύστημα μοιάζει να συσπειρώνει αντί να κατακερματίζει τους πολιτικούς σχηματισμούς.

2. Όσο μικρότερες οι διαφορές στα οικονομικά προγράμματα, τόσο μεγαλύτερη η πόλωση. Ποτέ μεταπολεμικά δέν εμφανίστηκαν στίς εκλογικές αναμετρήσεις οι κυριότεροι πολιτικοί σχηματισμοί με τέτοια συναίνεση ως προς τις βασικές επιλογές οικονομικής στρατηγικής. Η αντιδικία των δύο μεγάλων κομμάτων ήταν κυρίως γύρω από το ποιος μπορεί να εφαρμόσει καλύτερα ένα κατά βάση δημοικό πρόγραμμα. Όσο για την άριστερά ποτέ δέν εμφανίστηκε με λιγότερα αίτήματα οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Το κοινό πρόγραμμα των Γάλλων κομμουνιστών - σοσιαλιστών του 1972, για παράδειγμα, που είχε τότε ασκήσει μεγάλη επίδραση και στην ελληνική άριστερά, είναι εντελώς εκτός τόπου στην Ελλάδα του 1989. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ όλα τα κόμματα επικαλούνται την ανάγκη συναινετικών λύσεων για να αντιμετωπιστούν τα κρίσιμα οικονομικά θέματα, τα μόνα ζητήματα που τίθενται στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων αφορούν εντυπωσιακές όψεις εξωτερικής πολιτικής και εκλογικής νομοθεσίας.

Από την άλλη μεριά η βιαιότητα των πρόσφατων προεκλογικών αναμετρήσεων ξεπέρασε σχεδόν κάθε προηγούμενο. Αν εξαίρσει κανείς το «ήπιο κλίμα» στο οποίο πραγματοποιήθηκαν οι εκλογές, οι αμοιβαίες καταγγελίες για «ποινικοποίηση της πολιτικής ζωής» και για «καταχρήσεις σε βαθμό κακουργήματος» πλειάδας κυβερνητικών στελεχών, συμπεριλαμβανομένου και του πρώην πρωθυπουργού, δέν έχουν τό προηγούμενό τους. Ποτέ δέν οδηγηθήκαμε σε εκλογές με υπόδικη την ηγεσία του ενός κόμματος και κατήγορους τις ηγεσίες των δύο άλλων. Θά έλεγε κανείς ότι αν έλειπε και τό «ήπιο κλίμα», οι οπαδοί των αντίδικων θά έβγαζαν τά μαχαίρια.

3. Όσο έντονότερη ή επίκληση κοινωνικών διαφορών μεταξύ των κομμάτων, τόσο περισσότερο διαφαίνεται ή υπό τή στενή έν-

Όσο αναλογικότερο γίνεται το εκλογικό σύστημα τόσο πιο πολωμένο είναι το εκλογικό αποτέλεσμα.

νοια πολιτική έως προσωπική διάσταση της αντιπαράθεσης. Είναι γεγονός ότι τα κόμματα εκτόξευσαν άμοιβαίες κατηγορίες για την εφαρμοσθείσα ή εφαρμοστέα λιτότητα σέ βάρος μιας πιά δικαίης κοινωνικής πολιτικής. Έξισου γεγονός είναι ότι όλα τα κόμματα άρνήθηκαν τις κατηγορίες και υπερθεμάτησαν στό ενδιαφέρον τους για κοινωνική πρόνοια.

Σημαντικότερο ώστόσο άπ' αυτό είναι τό ζήτημα της κοινωνικής βάσης των μεγάλων πολιτικών σχηματισμών. Οί πάντες βέβαια άπευθύνθηκαν στό «έθνικό άκροατήριο» προσκαλώντας στις γραμμές τους μέλη κοινωνικών ομάδων και τάξεων πού άνήκαν παραδοσιακά σέ άλλους σχηματισμούς. Δέν άπέκρυπταν ώστόσο ότι, κατά βάση, εξακολουθούσαν νά εκφράζουν ιδιαίτερους κοινωνικούς και ταξικούς χώρους. Παρόλο πού δέν έχουμε στή διάθεσή μας αξιόπιστες σχετικές αναλύσεις, νομίζω ότι έστω και διαισθητικά μπορούμε νά ίσχυριστούμε ότι ποτέ οί πολιτικοί οργανισμοί στή μεταπολεμική Έλλάδα δέν άντλοΰσαν τούς ψήφους τους άπό πιά άντιπροσωπευτικό κοινωνικό δείγμα. Μέ εξαίρεση ίσως την άριστερά πού όπωσδήποτε έχει μεγαλύτερη άπήχηση στα εργατικά στρώματα, οί άλλοι δύο πολιτικοί σχηματισμοί εκπροσωποΰν ευρύτατα τμήματα εργατών, μικροαστών πάσης φύσεως, επιχειρηματιών, βιοτεχνών, ελεύθερων επαγγελματιών, εισοδηματιών και βιομηχάνων. Άλλά και ή άριστερά θά πρέπει νά βρίσκεται μέ νέα δεδομένα. Είναι άμφίβολο άν είχε ποτέ ύποστηριχθεί όσο τώρα άπό επιχειρηματίες και εισοδηματίες —για νά μήν αναφερθούμε στους διανοομένους. Είναι επίσης άμφίβολο άν μέλη της ελληνικής εργατικής τάξης είχαν ποτέ ακολουθήσει σέ τέτοιο βαθμό τά άλλα κόμματα, πέραν του παραδοσιακού της άριστεράς. Άκόμα και οί άνεργοί, είναι φανερό άπό τά πρόσφατα εκλογικά άποτελέσματα, σέ μικρό μόνο βαθμό ψήφισαν παραδοσιακή άριστερά.

Έκείνο πού άπέμεινε ήταν ή επίκληση των παραδοσιακών κοινωνικών διαφοροποιήσεων άπό τούς πολιτικούς σχηματισμούς για λόγους έντυπώσεων. Οί κοινωνικές διαφορές μοιάζει όλο και περισσότερο νά άποτελούν, άπό άποψη εκλογική, ένα ιδεολόγημα. Είναι ένδεικτικό ότι στό τέρμα μιας άπό τις πιά άδυσώπητες προεκλογικές άναμετρήσεις, έπιτεύχθηκε ή συναινετική λύση μιας οικουμενικής κυβέρνησης. Άντί λοιπόν ή πολιτική νά άποτελεί έκφραση ή συμπύκνωση του κοινωνικού, όλο και περισσότερο μοιάζει νά ύποκαθιστά τό κοινωνικό ή πάντως νά άυτονομείται άπ' αυτό.

4. Όσο λιγότερες οί δικαιοδοσίες του άνώτατου άρχοντα, τόσο σημαντικότερο ρόλο καλείται νά διαδραματίσει. Είναι γνωστό ότι ή τελευταία αναθεώρηση του συντάγματος άποψίλωσε τόν πρόεδρο της δημοκρατίας άπό τις έτσι κι άλλως περιρισμένες του άρμοδιότητες. Χωρίς νά αναφερθούμε στις δυνατότητες πού είχαν οί βασιλείς νά προωθήσουν δικές τους κυβερνητικές επιλογές, είναι φανερό ότι στον πρόεδρο της δημοκρατίας σήμερα δέν άναγνωρίζεται καν

τό δικαίωμα νά έχει δικές του επιλογές. Όστόσο, έδώ και άρκετούς μήνες, ό νυν πρόεδρος της δημοκρατίας καλείται νά βρίσκεται διαρκώς στό προσκήνιο των πολιτικών εξελίξεων και, άκόμα και μέ τις ελάχιστες πρωτοβουλίες πού του άπομένουν, άποβαίνει σημαντικότητας πολιτειακός παράγοντας, φθάνοντας νά εκπροσωπεί κατ' επανάληψη και τή χώρα σέ σημαντικότερες διεθνείς διασκέψεις. Άρκει νά σκεφτούμε τις καθημερινές πιέσεις πού δέχεται διά του τύπου, πού κάποτε φθάνουν στό επίπεδο άνοιχτών άπειλιών, και τή διαρκή παρουσία των συνταγματολόγων, πού προσπαθούν, συνήθως μάταια, νά προσδιορίσουν τις ύποχρεώσεις και τά δικαιώματά του.

5. Όσο πλησιάζουμε πρós την πραγματοποίηση του παραδοσιακού στόχου της παραδοσιακής άριστεράς, την καθιέρωση της άπλής αναλογικής, τόσο άπομακρύνεται κάθε προοπτική μεταρρύθμισης παραδοσιακού άριστερού τύπου. Μέ τό εκλογικό σύστημα πού εφαρμόστηκε τόν Ιούνιο, ή παραδοσιακή άριστερά βρέθηκε ρυθμιστής της πολιτικής κατάστασης, χωρίς ώστόσο νά τίθεται καν θέμα όποιασδήποτε διαρθρωτικής άλλαγής. Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου βρίσκεται διαρκώς στην τράπεζα των πολιτικών διαπραγματεύσεων και τό μόνο ζήτημα πού άφήνει παντελώς έξω άπό κάθε διαπραγμάτευση είναι τό ζήτημα των μεταρρυθμίσεων.

Κατά τις τρέχουσες διαπραγματεύσεις, ή άριστερά επιδιώκει την εφαρμογή ενός αναλογικότερου εκλογικού συστήματος μέ βέβαιη την προοπτική νά ύποχρεωθεί νά συνεργασεί μέ κόμματα πού άποκλείουν κάθε διαρθρωτική μεταβολή. Κάτω άπό αυτές τις συνθήκες ή πραγματοποίηση της εκλογικής της επιλογής μοιάζει νά της άνοίγει την προοπτική συνυπευθυνότητας σέ κυβερνητικά σχήματα, μέ άποτέλεσμα νά εξαφανισθεί κάθε φωνή για μεταρρυθμίσεις άκόμα και άπό την άντιπολίτευση.

* * *

Όλα αυτά δέν μπορεί παρά νά άποτελούν συμπτώματα μιας κατάστασης ρευστής και ίσως μεταβατικής. Παρόλο πού κανείς δέν είναι σέ θέση νά προβλέψει τό μέλλον, οί περισσότεροι θά συμφωνούσαν ότι τό παρελθόν δέν πρόκειται πιά νά επιστρέψει. Τό πολιτικό σύστημα δείχνει έντονα σημάδια άναντιστοιχίας μέ την κοινωνική πραγματικότητα.

Άν άφήσουμε κατά μέρος τις επιθυμίες και τις έλπίδες μας, θά διαπιστώσουμε ίσως ότι για την ύπέρβαση της κρίσης άνοίγονται δύο προοπτικές. Πρώτον, παρά τή βραχυπρόθεσμη τάση διατήρησης του παρόντος εκλογικού συστήματος ή και τό ένδεχόμενο καθιέρωσης αναλογικότερου, μεσοπρόθεσμα ή λογική των πραγμάτων οδηγεί μάλλον σέ πλειοψηφικό σύστημα. Ένα τέτοιο σύστημα παράγει έξισου νομιμοποιημένη έξουσία, ένω επιτρέπει σέ σχετικές πλειοψηφίες, τόν σχετικά εύκολο σχηματισμό κυβερνήσε-

Όσο πλησιάζουμε προς την καθιέρωση της άπλής αναλογικής τόσο άπομακρύνεται κάθε προοπτική μεταρρύθμισης παραδοσιακού τύπου. Η επιβίωση της δημοκρατίας όχι μόνο δέν περνά άπό τή διεύρυνσή της αλλά εξαρτάται άπό τή συρρίκνωσή της.

ων με σχετικά άνετες, απόλυτες κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες. Τό πρόβλημα βρίσκεται στους πολιτικούς όρους καθιέρωσης ενός τέτοιου συστήματος, αλλά άπαξ και καθιερωθεί δέν πρόκειται πιά νά καταργηθεί εύκολα.

Δεύτερον, στό ζήτημα του άνώτατου άρχοντα, πάλι ή λογική των πραγμάτων οδηγεί, ίσως μακροπρόθεσμα, προς τήν αντίθετη κατεύθυνση άπ' αυτήν πού άκολουθήθηκε μέχρι τώρα. Η προοπτική άμεσης εκλογής προέδρου δημοκρατίας δέν θά πρέπει νά άποκλεισθεί. Τά πλεονεκτήματα μιάς τέτοιας εξέλιξης είναι προφανή: με σχετική πλειοψηφία μπορεί πάντα νά εκλέγεται ένας άνθρωπος πού, στό όνομα τής δημοκρατίας, θά ύποκαθιστά μεγάλο μέρος των δημοκρατικών θεσμών.

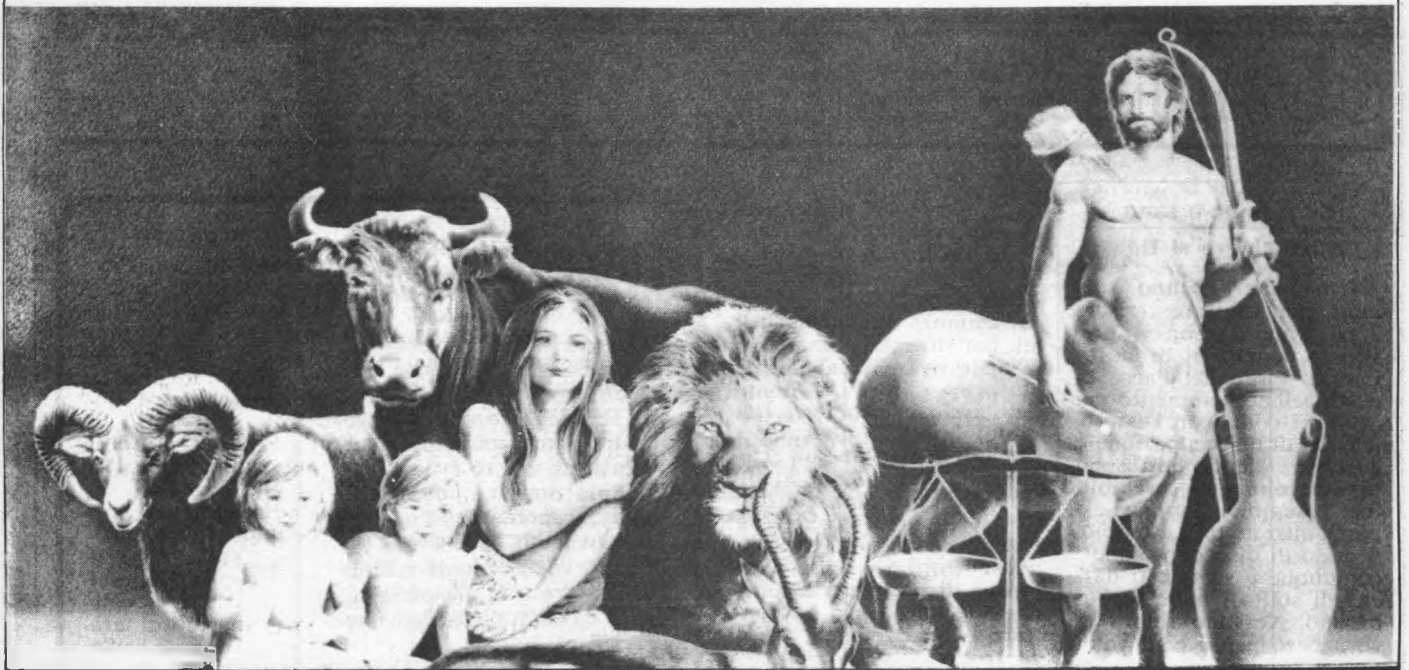
Αν οί συλλογισμοί αυτοί έχουν κάποια σωστή βάση, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα ή επιβίωση τής δημοκρατίας όχι μόνο δέν περνά από τήν διεύρυνσή της, αλλά εξαρτάται είτε από τή συρρίκνωσή της είτε από τήν, σε ένα βαθμό, ύποκατάστασή της. Ίσως αυτό νά είναι τό πραγματικό νόημα τής πεποίθησης ότι ή δημοκρατία δέν έχει άδιέξοδα. Γιατί τελικά, παρά τίς αντιρρήσεις πού προβάλλονται, ούτε τό πλειοψηφικό σύστημα ούτε ή προεδρική δημοκρατία στερούνται νομιμοποιητικών τίτλων.

Τό ενδιαφέρον έρ. ρημα είναι γιατί ενώ μετά τή δικτατορία όλα έδειχναν ότι βαδίζαμε σε μιά πορεία διεύρυνσης τής δημοκρατίας και όλα σχεδόν τά κόμματα άποδέχονταν ή προωθούσαν αυτή τή λογική, ή κοινωνική πραγματικότητα μοιάζει νά ώθει προς τήν αντίθετη κατεύθυνση; Ποιά είναι τελικά αυτή ή κοινωνική πραγματικότητα;

Είναι ίσως πολύ νωρίς νά διακινδυνεύσου-

με μιάν άπάντηση στο έρώτημα αυτό πού, άλλωστε, είναι άμφίβολο άν επιδέχεται μιά σαφή άπάντηση. Μπορούμε όμως νά κάνουμε μιάν ύπόθεση. Αν ή συρρίκνωση ή ή μερική ύποκατάσταση τής δημοκρατίας γίνει στό όνομα τής δημοκρατίας, δηλαδή με τή συναίνεση ευρύτατων στρωμάτων του έλληνικού πληθυσμού, αυτό σημαίνει ότι ευρύτατα στρώματα έχουν συμφέρον νά εκχωρήσουν μέρος των δικαιωμάτων τους σε κάποιον ή κάποιους διαχειριστές. Η προτροπή προς τούς μεγάλους πολιτικούς σχηματισμούς νά τά βρουν μεταξύ τους, πού σήμερα τείνει νά γίνει του συρμού, ύποδηλώνει και αυτή τήν ύπαρξη ενός τέτοιου συμφέροντος. Για νά εκχωρούνται οικειοθελώς πολιτικά δικαιώματα ή νά είναι επιθυμητή ή ύπέρβαση των διαφορών πού χωρίζουν σήμερα τά κόμματα, αυτό σημαίνει ότι προσδοκώνται ή έχουν εξασφαλισθεί άλλα όφέλη. Τέτοια όμως όφέλη δέν θά μπορούσαν παρά νά προέλθουν από τόν διεθνή καταμερισμό τής εργασίας. Μήπως έχει αλλάξει ή αλλάζει ή θέση τής Ελλάδας στον διεθνή αυτό καταμερισμό;

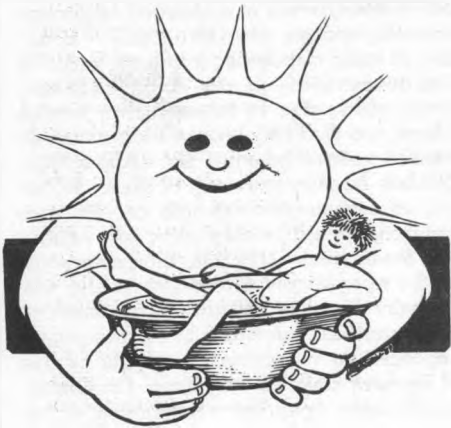
Υπάρχει όμως και μιά τρίτη προοπτική πού δέν θά πρέπει νά άποκλεισθεί. Αν ή ευρωπαϊκή ένωση (τά πρώτα στάδια τής όποιας φαίνεται ότι βρίσκονται πίσω από τή σημερινή πολιτική κρίση) προχωρήσει με ταχύτατους ρυθμούς, τότε δέν άποκλείεται και τό εκλογικό σύστημα νά παραμείνει αναλογικό (ή νά γίνει άνολογικότερο) και ό ρόλος του προέδρου τής δημοκρατίας νά παραμείνει συνταγματικά περιορισμένος. Τό ελληνικό κοινοβούλιο θά λάβει γρήγορα τό χαρακτηρισμό μιάς «τοπικής αυτοδιοίκησης», καθώς όλα τά σημαντικά ζητήματα θά λύνονται έτσι κι άλλιώς άλλού.

ΟΙΚΟΛΟΓΟΙ – ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ

«Μιά νέα πολιτική γεννιέται»

του Βασίλη Ζουναλή

Από την καζούρα «*Ecolos-Rigolos*» της γαλλικής *Liberation* (τίτλος συνέντευξης με Έλληνα οικολόγο, υποψήφιο των οικολόγων-εναλλακτικών στις ευρωεκλογές της 18ης Ιουνίου) ως τη σημερινή αναγνώριση και σοβαρή αντιμετώπιση των Οικολόγων-Εναλλακτικών, μās χωρίζει μόλις ένα έξάμηνο. Ένα έξάμηνο, όμως, πυκνότατο σε γεγονότα ιστορικής σημασίας: όλα πλέον είναι έντελως διαφορετικά και στην κεντρική πολιτική σκηνή και στο περιθώριό της. Ένα περιθώριο όπου κυρίως (συν)ανταγωνίστηκαν τό ΚΚΕ έσωτερικού – Α.Α., ή Ε.Α.Σ. και οι Οικολόγοι-Εναλλακτικοί, με έντονες ως άπροσδόκητες (αυτο)μεταμορφώσεις.

Αποτέλεσμα του (συν)ανταγωνισμού ήταν ή κατά κράτος εκλογική έπιτυχία των Οικολόγων - Εναλλακτικών και ή εκλογική συντριβή της Αριστερής Πρωτοβουλίας κομμουνιστών ριζοσπαστών οικολόγων (εκλογική συμμαχία ΚΚΕ έσωτερικού - Α.Α., Ε.Α.Σ., ΕΚΚΕ) στις εκλογές της 5ης Νοεμβρίου. Έτσι, τό πολιτικό περιθώριο αναβαθμίστηκε κοινοβουλευτικά κι εκπροσωπείται σήμερα στη Βουλή (ως αξιωματική αντιπολίτευση!) από τό «πράσινο» τό «κόκκινο» δέν πρόκανε. Τό 0,6% του εκλογικού σώματος (39.000 ψήφοι) στήριξαν τή «νέα πολιτική», ενώ μόνον τό 0,2% (13.000 ψήφοι) στήριξαν τήν «άλλη Αριστερά». Πρός τιμήν αυτής της «νέας πολιτικής» έγινε —ιδίως μετεκλογικά— μεγάλο άλισιβερίσι: περιποιήσεις, έναγκαλισμοί, δισέλιδα «σαλόνια» — αφιερώματα προς τό εγχώριο οικολογικό κίνημα, άβρόττες ως και μεταμεσονύκτιες πολιτικές συναντήσεις με τήν Όμοσπονδία Οικολογικών και Έναλλακτικών Οργανώσεων. Δέν έλειψαν, βέβαια, και κάποιες χυδαιότητες προς τήν εκπρόσωπο των Οικολόγων Έναλλακτικών στη Βουλή (βλέπε «*Αθριανή*»). Αν και οι τόνοι έπεσαν μετά από τόν σχηματισμό της Οικουμενικής Κυβέρνησης, αν και χαμήλωσαν εκτοτε τά φώτα, οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί και ή «νέα πολιτική» τους μονιμοποιήθηκαν ως ή «άλλη», ως ή «νέα» πραγματικότητα του πολιτικού σκηνικού.

«ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΕΝΝΙΕΤΑΙ»

«Μιά νέα πολιτική γεννιέται», ήταν τό κεντρικό προεκλογικό σύνθημα των Οικολόγων – Έναλλακτικών. Άραγε, πόσο «νέα» είναι αυτή ή πολιτική; Τι έλπίδες μās φέρνει;

Καταρχήν, παρά τήν ύπόσχεση των Οικολό-

γων – Έναλλακτικών, δέν υπάρχει ακόμα ένα πρόγραμμα, ένα πολιτικό πρόγραμμα ή έστω ένα οικολογικό πρόγραμμα που νά έμπνέεται από και νά προοιωνίζεται αυτή τή «νέα πολιτική». Δέν υπάρχει καν ένα κάπως αξιόλογο περιβαλλοντικό πρόγραμμα από τήν πλευρά τους.

Δεκτή, καθόσον εύλογη, ή ένσταση πώς δέν υπήρξαν τά χρονικά περιθώρια για κάτι τέτοιο. Από τήν 1η Όκτωβρίου (ίδρυση της Όμοσπονδίας Οικολογικών και Έναλλακτικών Οργανώσεων) ως τήν 5η Νοεμβρίου, τό χρονικό διάστημα ήταν ίσως άπογορευτικό για τή διαμόρφωση ενός πολιτικού προγράμματος από έναν τόσο άνομοιογενή χώρο και ήταν μάλλον άνεπαρκές για τήν δλοκλήρωση ενός περιβαλλοντικού προγράμματος, άντάξιο των «ειδικών» του περιβάλλοντος. Από αυτό, όμως, τό σημείο ως τήν εύκαιριακή επιστράτευση κάποιων έν γένει σωστών θέσεων, οι όποιες και κοινότητες και γενικόλογες είναι, υπάρχει άβυσσος. Άκριβέστερα: υπάρχει άβυσσος άνάμεσα στην άποψη των Οικολόγων – Έναλλακτικών, ότι τό πολιτικό τους έγχείρημα είναι τέκνον παρθενόγενεσης, φοίνικας που βγήκε από τίς στάχτες κι όχι από τή μήτρα της Αριστεράς, αντίπαλος δλων άνεξαιρέτως των προς της 1ης Όκτωβρίου 1989 πολιτικών σχηματισμών και στην πρακτική της οικειοποίησης και αποκλειστικής διαχείρισης των οικολογικών – εναλλακτικών και άλλων συναφών ζητημάτων. Δέν χωρά άμφιβολία, ότι και οι προτάσεις τους για τό νέφος της Αθήνας, για τόν περιορισμό της χρήσης του Ι.Χ. αυτοκινήτου, για τήν έξαφάνιση των δασών, για τίς βλαβερές συνέπειες της έκτροπής του Άχελώου, για τούς Όλυμπιακούς άγώνες του 1996, και οι λαϊκίζουσες θέσεις τους για δημοψηφίσματα και συλλογή ύπογραφών από τούς πολίτες στην περίπτωση σοβαρών (;) νομοθετικών ζητημάτων, και οι διακηρύξεις τους περί πλουραλισμού, περί εναλλακτικής όργάνωσης

της κοινωνίας, περί βιομηχανικού «πολιτισμού», περί ανάπτυξης (δίκην αποδιοπομπαίου τράγου, άδιακρίτως περιεχομένου!), περί «κοινωνίας των πολιτών» έναντιον του κράτους-Λεβιάθαν δέν είναι ιδιοκτησία τους. Δέν πρόκειται για κάποιες νέες, πρωτοεμφανιζόμενες άπόψεις, ούτε για άπόψεις που έχουν παραχθεί άπό τον χώρο των έγχωρίων ή άλλοδαπων Οικολόγων - Έναλλακτικόν. Είναι δάνεια άπό άλλους χώρους. Είναι έρανίσματα μέ την πιό άυστηρή έννοια του όρου: έπιλεκτική συλλογή ιδεών, θέσεων, περικοπών άπό άλλότεριες προϋάρχουσες έπεξεργασίες. Χωρίς καμιά διάθεση ύποτίμησης της όποιας συνεισφοράς των ποικίλων πολιτικόν ρευμάτων διεθνώς και κυρίως των ρευμάτων της Άριστερας, παραπέμπω ένδεικτικά στις έπεξεργασίες και στά προγράμματα της ίθαγενοϋς άνανεωτικής Άριστερας, όπου συναντά κανείς τά θέματα αυτά. Έκεί δέ, θά συναντήσει και μερικές αξιόλογες έπεξεργασίες, όχι μόνο τά τσιτάτα των Οικολόγων - Έναλλακτικόν. Ίσως ακόμα και νά ξανακαλύψει την ύπεραιωνόβια προβληματική των Μάρξ - Ένγκελς για τους φυσικούς πόρους, για την άνάπτυξη, για τό περιβάλλον, για τή σχέση κοινωνίας-φύσης. Μιά προβληματική μέ κενά, άντιφάσεις, άποσιωπήσεις ξεπερασμένη σέ πολλά σημεία άπό τήν πραγματικότητα της σημερινής οικολογικής κρίσης, όπωςδήποτε όμως πιό συνεκτική, πιό ένδιαφέρουσα, πιό διεισδυτική, πιό νέα (μέ πιό πολλές δυνατότητες δηλαδή κυοφορίας του πραγματικού νέου) άπό τή «νέα» προβληματική των Έλλήνων Οικολόγων - Έναλλακτικόν (βλέπε και σχετική άρθρογραφία σέ προηγούμενα τεύχη του Πολίτη). Παραπέμπω, τέλος στις τόσες και τόσες αξιόλογες έρευνες για τίς συγκεκριμένες οικολογικές έπιπτώσεις, ίνστιτούτων, όργανισμών, άτομικόν έρευνητών, οι όποιοι κατά κανόνα δέν συνδέονται όργανικά μέ την «πολιτική οικολογία», τά άποτελέσματα όμως αυτών των έρευνών έχει οικειοποιηθεί (όπως είχε κάθε δικαίωμα) και ή «πολιτική οικολογία».

Έξηγοϋμαι: τά δάνεια δέν άπαγορεύονται στην πολιτική (άλλωστε αυτή τήν πρακτική άκολουθούν όλοι άνεξαίρετως). Πρέπει όμως, νά αναγνωρίζονται τουλάχιστον ως τέτοια. Έδώ άκριβώς έχουν άφήσει οι Οικολόγοι - Έναλλακτικοί μία «παλαιού» τύπου έκκρεμότητα.

Άν παρά ταύτα ύπήρξε μία κάποια ύπερψήφιση του ψηφοδελτίου τους (άσημαντη ποσοτικά, σημαντική όμως συμβολικά) τουτο όφείλεται κυρίως στή διάχυτη οικολογική ευαισθησία, κυρίως στον κόσμο της άριστερας, που έπέδειξε μ' αυτό τον τρόπο ένα πρόβλημα και μία κατεύθυνση.

Άν, όμως, ό ίσχυρισμός των Οικολόγων - Έναλλακτικόν ότι «μία νέα πολιτική γεννιέται» είναι άνυπόστατος προγραμματικά, μήπως ή πολιτική τους πρακτική στηρίζει κάπως αυτόν τον ίσχυρισμό;

Κι έδώ όλα φαντάζουν παλιά και γνώριμα. Άπό τήν ίδρυτική συνδιάσκεψη της Όμοσπονδίας Οικολογικόν και Έναλλακτικόν Όργανώσεων (1η Όκτωβρίου) ως τήν μετεκλογική πανελλαδική συνδιάσκεψη (11 και 12 Νοεμβρίου) δέν συναντήσαμε έκπλήξεις. Ούτε στις έπίπονες διαδικασίες και στο κλίμα φοιτητικόν συννελεύσεων που έπικράτησε εκεί, ούτε στην κομφορμιστική ύπερευαισθησία περί τά όργανωτικά και τά ζητήματα άντιπροσώπευσης/έκ-

προσώπησης, ούτε στή θεματική του «άλλου» και του «άλλου» (κλασικό έπίσης μοτίβο της άνανεωτικής και όχι μόνον Άριστερας· βλέπε τό πρόσφατο παράδειγμα της «άλλης Άριστερας»), ούτε στή σύστοιχη άγωνιώδη πρακτική νά έξυπηρετηθεί σώνει και καλά μία «άλλη» άντίληψη για τήν πολιτική, τήν άνάπτυξη, τή σχέση μας μέ τή φύση, ούτε στή θεματική της «ύπερβασης» των παραδοσιακόν κομμάτων και των πολιτικόν τους άνταγωνισμών καθώς και όλων ένγένει των κακόν πραγμάτων. Έπίσης τίποτε καινούριο δέν άνέδειξαν και οι κορυφαίες μέχρι στιγμής πολιτικές πράξεις των Οικολόγων - Έναλλακτικόν, οι τρεις κορυφαίες άνηήσεις τους. Έ άρνηση νά συναντηθούν μέ τον Άνδρέα Παπανδρέου, όταν αυτός είχε τή διερευνητική έντολή ως πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, έτεροκαθορίστηκε άπό τό γνωστό χυδαιογράφημα της «Άδριανης», όπως έξάλλου όμολόγησαν και οι ίδιοι. Έ άρνησή τους νά δεσμευτούν δημόσια έκ των προτέρων στή στήριξη μιάς κυβέρνησης των «προοδευτικόν δυνάμεων» (ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμοϋ), ήταν έκ των πραγμάτων άρνηση στήριξης των παπανδρεϊκόν έλιγμών (άλιμονο, άν έπεφταν σ' αυτή τήν παγίδα!) μία και ό Συνασπισμός είχε ήδη άρνηθεί νά συμμετάσχει σέ μία τέτοια λύση. Έ άρνησή τους νά στηρίξουν τήν Οικουμενική κυβέρνηση ήταν μία στοιχειώδης άντανακλαστική κίνηση αυτοάμυνας. Αυτό δέν σημαίνει ότι τους έπιπλήτουμε κιόλας για τίς, έν πάσει περιπτώσει, όρθές άνηήσεις τους. Πάντα τέτοια, παιδιά! Μόνο που αυτά, όχι μόνο δέν φτάνουν για τή γέννηση μιάς νέας πολιτικής, αλλά αυτοαναιρέθηκαν έν πολλοίς άπό τίς αίτιολογήσεις που τά συνόδευσαν. Κατανοητές και άναμενόμενες οι άποχρώσεις και οι άντιφάσεις αυτών των αίτιολογήσεων (ένας τόσο έτερόκλητος, τόσο νέος πολιτικός σχηματισμός δέν τά πήγε κι άσχημα μέ τους δεινόσαυρους του πολιτικού κατεστημένου), άφόρητα όμως άνιάρη και γι' αυτό στείρα ή τόσο γνώριμη ξύλινη γλώσσα της πασπαρτού έπιχειρηματολογίας. Παραπέμπω στις σχετικές ανακοινώσεις, γιατί κάθε περαιτέρω βυζαντινολογία έκ μέρους μου θά ήταν μικρόψυχη και πληκτική. Άς μου έπιτραπεί μόνο μία παρατήρηση: ή Οικουμενική κυβέρνηση δέν είναι «οικουμενική κατ' όνομα» έπειδή άγνοεί «το 50% τουλάχιστον του πληθυσμοϋ, άποκλείοντας τίς γυναίκες άπό τή σύνθεσή της», όπως τονίζεται στην ανακοίνωση που έβγαλαν μετά τον σχηματισμό της Οικουμενικής οι Οικολόγοι - Έναλλακτικοί. Ούτε ό τόπος έχει άνάγκη «μία νέα πολιτική... που θά άναδεικνύει τον γυναικείο λόγο...», όπως άνάφεται στην ίδια ανακοίνωση. Άν δηλαδή οι μάγειροι της Οικουμενικής δέν απέκλειαν τό «μισό τ' ούρανοϋ» άπό τή σύνθεση της νέας κυβέρνησης, θά είχαμε τότε μία πραγματικά οικουμενική κυβέρνηση; Διότι, επί τή ευκαιρία, άπό τήν Οικουμενική λείπουν όχι μόνο γυναίκες, δπερ άπαράδεκτο, αλλά και έργάτες και άγρότες πράγμα έξίσου άπαράδεκτο, όπως σέ κάθε άκραιφνώς άστική κυβέρνηση.

Περιοριζόμενοι στά όλίγα πλόν ένδεικτικά δείγματα που διαθέτουμε μέχρι στιγμής δέν βλέπουμε καμιά «νέα πολιτική» νά γεννιέται άπό τους Οικολόγους - Έναλλακτικούς. Ίσως οι ίδιοι, και κυρίως οι πιό πολιτικοποιημένοι άπ' αυτούς, μέλη της πάλαι ποτέ ενεργά παρούσας έξωκοινοβουλευτικής άριστερας, αλλά και της

«Μία νέα πολιτική γεννιέται» ήταν τό σύνθημα των Οικολόγων - Έναλλακτικόν. Άραγε πόσο νέα είναι αυτή ή πολιτική; Τί έλπίδες φέρνει;

έν γένει ανανεωτικής άριστεράς, μαζί με την εκπληκτική Ικανότητά τους στην έναλλαγή της «κόκκινης» φορεσιάς με την «πράσινη» (τό τάλεντο όρισμένων στίς μεταμορφώσεις ήταν Όβιδιακό) μās επιφυλλάσουν γιά τό μέλλον τήν εκπληξη μιάς έσπευσμένως προαναγγελλθεισομένης κυοφορίας.

ΣΚΟΥΠΙΔΟΤΕΝΕΚΕΣ ΤΟΥ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΟΥ ΛΑΪΚΙΣΜΟΥ

Μελετώντας τή Διακήρυξη Καταστατικῶν Ἀρχῶν τῆς Ὅμοσπονδίας Οικολογικῶν καί Ἐναλλακτικῶν Ὄργανώσεων, τό μοναδικό ὡς σήμερα επίσημο ντοκουμέντο τῶν Οικολόγων – Ἐναλλακτικῶν γιά τή φυσιογνωμία τους, γυρίζει κανείς χιλιάδες χρόνια πίσω: στίς δέκα έντολές τοῦ Μωυσή. Πρόκειται γιά ἕνα κείμενο πού δέν προμηθεύει κάποιες νέες γνώσεις παρά μόνον έναλλακτικό δεοντολογισμό, ἀρνήσεις, ἀπαγορεύσεις καί θεολογικές διαβεβαιώσεις. Παραδείγματος χάριν: «ὁ Βιομηχανικός "πολιτισμός"... ὁδηγεῖ ἀναπότρεπτα ἤ στόν ἐκφασισμό τῆς κοινωνίας ἤ στόν ἀφανισμό τῆς ζωῆς στόν πλανήτη» (ὕπογράμμιση δική μου). Ἄν, ὁμως, οἱ ἀρμόδιοι τοῦ οἰκολογισμοῦ - έναλλακτισμοῦ ἔχουν έντοπίσει τούς κινδύνους πού ἀπειλοῦν τόν κόσμο, δέν εἶναι οὔτε οἱ μόνοι, οὔτε οἱ πῶτοι. Ἐδῶ καί δεκαετίες, τά πιό σημαντικά ἐρευνητικά κέντρα τῶν χωρῶν τοῦ προηγμένου καπιταλισμοῦ, ἔχουν περιγράψει καί συνεχίζουν νά περιγράφουν μέ τά πιό μελανά χρώματα τό ζοφερό μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας, τό τέλος τῆς ἱστορίας: λόγω ἐξάντλησης τῶν πρώτων ὑλῶν (ὕπολογίζοντας μάλιστα καί πόσα περίπου χρόνια μās μένουν), λόγω τῆς διαρκῶς αὐξανόμενης μόλυνσης τοῦ ἐδάφους, τῶν νερῶν καί τοῦ ἀέρα, λόγω τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, λόγω τῶν μεταβλητῶν ἰῶν (βλέπε εἰτζ), λόγω τοῦ φαινομένου τοῦ θερμοκηπίου, λόγω τῆς τρύπας τοῦ ὄζοντος, λόγω ἀξέσης τῆς ραδιενέργειας, λόγω πολλῶν ἄλλων ἀπειλῶν. Σίγουρα κάτι θά ἔχει πληροφορηθεῖ καί ἡ ἀστική τάξη γι' αὐτές τίς προοπτικές ἀποκτονίας, ὄλο καί κάποιες συμβουλές θά καταδέχθηκε νά πάρει ἀπό τό Τεχνολογικό Ἰνστιτοῦτο τῆς Μασαχουσέτης ἤ τό Χάρβαρντ. Ἄλλωστε, ἡ ἀστική τάξη ἐνδιαφέρεται πρωτίστως καί γιά πολύ περισσότερους λόγους ἀπ' ὅ,τι οἱ ὑφιστάμενοι τήν ἐκμετάλλευση γιά τή δική της ἐπιβίωση καί μάλιστα μέ ταυτόχρονη διατήρηση τῆς κυριαρχίας της. Ἐπειδή δέ, ἡ ἀνάπτυξη πού γνωρίσαμε μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορεῖ νά πάρει κι ἄλλες μορφές, ἐπειδή δέν ὑπάρχει μία καί μοναδική καπιταλιστική ἀνάπτυξη (μία καί μοναδική εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τοῦ κεφαλαίου γιά τήν κερδοφορία, τή συσσώρευση καί τήν ἀναπαραγωγή τους), εἶναι μᾶλλον ἀναπότρεπτος κάποιας μορφῆς «οἰκολογίζων» καπιταλισμός — ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει ἤδη— ἐν ὄψει τῆς ἀπειλῆς τοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὁ «οἰκολογίζων» καπιταλισμός δέν συνεπάγεται — αὐτό μās τό διδάσκει ἡ σημερινή πραγματικότητα — τόν ἐκφασισμό τῆς κοινωνίας.

Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει ὅτι ὁ καπιταλισμός ἔχει ταχυδακτυλογραφικές ἰκανότητες ὥστε νά ξεγλιστρά καί νά ἀναδιαρθρῶνεται στόν αἰῶνα τόν ἄπαντα, οὔτε ἀνά αὐτό εἶναι μοιραῖο νά συμ-

βεῖ, οὔτε πολύ περισσότερο ὅτι θά συμβαίνει χωρίς περαιτέρω δυσμενεῖς οἰκολογικές ἐπιπτώσεις. Συμβαίνει ἀπλῶς ὅτι, γιά τό ἄμεσο μέλλον πού μās ἀφορᾶ (οἱ ἄνθρωποι λειτουργοῦν μέσα στό βιολογικό τους χρόνο καί ὄχι μετά θάνατον), ὁ καπιταλισμός διαθέτει ἀκόμη δυνατότητες ἀνασυγκρότησης. Γιά νά τό ποῦμε καί μέ τούς ὄρους τῶν Οικολόγων – Ἐναλλακτικῶν: τό ὅτι ὁ «βιομηχανικός πολιτισμός» ἐξάντλησε ἤ ἐξάντλει ὁσονοῦπα κάποια φυσικά ὄρια τῆς ἀνάπτυξῆς του, δέν σημαίνει ὅτι ἐξάντλησε ὅλα τά δυνατά, ἱστορικά του ὄρια. Ἄν οἱ έναλλακτικές τεχνολογίες, ἡ βιοτεχνολογία, ὁ ἥλιος, ὁ ἀέρας, τά κύματα, ἡ ἀνακύκλωση τῶν ὑλικῶν, ἡ πυρηνική σύντηξη, οἱ συνταγές κοντολογίς πού προτείνει ὁ οἰκολογισμός – έναλλακτισμός γιά νά ἀναχαιτισθεῖ ἡ οἰκολογική κρίση, εἶναι πράγματι μονοδρομος γιά τό ἀνθρώπινο γένος, τότε ἄς μῆν ἀμφιβάλλουν οἱ οἰκολόγοι ὅτι ὁδηγός μας σ' αὐτόν τόν μονόδρομο θά εἶναι ὁ τρισκατάρατος «βιομηχανικός πολιτισμός». Οἱ πιό προωθημένοι θεσμοί αὐτοῦ τοῦ «βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ» (διάβαζε καπιταλισμοῦ), τά πανεπιστήμια, τά ἐρευνητικά κέντρα, οἱ πολυεθνικές ἐταιρεῖες καί τά μεγάλα μονοπώλια, ὄχι μόνο δέν τρομάζουν στήν ἰδέα ν' ἀναλάβουν τόν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς οἰκολογικῆς ὑποβάθμισης καί νά διευθετήσουν «ὀρθολογικότερα» τά ζητήματα περιβάλλοντος, ἀλλά κατέχουν ἤδη σήμερα τό μονοπώλιο τῆς γνώσης καί τῆς παραγωγῆς ἀντιρρυπαντικῶν ὑλῶν καί ἐξοπλισμῶν, τό μονοπώλιο τῶν έναλλακτικῶν καί ἡπιων τεχνολογιῶν, βρίσκονται στήν «πρωτοπορία» τῆς οἰκιοποίησης τῶν ἐπιστημονικῶν δεδομένων καί τῶν ὄποιων οἰκολογικῶν κατακτήσεων, στήν

Ἡ υπερψήφιση τοῦ οἰκολογικοῦ ψηφοδελτίου ὀφείλεται κυρίως στή διάχυτη οἰκολογική εὐαισθησία κυρίως σέ κόσμο τῆς ἀριστεράς.

«πρωτοπορία» της κατασκευής των τρομοκρατικών μύθων. Αυτοί οι μύθοι είναι απαραίτητοι για την ιδεολογική τους λειτουργία, για την εξασφάλιση της συναίνεσης των μαζών στη νέα προσπάθεια κεφαλαιοποίησης της φύσης, στη νέα προσπάθεια καπιταλιστικής συσσώρευσης, στη νέα προσπάθεια διαχείρισης της κοινωνικής και φυσικής αθλιότητας.

Έναντίον ποιās ανάπτυξης μάχονται οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί; Άρνούνται την ανάπτυξη «παλαιού» τύπου, ή όποια άργοπεθαίνει στον προηγμένο καπιταλισμό (συνεχίζει όμως να άνθει στην περιφέρειά του) ή άρνούνται την ανάπτυξη «νέου» τύπου, την ανάπτυξη δηλαδή που συμπεριλαμβάνει και την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και μέσων προστασίας του περιβάλλοντος, νέων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, νέων υλικών; Έπειδή ή «νέου» τύπου ανάπτυξη συμπεριλαμβάνει πολλές από τις έναλλακτικές προτάσεις τους, πρέπει να ξεκαθαρίσουν «τί άρνούνται άπ' αυτή και τό «τί» δέχονται. Γιατί είναι αντιφατικό να μάχονται εν γένει έναντιον «τής ανάπτυξης σάν έννοιας και ιδεολογίας που διαπερνά όλα σχεδόν τά μέχρι τώρα πολιτικά ρεύματα, άστικά και μαρξιστικά» (όπως γράφουν στη διακήρυξή τους), να ύποστηρίζουν δηλαδή έναν αντίπαυτιζιακό μύθο, αυτοί που από την άλλη πλευρά θέλουν να είναι πρωτοπόροι της «έναλλακτικής ανάπτυξης». Γιατί και ο μελλοντικός πολιτισμός, αυτός για τον όποιο μάχονται, βιομηχανικός θά είναι. Τό ζήτημα είναι «τί», «πώς» και για «ποιόν» παράγουμε.

Άλλο τεράστιο ζήτημα, που ανακύπτει είναι ποιές είναι κάθε φορά αυτές οι ανθρώπινες άνάγκες και κυρίως ποιός θά τις καθορίζει: ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής που προτείνει ως τρόπο ζωής έναν τρόπο κατανάλωσης όσο έναλλακτικός κι αν είναι, ή ο άνύπαρκτος ως σήμερα (ένύπαρκτος όμως ως δυνατότητα) κομμουνιστικός τρόπος παραγωγής που θά μάς έχει τουλάχιστον άπαλλάξει από την έτεροκαθοριζόμενη συσσώρευση του κεφαλαίου, που θά μάς επιτρέψει τουλάχιστον να θέσουμε έμεις οι ίδιοι κι όχι κάποιοι άλλοι για λογαριασμό μας τό τεράστιο πρακτικό ζήτημα των άναγκών μας. Όλοι φλυαρούν σήμερα για την προτεραιότητα της οικολογικής κρίσης, οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί θέλουν να έχουν τό πολιτικό μονοπώλιο αυτής της φλυαρίας; Αυτό συνιστά, στην καλύτερη περίπτωση, ένα είδος ριζοσπαστικού λαϊκισμού κι όχι πρόταση έξόδου άπ' αυτή την κρίση.

Οι οικολόγοι δηλώνουν έναλλακτικοί κι όχι έπαναστάτες. Δικαίωμά τους αναφαίρετο. Έξάλλου ποιός μιλά σήμερα για έπαναστάση, για επαναστατικές άλλαγές και τέτοια παλαιομοδίτικα. Άν, όμως, ή ύπόθεση της επαναστατικής άλλαγής εμπίπτει πλέον στην άρμοδιότητα των ιστορικών για τούς πολλούς, ή άρμοδιότητα «διαμόρφωσης πρότασης και έφαρμογής έναλλακτικών λύσεων, θεμελιωδώς αντίθετων με την λογική της άνέφικτης “όρθολογικότερης” διαχείρισης του ύφισταμένου συστήματος, που εμπνέει τούς παραδοσιακούς πολιτικούς σχηματισμούς» άνήκει στους Οικολόγους – Έναλλακτικούς (όπως δηλώνουν στη διακήρυξή τους). Πώς διακρίνει, όμως, κανείς μία «έναλλακτική λύση» από μία «όρθολογικότερη διαχείριση»; Δέν είναι ή ίδια ή πολιτική οικολογία ή όποια προτείνει την «έκλογικευμένη κατοίκηση του

κόσμου»; Δέν είναι οι ίδιοι οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί, οι όποιοι προτείνουν τον «μετασχηματισμό της καθημερινότητας», την άλλαγή της ζωής μας «έδω και τώρα για να μπορεί να άλλάξει και αύριο»; Ποιός παραδοσιακός ρεφορμισμός δέν θά ύπέγραφε και μέ τά δύο του χέρια αυτές τις άντιλήψεις; Η στρατηγική της καθημερινής παρέμβασης είναι μία στρατηγική των μικρών άλλαγών που είναι δυνατό να χωρέσουν στο ύφιστάμενο σύστημα μετασχηματίζοντάς το σιγά σιγά. Παρόμοια άποτελέσματα έχει και ή «όρθολογικότερη» διαχείριση του ύφισταμένου συστήματος. Έδω δέν μάς ένδιαφέρουν οι προθέσεις και οι ριζοσπαστικοί όρκοι, ούτε οι άνέξοδες άρνήσεις ή οι κουτοπονηριές των διαχειριστών. Τό αν ή συσσωρευμένη δύναμη και δυναμικές των έναλλακτικών προτάσεων θά φέρει κάποτε και τή «ριζική αναδιάρθρωση του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων» (τό αν θά μάς βγάλει και από την κοινωνική / οικολογική κρίση είναι ένα άλλο ζήτημα) είναι άγνωστο. Έκείνο που είναι γνωστό, είναι ότι καμία έναλλακτική λύση από τις προτεινόμενες δέν είναι θεμελιωδώς αντίθετη με τή λογική της «όρθολογικότερης» διαχείρισης του ύφισταμένου συστήματος και ή τελευταία δέν είναι άνέφικτη, αλλά τό αντίθετο έφικτότατη πρακτική, μία πρακτική που έλλειψει αντιπάλων έξασφαλίζει τή μακροήμευση του καπιταλισμού. Οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί θέλοντας και την πίτα άκέραια και τό σκυλί χορτάτο άρέσκονται στις ριζοσπαστικές διακηρύξεις, στην παραδειγματική πρακτική των καθημερινών παρεμβάσεων στη «μή βίαη κουλτούρα». Και βέβαια κανείς δέν θά μπορούσε να άρνηθεί την άνάγκη των καθημερινών παρεμβάσεων γιατί με βάση αυτές και προβλήματα έπείγοντα μπορούν να λυθούν (ή παρέμβαση του κινήματος) και μετασχηματισμός των πολιτικών συνειδήσεων μπορεί να ύπάρξει. Και κατά τότο ή άριστερά μπορεί να συναντηθεί μαζί τους, και πρέπει, στο πρακτικό επίπεδο. Θά μπορούσαν όμως να βεβαιώσουν οι Οικολόγοι – Έναλλακτικοί ότι ή συσσώρευση τέτοιων παρεμβάσεων και άλλαγών κάποτε δημιουργεί μία νέα ποιότητα, ότι έτσι φθάνουμε στο περιβόητο «ποιοτικό άλμα», χωρίς ταυτόχρονα ν' άρνούνται τή γνωστή διαλεκτική μεταφυσική του σταλινισμού που ταιλαιώρησε την άριστερά πολλές δεκαετίες τώρα;

ΦΥΚΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΞΩΤΕΣ ΚΟΡΔΕΛΕΣ

Δυστυχώς δέν ύπάρχουν οι άπαραίτητες προϋποθέσεις για να σχολιάσει κανείς τις μέχρι σήμερα κοινές θέσεις των Οικολόγων – Έναλλακτικών. Γιατί δέν νομίζουμε ότι ύπάρχουν τέτοιες θέσεις. Μπορεί βεβαίως να συζητήσει σοβαρά κι ένδιαφέροντα ζητήματα με όρισμένους από αυτό τον χώρο άτομικά. Παράγμα που επιχειρήθηκε άπ' αυτό τό περιοδικό και όπωσδήποτε θά συνεχίσει να συμβαίνει. Δέν τό κρύβουμε δέ, ότι αυτές οι συζητήσεις μάς έπηρεάσαν σημαντικά, μάς έδιδαν όσα είχαμε την κλίση να διδαχθούμε. Όσο όμως άγονος και ξύλινος (γι' αυτό και σήμερα είναι πιά κλινικά νεκρός) ύπήρξε ο κωδικοποιημένος μαρξισμός της άπόλυτης (όντολογικού χαρακτήρα) διχο-

τομικής θεώρησης του κόσμου: από τή μιά πλευρά ή όντότητα αστική τάξη κι από τήν άλλην ή όντότητα προλεταριάτο, από τή μιά πλευρά οι «καλοί» κι από τήν άλλη οι «κακοί» (πέρα από τή συγκυρία, πέρα από τίς περιπέτειες, τά παράδοξα και τίς πονηριές τών ταξικής πάλης), άλλο τόσο θεωρητικά ξύλινος αλλά και συγκεχυμένος είναι ό οικολογισμός - έναλλακτισμός πού διευρύνει τόσο πολύ τήν άγκαλιά του ώστε νά χωρέσουν εκεί τά πάντα: όλες οι ύπαρκτές και άνύπαρκτες αντιθέσεις, όλες οι ύπαρκτές και άνύπαρκτες διχοτομήσεις, όλοι οι άρνητές, όλοι οι «ύπερβασίες» τών «κακών» αποτελεσμάτων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Σκουπιδοτενεκές ενός νέου υπό διαμόρφωση ριζοσπαστικού λαϊκισμού; Ίδωμεν.

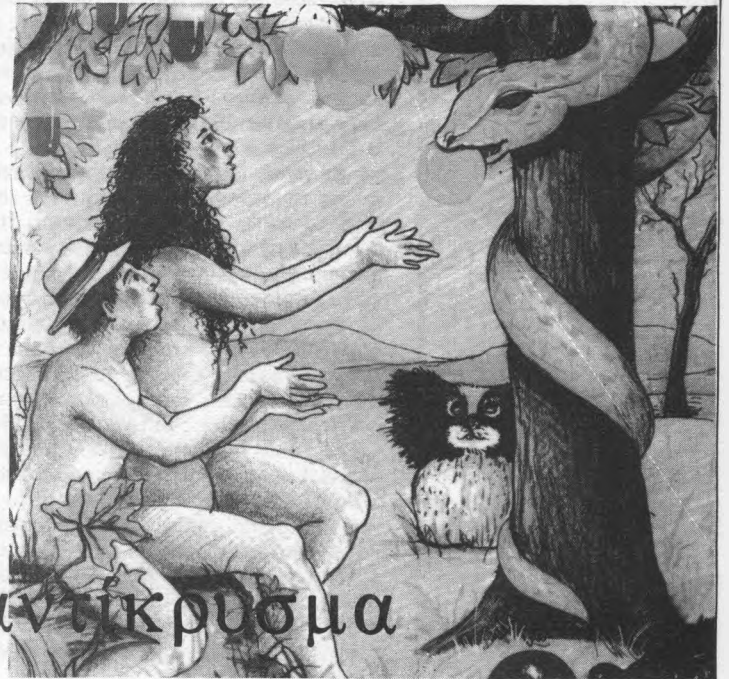
Μέχρι νά υπάρξουν ώστόσο κάποιες νεότερες έπεξεργασίες από τήν πλευρά τους (οί όποιες μακάρι νά άκυρώσουν τήν ίσως άδικη και

λαθεμένη κριτική μας, δέν νοιώθουμε ανταγωνιστές τους), θά σταθούμε σ' ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Πέρα από τίς λίγο πολύ κοινές θέσεις για τήν αντιμετώπιση του νέφους τής 'Αθήνας, οι οικολόγοι θεωρούν και προτείνουν τράμ και ποδήλατα ως τό αντίπαλο δέος του νέφους. Κάποιοι άλλοι (κι εγώ μαζί τους) προτείνουν και τό μετρό, ως έκ τών ούκ άνευ συλλογικό μέσο μεταφοράς. Έχω δέ τή βεβαιότητα, ότι σ' αυτό τό συγκεκριμένο ζήτημα (όπως και σε πολλά άλλα) φανερώνονται τά κενά και οι αναπηρίες του οικολογισμού: Μήπως, τάχα, τό μετρό θά είναι έργο χειροτεχνίας ή «έναλλακτικής» τεχνολογίας ή έργο ύπερσύγχρονης τεχνολογίας του έπάρτου «βιομηχανικού πολιτισμού»;

Όσοι εκτιμούμε, ότι χωρίς μετρό ή αντιμετώπιση του νέφους είναι άμφίβολη έως άδύνατη, σ' άδικο ύμε λέγοντας πώς πουλάτε φύκια για μεταξωτές κορδέλλες;

Νόμοι για τήν ποιότητα ζωής και τό περιβάλλον:

Έπιταγές χωρίς άντικρυσμα

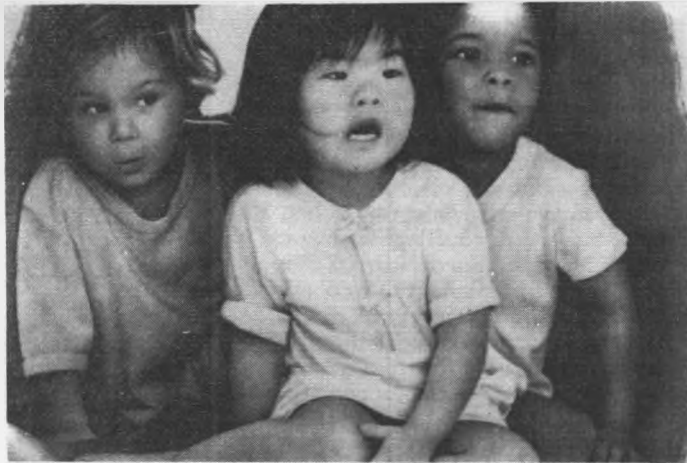
του Γιώργου Μαργαρίτη

Τό νομοθετικό πλέγμα πού κατά καιρούς έχει οικοδομηθεί γύρω από τά θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, παρουσιάζει, όπως συνήθως συμβαίνει με τούς νομικούς μηχανισμούς τής χώρας, μιά δυσανάλογη με τήν ούσιαστική του λειτουργικότητα έκταση. Μέσα στον όγκο αυτών τών νόμων, διαταγμάτων, αποφάσεων, κανονισμών, βρίσκει κανείς μερικές φορές τήν πιο άπίθανη λεπτομέρεια, ενώ αντίθετα, άλλοτε δέν συναντά ούτε τίς πιο προφανείς προβλέψεις. Πρόκειται δηλαδή για μιά νομοθεσία πού δέν στηρίζεται σ' ένα κεντρικό σκελετό, σε μιά έναία πολιτική, σε μιά σταθερή πρόθεση. Σε πολλές περιπτώσεις, τά κείμενα ύπάρχουν για νά ύπάρχουν μέσα στον κυκεώνα αυτών, χωρίς νά μπορούν πρακτικά νά εφαρμοστούν εξαιτίας τής αντιφατικότητάς τους.

Η περίπτωση τής ήχορύπανσης πού προκαλείται από τή δραστηριότητα βιομηχανικών και βιοτεχνικών μονάδων μέσα σε κατοικημένες περιοχές, δέν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα. Καθώς δέν πρόκειται για κάτι τό μεμονωμένο αλλά για ένα διάχυτο φαινόμενο πού άπασχολεί πλήθος ανθρώπων, έχει συχνά αποτελέσει τό αντικείμενο μελετών, συζητήσεων, δημοσιογραφικών πονημάτων και προεκλογικών ύποσχέσεων. Η δλη δραστηριότητα συνοδεύτηκε, στο πέραςμα του χρόνου, από άπόπειρες νομοθετικής ρύθμισης του προβλήματος πού θά πίστευε κανείς ότι έχουν έπαρκώς θαρακίσει τούς πολίτες άπέναντι σ' αυτήν τήν άπειλή. Η πραγματικότητα είναι όποσδήποτε πιο γραφική.

Τό Προεδρικό Διάταγμα 1180/1981 (ΦΕΚ 293Α - 6.10.1981), προσδιόρισε με καθυστέρηση έτών τά έπιτρεπόμενα ανώτατα όρια

Οί νόμοι για την προστασία του περιβάλλοντος υπάρχουν. Άλλο αν στην πράξη δέν προστατεύονται ούτε τό περιβάλλον ούτε ή ποιότητα ζωής ούτε τά βρέφη, ούτε οί άνθρωποι. Παρέχεται όμως μιά θαυμάσια κι όπωσδήποτε καινοτόμος αντίληψη για τό τί σημαίνει νομικό πλαίσιο και ποιόν έξυπηρετεί.

έκπομπής θορύβων από βιομηχανικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις. Όρια άπολύτως ίκανοποιητικά καθώς κυμαίνονται από τά 70 dBA για τίς νομοθετημένες βιομηχανικές περιοχές, ώς 45-55 dBA για τίς κατοικημένες περιοχές. Άλλά άντί νά κλείσει τό ζήτημα έδώ, άντίθετα, τά προβλήματα άπλώς μετατέθηκαν σέ ένα άλλο —γειτονικό— πεδίο και ξανατέθηκαν περίπου από τήν άρχή.

Τό πεδίο αυτό —τό διοικητικό— άποεδείχθηκε ιδιαίτερα περίπλοκο και καταστροφικό για τήν πραγματική εφαρμογή του νόμου. Είχε νά κάνει μέ τόν καθορισμό τών άρμοδιοτήτων τών διαφόρων δημοσίων υπηρεσιών πού θά είχαν τήν εϋθύνη για τήν εφαρμογή τών προδιαγραφών και για τούς σχετικούς έλέγχους. Τό «πρόβλημα» παρουσιάστηκε ιδιαίτερα σύνθετο καθώς ή άρμόδια για τόν έλεγχο ύπηρεσία έπρεπε νά διαθέτει τεχνικά μέσα και ειδικευμένο προσωπικό για νά προβεί στίς άναγκαίες μετρήσεις. Τά διαφορετικά δέ πεδία δραστηριοτήτων τών βιοτεχνών δέν διευκόλυναν τό πρόβλημα καθώς παρακολουθούσαν τόν διασκορπισμό τους σέ διαφορετικά ύπουργεία. Τά συνεργεία αυτοκινήτων, για παράδειγμα, άνήκουν στήν άρμοδιότητα του ύπουργείου Συγκοινωνιών και τών κατά τόπους Διευθύνσεων Συγκοινωνιών, ένώ, ή πλειοψηφία τών ύπολοίπων δραστηριοτήτων ύπάγεται στίς Διευθύνσεις Βιομηχανίας.

Άκόμα χειρότερα, ειδικευμένα συνεργεία καταμέτρησης θορύβων είχε κυρίως τό ύπουργείο Δημοσίων Έργων. Έπιπλέον, ειδικά στό λεκανοπέδιο Άττικής, άρκετοί δημόσιοι λειτουργοί θεωρούσαν τό ΠΕΡΠΑ άρμόδιο για κάθε είδους περιβαλλοντικές μετρήσεις, του τομέα τών θορύβων συμπεριλαμβανομένου. Τό όλον χάος μεγάλωσε άκόμα περισσότερο από τόν έμμομη διάθεση του συνόλου τών δημοσίων αυτών υπηρεσιών νά αποδιώξουν από τή δική τους περιοχή όσο τό δυνατό περισσότερες εϋθύνες, χρησιμοποιώντας μάλιστα τό ίδιο έπιχείρημα σέ κάθε περίπτωση: Έλλειψη προσωπικού. Διάθεση πού προκάλεσε άπιστευτους δγκους ύπηρεσιακής άλληλογραφίας και πού συσάρωσε στά ύπουργικά γραφεία πλῆθος αίτήσεις ένδοϋπηρεσιακής διαιτησίας.

Είναι εδκόλο νά φανταστεί κανείς τίς περιπέτειες τών πολιτών πού, μέσα σ' αυτόν τόν κυκεώνα, άπευθύνθηκαν στό «άρμόδιο» κράτος μέ αίτημα τήν εφαρμογή τών νόμων.

Στήν καλύτερη περίπτωση χρησιμεύσαν για μήνες και χρόνια ώς ταχυδρομικοί διανομείς τών κρατικών ύπηρεσιών μεταφέροντας τίς άπόψεις τής Διεύθυνσης Δομικών Έγκων στό ΠΕΡΠΑ, τίς προτάσεις του τελευταίου πρós τήν Διεύθυνση Βιομηχανίας, και τίς σκέψεις τής Διεύθυνσης αυτής στό Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. Μόλις δλοκλήρωσαν οί άτυχοι αυτοί τόν πρώτο κύκλο άποσπούσαν ένα έπίσημο έγγραφο πού τούς καλούσε νά είναι έτοιμοι για τόν δεύτερο. Κατά τά άλλα ο νόμος ύπάρχει και οί πολίτευτές μπορούν νά υπερηφανεύονται για τήν προχωρημένη νομοθεσία τής χώρας σέ θέματα προστασίας περιβάλλοντος και ποιότητας ζωής.

Πρόσφατα, κυκλοφόρησε τό Προεδρικό Διάταγμα 78/1988, (ΦΕΚ 34Α — 25.2.1988) μέ ιδιαίτερες προβλέψεις πάνω στά όσα άφορούν τή λειτουργία τών συνεργειών συντήρησης και έπισκευής αυτοκινήτων κ.λπ. 'Ανάμεσα σ' άλλα άπαγορεύει τήν Ίδρυση και τή λειτουργία τέτοιου είδους καταστημάτων σέ πλατείες, πεζοδρόμους, κοντά σέ νοσοκομεία, κλινικές, σχολεία, βρεφονηπιακούς σταθμούς, γηροκομεία κ.λπ. Μία άπλή βόλτα στίς «βιοτεχνικές» συνοικίες τών Άθηνών —περίπου όλες αν έξαιρέσουμε τά βόρεια προάστεια— είναι άποκαλυπτική για τό κατά πόσο έγινε άντιληπτή ή δημοσίευση του έπισημότατου αυτού διατάγματος. Και προσοχή. Μήν σπεύσετε, όπλισμένοι μέ τό σχετικό ΦΕΚ παραμάσχαλα, νά ζητήσετε τήν εφαρμογή του νόμου από τίς άρμόδιες κρατικές ύπηρεσίες. Άκόμα κι αν τούς προσκομίσετε φωτογραφία φανοποιείου πού έχει μεσοτοιχία και περίπου κοινή είσοδο μέ βρεφονηπιακό σταθμό, δέν θά γίνετε πιστευτός. Διότι ... τήν όλη κατάσταση πρέπει νά τήν πιστοποιήσει «άρμόδια ύπηρεσία». Δηλαδή ή Διεύθυνση Συγκοινωνιών τής Νομαρχίας πού ποτέ δέν έχει ύπαλλήλους για τέτοιες δουλειές. Και αν άκόμα μετά τήν είκοστή ή τήν τριακοστή άναφορά σας στείλουν κάποιον ύπάλληλο, αυτός θά συντάξει μιά παραινεντική έπιστολή πρós τόν Ίδιοκτήτη του θορυβοϋντος καταστήματος παρακαλώντας τον νά φύγει ή νά βάλει ήχομόνωση. Ό τελευταίος, στά έσχατα όρια τής τριμηνιας διορίας πού θά έχει για νά συμμορφωθεί, θά προσθέσει δύο τζάμια ισχυριζόμενος ότι εγκατέστησε σύστημα ήχομόνωσης τελευταίας τεχνολογίας. Έσεις θά χρειαστείτε άλλες τριάντα άναφορές για νά πείσετε τούς άρμόδιους ότι δέν έγινε τίποτα. Θά σās πιστέψουν στό τέλος και θά ξαναρχίσει όλη ή ιστορία —ή ή κωμωδία— από τήν άρχή.

Ό νόμος πάντως ύπάρχει. Μπορεί νά μήν προστατεύει μέ τήν άυστηρότητά του ούτε τό περιβάλλον ούτε τήν ποιότητα ζωής ούτε τά βρέφη, παρέχει όμως ένα θαυμάσιο άλλοθι σέ δημάρχους, βουλευτές, ύπουργούς και άλλους άναξιοπαθοϋντες. Μιά θαυμάσια και όπωσδήποτε καινοτόμος αντίληψη για τό τί σημαίνει νομικό πλαίσιο και ποιόν άκριβώς έξυπηρετεί!

Ο μουσουλμάνος κι εμείς

του Άγγελου

Έλεφάντη

«Εάν ο ανεξάρτητος βουλευτής Μόλλα Ροδοπλού δηλώσει ότι είναι εκπρόσωπος της τουρκικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης δεν συζητώ μαζί του. Εάν όμως δηλώσει ότι είναι της μουσουλμανικής μειονότητας τότε δεν υπάρχει πρόβλημα».

Χαρίλαος Φλωράκης

Τήν ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές δεν είναι γνωστό τι θα γίνει τελικά με το κυβερνητικό πρόβλημα, αν το διευθυντήριο των τριών κομμάτων «θά τά βρεί», αν γίνει οικόγενική κυβέρνηση, αν πάμε για εκλογές. Άλλά για το θέμα που συζητάμε εδώ δεν έχει ιδιαίτερη σημασία η λύση του αινίγματος. Σημασία έχει μία πλευρά της όλης διαδικασίας, ιδιαίτερα δύσσομης, και κυρίως πολύ άνησυχητικής. Και επικίνδυνης. Γιατί είναι επικίνδυνος αυτός ο λανθάνων σοβινισμός στά λόγια και τίς πράξεις των επίσημων εκπροσώπων της πολιτικής τάξης, ένας σοβινισμός που σφραγίζει το ύψος και τό ήθος του πολιτικού διευθυντηρίου. Κι όχι μόνο του διευθυντηρίου των τριών μεγάλων ανδρών της πολιτικής ζωής με τό μικρό ανάστημα, αλλά, με σπάνιες εξαιρέσεις, του συνόλου των πολιτικών, των βουλευτών, των κομματικών ύπευθύνων, των «πνευματικών ανθρώπων», των δημοτικών αρχόντων και αρχοντισών, των «έκφραστών» της κοινής γνώμης, όλου του «έπάνω» ρωμείου δηλαδή. Για τό «κάτω» ρωμείο, άς μη μιλάμε: κάποιες εκδηλώσεις του, εδώ ή εκεί, όπως στή Δυτική Θράκη όπου γεννιέται τό ζήτημα, είναι έξισου βάνασες, άνησυχητικές και επικίνδυνες. Όλο τό έθνος δηλαδή, εμείς οι «συνέλληνες» του κ. Προέδρου της Δημοκρατίας, τώρα που τά πράγματα εφθασαν στήν κόψη του ξυραφιού, βγάλαμε από τά σώθικά μας ένα τυφλό σοβινιστικό μίσος και τόν έρποντα ρατσισμό μας, άφου όλο τό έθνος κλήθηκε νά λογαριασθεί με τήν ψήφο του ανεξάρτητου μουσουλμάνου βουλευτή Ροδόπης κ. Μόλλα Ροδοπλού.

Γιά κανένα έτοϋτος ό άνθρωπος δεν ήταν Έλληνας ύπήκοος, συμπολίτης, πολίτης μίας χώρας με συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα όπως όλοι οι άλλοι πολίτες, για κανένα τά πολιτικά του δικαιώματα δεν ήταν ίδια και ίσα με τά δικαιώματα του όποιονδήποτε άλλου πολίτη, μαμαεθανού, χριστιανού, έβραίου, άθεου ή προτεστάντη αυτής της χώρας. Για όλους, και στή συνείδηση του ελληνικού λαού όπως φαίνεται, μία κυβέρνηση που όριακά θά στηριζόταν στήν ψήφο ενός «Τούρκου» δεν θά ήταν παρά κυβέρνηση έθνικής μειοδοσίας, κανείς από τους χωρίς αρχές πολιτικούς αρχηγούς δεν είχε τό ήθικό σθένος και τήν πολιτική έντιμότητα νά αναγνωρίσει τήν βουλευτική ιδιότητα στον κ. Ροδοπλού, τήν ιερή και άπαραράπητη λέει τό Σύνταγμα. Μάλιστα τό δημοτικό συμβούλιο της Ξάνθης, με άπόφασή του προειδοποίησε ότι δεν πρέπει νά σχηματισθεί κυβέρνηση που θά στηριζόταν στήν ψήφο του μαμαεθανού. Όχι, βέβαια, πώς ήταν ύποχρεωμένοι οι αρχηγοί νά συμμαχήσουν και νά συμφωνήσουν πολιτικά με τόν μουσουλμάνο βουλευτή. Ό καθένας κι όλοι μαζί ύποθέτω είχαν πολλούς λόγους και νά διαφωνήσουν και ν' άρνηθούν τήν όποιανδήποτε πολιτική συνεργασία μαζί του. Κανείς όμως, στό πλαίσιο της εδρυθμης λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών, δεν είχε τό δικαίωμα νά άρνηθεί τήν ύπαρξή του. Όλοι είχαν ύποχρέωση νά συναντηθούν μαζί του, νά αναγνωρίσουν τυ-

«Δήλωσε πώς
δέν είσαι
Τούρκος κι
ύστερα τα λέμε»

πικά τήν ύπαρξή του, κι ύστερα άς διαφωνήσαν χίλιες φορές. Άλλά δεν είχαν τό σθένος νά αναλάβουν τό πολιτικό κόστος μίας τέτοιας χειρονομίας σ' αυτήν τήν άγρια διαμάχη ψηφοθηρίας. Μάλιστα ό κ. Φλωράκης, αρχηγός αυτός της Άριστεράς και των άριστερών, ούτε λίγο ούτε πολύ του ζήτησε και δήλωση μετανοίας, σάν κι εκείνη που ή έθνοκροσύνη επί δεκαετίες ζητούσε από τόν ίδιον και όλους τους άριστερούς. «Δήλωσε πώς δεν είσαι Τούρκος» κι ύστερα τά λέμε...

Με παρόμοιες ύψηλές πολιτικές αρχές, στό πλαίσιο της «άψογης λειτουργίας των θεσμών», κάποιος πρωτοδίκης άκύρωσε και τήν ύποψηφιότητα των δύο από τους τρεις ύποψηφίους μουσουλμάνους για λόγους τυπικούς. Διάβαζε σοβινιστικούς.

Αλλά τό ζήτημα είναι και επικίνδυνο, πολύ περισσότερο που οι διαχειριστές του —πολιτική τάξη, εκφραστές της κοινής γνώμης, κρατικός μηχανισμός— άγνοούν ότι παίζουν με τή φωτιά. Τό άγνοούν, διότι τίποτε δεν έμαθαν από μία τραγική Ιστορική έμπειρία που στοίχισε στον έλληνισμό ποτάμια αίματος, διότι δεν είναι σέ θέση νά καταλάβουν, «ταγοί» αυτοί του έθνους, κάτι από τή λαϊκή ψυχολογία.

Άλήθεια πώς γεννιέται ένα έθνικό ζήτημα, ένα μειονοτικό πρόβλημα; Για όσους δεν έμαθαν τίποτε από τή δικιά μας έστω Ιστορία —εκείνη τήν Ιστορία που έστειλε χιλιάδες Έλληνες νά άφήσουν τά κόκκαλά τους στό Σαγγάριο κυνηγώντας τή χίμαιρα της Έλλάδας των «δύο ήπειρών και των τριών θαλασσών», τήν τραγωδία που ξερρίζωσε τόν έλληνισμό της Μικρασίας από τίς πανάρχαιες κοιτίδες του στιβάζοντάς τον, δύσμοιρη προσφυγιά στις παράγκες της Κοκκινιάς, της Καισαριανής και τή καπνοχώρια της Μακεδονίας, εκείνη τήν τραγική Ιστορία του κοντόφωρου «μεγαλοϊδεατισμού» και της βουλμίας της ελληνικής μπουρζουαζίας νά απλώσει τήν κυριαρχία της ως τά βάθη της Άνατολίας—, για όλους αυτούς, μαζί τους τώρα και ή Άριστερά της προόδου, τό θέμα είναι απλό: ύπάρχει δάκτυλος της Άγκυρας και του Προξενιού της στήν Κομοτηνή. Δεν μπορεί βέβαια νά άμφιβάλλει κανείς ότι και δάκτυλος ύπάρχει, και αντίστοιχη τουρκική πολιτική ύπάρχει και άοκνες προσπάθειες καταβάλλει ό κ. Γιλμάζ και, ότι πράγματι, βασική συνιστώσα της έξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας είναι ό έπεκτατισμός και ό έθνικιστικός παντουρκισμός που κι αυτός άτενίζει με βουλμία όχι μόνο κατά τή Δυτική Θράκη αλλά και προς τά νησιά του Αιγαίου και προς τήν Κύπρο, και προς τήν Βουλγαρία, και τό Κουρδιστάν και τό Ούζμπεκιστάν και τή Σοβιετική Άρμενία. Είναι γνωστά όλα αυτά και άρκούντως εφιαλτικά όταν μάλιστα καθοδηγούνται από τους στρατοκράτες του Έβρέν ή κάτι άλλους τρομερούς δημοκράτες σάν τόν Όζάλ. Άλλά όλα αυτά μαζί δεν είναι, και δεν ήταν ποτέ, σέ θέση νά δημιουργήσουν έθνικό ζήτημα, μειονοτικό πρόβλημα. Άν σήμερα στή Γιουγκοσλαβία ή τή Σοβιετική Ένωση ξυπνάει ό πιο άγριος έθνικισμός ό λόγος δεν είναι κυρίως ό «δάκτυλος των δυτικών», της Άγκυρας, ή του μακαρίτη Χομεϊνί, αλλά ή σκληρή και πολύχρονη έθνική, πολιτική και πολιτιστική καταπίεση και ή άκόμη σκληρότερη εκμετάλλευση των έθνικών μειονοτήτων. Τροφικό της του έθνικισμού είναι πάντα ή οικονομική έ-

κμετάλλευση και η καταπίεση των εθνικών ή πολιτισμικών μειονοτήτων.

Και στο σημείο αυτό ή ελληνική πολιτική απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτ. Θράκης είναι έκθετη και υπόλογη, γιατί κι αυτή, με πιά ήπιο τρόπο είναι αλήθεια, υπαγορεύτηκε από τη φυλετική διάκριση, από την βουλμία και την περιφρόνηση απέναντι στον θρησκευτικά και εθνικά «άλλον»: ο άλλοεθνός είναι άγαρηνός, αντίχριστος, πρέπει να εξαφανιστεί. Και είναι τό λιγότερο άνοητη ή πολιτική που αυτόδικαίνονται, προβάλλοντας τή δικαιολογία ότι οι Τούρκοι κάνουν πολύ χειρότερα στους Έλληνες τής Πόλης. Πράγματι. Άλλά στη λογική του οδόντα αντί οδόντος νικούν οι Ισχυρότεροι: εκείνοι που τό 2010 θά είναι κοντά 100 εκατομμύρια κι ένας νέος οικονομικός γίγαντας ενώ οι «συνέλληνες» μόλις θά φθάνουν τά 11 εκατομμύρια, κι αυτοί ως επί τό πλείστον ξενοδοχοϋπάλληλοι που θά σερβίρουν «ελληνικό» καφέ στους βόρειους τουρίστες. Άλλά ή δρασση τών εθνικών μας ήγετων με τά παχιά λόγια δέν πάει πιά μακριά από τή μύτη τους ή από τά ψηφάλακια τής επόμενης εκλογικής άναμέτρησης. Όπως του Δελιγιάννη με τούς πύρινους πατριωτικούς λόγους του 1897 — έξη μόλις μήνες μετά τή άναβίωση τών Όλυμπιακών Άγώνων στην Άθήνα— που έφεραν τούς Τούρκους έξω από τή Λαμία, σ' εκείνον τόν θλιβερό πόλεμο τής Μελούνας.

Και τί λέει πρακτικά, σέ σύγχρονη όρολογία τό Ιουδαϊκόν όφθαλμόν αντί όφθαλμού; Πολύ άπλά: 7 πρός 10. Παρακάλια στους Άμερικανούς να διατηρήσουν τήν Ισορροπία μεταξύ τών δύο χωρών και κυρίως ξεφρενος άνταγωνισμός έξοπλισμών: φρεγάτες οι Τούρκοι — φρεγάτες κι έμεις, δύο εκατομμύρια στρατό οι Τούρκοι — διακόσιες χιλιάδες έμεις και δίχρονη θητεία (ή μεγαλύτερη τής Εϋρώπης), φάντομ οι Τούρκοι — άγορά του άιώνα έμεις, πολεμική βιομηχανία — εκείνοι πολεμικότατη κι έμεις (έστω κι άν δέν μπορούμε πιά να πουλάμε όβίδες στο Ιράκ) και πάει λέγοντας ο μακάβριος χορός που βυζαίνει τούς γλίσχρους οικονομικούς πόρους τής χώρας, που έξουθενώνει τόν Έλληνα φορολογούμενο και ύποθηκεύει καθημερινά τήν εθνική επιβίωση. Γιατί έθνος χωρίς εδρωστο και ήρεμα περήφανο λαό δέν μπορεί να επιζήσει. Όλοι όμως οι «άρχηγοί», εκει στη Βουλή κάθε χρόνο, θά υπερθεματίζουν στην ύπερψηφισση του προϋπολογισμού για τίς στρατιωτικές δαπάνες, κι ύστερα δλοι μαζί θά κάνουν πορείες για τήν ειρήνη, θά βάλουν τά παιδάκια να δέσουν τήν Άκρόπολη με τή ζώνη ειρήνης, ενώ στο μεταξύ θά μοιρολογούν για τό άδιέξοδο τής εθνικής οικονομίας και ξετσιπωτα θά έτοιμάζουν νέα σταθεροποιητικά προγράμματα λιτότητας. Πόσο ένισχυσαν τό έθνος εκείνες οι άχρηστες στρατηγικά φρεγάδες που άγοράστηκαν από τή Δυτική Γερμανία εναντι του ετελοϋς ποσοϋ τών 200 δισ. δραχμών πριν 4 χρόνια; Άπό κει και πέρα ο μόνος λόγος που άπομένει στο ρωμέικο για να ζήσει αυτή τήν άθλιότητα είναι οι εθνικιστικές και οι λαϊκιστικές έξάρσεις τής Κουριάδας και τό ψευτονταηλικί του Ταύρου.

Πράγματι ύπάρχει κίνδυνος. Μέγας: να ταξιδεύουν μιά μέρα οι «συνέλληνες» στο Μόλυβο τής Μυτιλήνης με διαβατήριο για να αγοράσουν κανένα πέτσινο σακάκι. Κίνδυνος που τόν γεννά ο ένθεν κι εκειθεν εθνικισμός, ή ένθεν κι εκει-

θεν μισαλλαδοξία. Μας τόν ύπογραμμίζει εκεινη ή δήλωση του κ. Φλωράκη και ή στάση δλων τών πολιτικών άρχηγών απέναντι στον βουλευτή κ. Ροδοπλου, για τά φιλοτουρκικά και εθνικιστικά φρονήματα του όποίου οϋδόλως άμφιβάλλω.

“Ε, λοιπόν! Τήν ήμέρα που θά δοϋμε στα κρατικά κανάλια, ή θ' άκούσουμε από κάποιον έγκυρο FM ένα «φοκλορικό» συγκρότημα Μουσουλμάνων και Πομάκων τής Θράκης, τήν ήμέρα που Πομάκοι θά μπαίνουν στα ελληνικά πανεπιστήμια, τήν ήμέρα που κάποιος Έλληνας μουσουλμάνος θά γίνει ακαδημαϊκός ή διοικητής του ύποκαταστήματος τής Έθνικης Τράπεζας Ξάνθης, τήν ήμέρα που στον ελληνικό στρατό θά ύπάρχουν μουσουλμάνοι συνταγματάρχες και σηναγοί, τή ήμέρα που ελληνίδες χριστιανές θά παντρεύονται μουσουλμάνους Έλληνες, και τουμπάλιν, τήν ήμέρα που ο δήμος Ξάνθης θά δώσει τό όνομα κάποιου παλιού μουφτι σέ ένα κεντρικό δρόμο τής πόλης, τήν ήμέρα που ή ΕΤΙ θά έχει ένα δελτίο ειδήσεων στα τουρκικά, τή νύχτα που σ' ένα μπάρ ο Κώστας θά πει στην παρέα του «άπ' έδω ή Φατμέ» κι εκεινη θά φορά φούστα κοντή πάνω άπ' τό γόνατο χωρίς Ισλαμικό φουλάρι τότε θά έχουμε κάνει τήν καλύτερη άγορά τών αιώνων. Άλλά αυτή ή πολιτική δέν βγαίνει από τόν πολιτισμό του Φλωράκη, του Μητσοτάκη, του Παπανδρέου. Θέλει άλλες ιδέες, άλλους ανθρώπους, άλλα αισθήματα, άλλον πολιτισμό.

Μιά μή σοβινιστική πολιτική δέν βγαίνει από τόν πολιτισμό του Φλωράκη, του Μητσοτάκη, του Παπανδρέου. Θέλει άλλες ιδέες, άλλους ανθρώπους, άλλα αισθήματα, άλλον πολιτισμό.

Ύστερόγραφο 1.

“Η κατάργηση του σϋν ένα και ή θέσπιση τής άπλής αναλογικής σημαίνει ότι στη Βουλή τών Έλλήνων θά ύπάρχουν δύο έως τρεις «Τούρκο» βουλευτές. Τι θά κάνουν τότε οι «άρχηγοί»; Θά περιμένουν τούς πρωτοδικες να λύσουν προδικαστικά τό ζήτημα;

Ύστερόγραφο 2.

Σύμφωνα με τό πνεύμα του Σύνταγματος πρέπει να καταβληθούν όλες οι δυνατές προσπάθειες ώστε να προκύψει κυβερνητική πλειοψηφία. Γε αυτό, άν ένα κόμμα δέν πλειοψηφεί μόνο του, ύπάρχει ή διαδικασία τών 4 διαδοχικών διερευνητικών εντολών. Κι άκόμη ύπάρχει ή δυνατότητα και μετά τήν 4η διερευνητική εντολή, εντός τής βουλής που θά έχει συνελευθεί και θά έχει συγκροτηθεί σέ σώμα, να εκδηλωθεί κυβερνητική πλειοψηφία. Τό Σύνταγμα, όπως όρθότατα ερμηνεύτηκε από τούς περισσότερους συνταγματολόγους, ερμηνεία που έγινε και στην πράξη δεκτική, απαιτεί να καταβληθούν όλες οι δυνατές προσπάθειες από τόν πρόεδρο τής δημοκρατίας, τά κόμματα και τούς βουλευτές (εννοείται και τούς 300) ώστε να βρεθεί κυβερνητική λύση, και μόνο εν έσχάτη άνάγκη ή προσφυγή σέ εκλογές καθίσταται άναγκαία. Έπομένως ο συνυπολογισμός στην όλη διαδικασία και του μουσουλμάνου βουλευτή είναι συνταγματικά και ήθικά επιβεβλημένα. Τό Σύνταγμα δέν προβλέπει διάκριση σέ εθνικώς άνεπιλήπτους και εθνικώς ζωριάρηδες. Όλοι είναι βουλευτές τής Βουλής τών Έλλήνων ύπηκόων, δλοι είναι αντιπρόσωποι του ελληνικού λαού. Πώς συνέβη και για τό ζήτημα αυτό οι συνταγματολόγοι δέν βρήκαν να πουν οϋτε λέξη; Πώς λησμόνησαν τήν ερμηνεία που οι ίδιοι έδωσαν, μόλις τό θέμα άγγιξε ένα ταμποϋ; “Η μήπως άλλο ή νομική ερμηνεία κι άλλο ή πολιτική;

ΣΤΥΓΜΙΑΪΔΑ

«Ο πολίτης-παραγωγός» του κ. Γιάνναρου

«Η δημοκρατία θα εισβάλει επιτέλους και στην παραγωγή. Η σύγχρονη τεχνολογία έχει υπονομεύσει την αυταρχική διάρθρωση και λειτουργία των παραγωγικών μονάδων. Η εξέλιξη της πολιτικής δημοκρατίας θα την κατεδαφίσει. Όσο η κεντρική γραφειοκρατική οργάνωση της πολιτικής ζωής θα υποχωρεί στις κοινωνίες της Άν. Ευρώπης τόσο η αυταρχική διεύθυνση της παραγωγής και της κατανομής στη Δύση θα εξασθενεί. Ζούμε την εποχή της όρμητικής ανάπτυξης της δημοκρατίας. Στη νέα Ευρώπη θα κυριαρχήσει ο πολίτης παραγωγός». Έπονται διάφορα εξίσου βαθυστόχαστα του νέου ύπουργου βιομηχανίας κ. Γρηγ. Γιάνναρου. Του πρώτου «άριστερου» ύπουργου βιομηχανίας εν' Ελλάδι. Έτσι είναι. Όταν ένας άριστερός γίνεται ύπουργός, και μάλιστα βιομηχανίας, είναι ύποχρεωμένος να ξεπεράσει τους συναδέλφους του σέ φιλοκαπιταλιστικά κηρύγματα. Ναί φιλοκαπιταλιστικά. Γιατί όλα μπορούμε να τά δεχθούμε, ότι η νέα τεχνολογία είναι μία πραγματικότητα, ότι είναι αναγκαία, ότι είναι παραγωγική, εϋρηματική όχι όμως ότι «ύπονομεύει την αυταρχική διάρθρωση και λειτουργία των παραγωγικών μονάδων». Έκτός κι αν ο κ. Γιάνναρος μιλά για τον βαθύ κομμουνισμό του οποίου προστάδιο είναι η Οικουμενική. Γιατί δεν μπορεί να άγνοεί ότι στην Ίαπωνία, τή χώρα της νέας τεχνολογίας ή τις ΗΠΑ, κυριαρχεί η άπόλυτη αυταρχικότητα, ο άπόλυτος έλεγχος, η άπόλυτη άδιαφάνεια και ή πολιτική άλλοτρίωση του έργαζόμενου κυρίως μέσα στο χώρο δουλειάς. Δεν μπορεί να άγνοεί ότι π.χ. τά πυρηνικά έργοστάσια ή ή πολεμική βιομηχανία είναι έξολοκληήρου στρατιωτικοποιημένες και ύπερπειθαρχημένες παραγωγικές μονάδες, ότι ή ύψηλή τεχνολογία παράγεται στα άδυστα του καπιταλισμού, και χιλιάδες άλλα

παρόμοια που οι έργαζόμενοι στά ρομπότ, τά κομπιούτερ, τά αυτόματοποιημένα σύνολα, τήν πληροφορική, γνωρίζουν πολύ καλά και μέ τόν πιό δδυνηρό τρόπο. Όσο για τόν «πολίτη-παραγωγό», πρέπει να έχει κανείς μεγάλα άποθέματα φαντασίας για να τόν διακρίνει σήμερα, στις χώρες του άναπτυγμένου καπιταλισμού, στις χώρες δηλαδή του σύγχρονου άυταρχικού κράτους-Λεβιάθαν. Άλλά είπαμε: Έτσι είναι ύποχρεωμένοι να μιλούν οι ύπουργοί βιομηχανίας, ιδίως όταν προέρχονται από τήν άριστερά.

Τό μάθημα του Όκέττο

Η Αύγή άρχισε να τά ρίχνει χοντρά κατά τή μεριά των μελών και όπαδών του ΚΚΕ έσωτερικού — Α.Α., και άλλων κατ' αυτήν «νοσταλγών του ΚΑΠΑ». «Δέν βλέπετε», λέει, «τους Ίταλούς που κι αυτοί, τήν κατάλληλη ώρα προχώρησαν στο άποφασιστικό βήμα για τήν άλλαγή του τίτλου που θά τους δώσει τή δυνατότητα ν' άνοιχθουν στις πλατιές μάζες;». Βεβαίως βλέπουμε. Βλέπουμε τά εξής άπλά: 1) Ότι ή επιχείρηση «πλατιές μάζες» του Λ. Κύρκου έφτιαξε τήν ΕΑΡ, κόμμα-φάντασμα που ένα χρόνο μετά τήν ίδρυσή της πέταξε στον κάλαθο των άχρήστων όσα ή Ίδια διακήρυσσε. 2) Ότι έκτοτε ζει μέ δανεικές ψήφους και μπαίνει στο έπίκεντρο της πολιτικής ζωής χάρη στη δοτή δημοσιότητα. 3) Σχεδόν όλοι οι διανοούμενοι του ΙΚΚ, της παλιάς και νέας γενεάς τάχθηκαν κατηγορηματικά κατά της έξωφρενικής, όπως τήν χαρακτήρισαν, πρότασης του Όκέττο. Ότι όλοι οι ιστορικοί ήγέτες του ΙΚΚ είναι αντίθετοι, μέ τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο, στην «άποκομμουνιστικοποίηση» του κόμματος. Ότι μεγάλο μέρος των όργανώσεων του ΙΚΚ αντίκειται στην πρόταση και ότι, οδισιαστικά, ανεξάρτητα από τό άποτέλεσμα της τελικής άπόφασης του συνεδρίου του —τό όποιο δεν άμφιβάλλει κανείς ότι μπορεί να μαγειρευθεί καταλλήλως— τό κόμμα οδισιαστικά τελεί ύπό διάσπαση. 4) Οι πιθανοί σύμμαχοι του ΙΚΚ, προς τούς όποιους προσβλέπει, τό Σοσιαλιστικό κόμμα του Κράξι και ή έρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία της Σοσιαλιστικής Διεθνούς, παρά τήν προτεινόμενη έγκατάλειψη του τίτλου και των συμβόλων, ζητούν βαθύτερες και οδισιαστικότερες άλλαγές, δηλαδή πλήρη σοσιαλδημοκρατικοποίηση.

Βλέπουμε δηλαδή ότι ή πρόταση Όκέττο είναι τό πιό άποφασιστικό βήμα προς μία κατεύθυνση που άλλοιώνει ριζικά τό σύνολο της Ιταλικής, κι όχι μόνο, άριστεράς. Αυτά βλέπαμε από τήν έποχή της διάλυσης του ένιαίου ΚΚΕ έσωτ. και όλα, δυστυχώς, έπαληθεύτηκαν, όπως θά έπαληθευτούν και στην περίπτωση του ΙΚΚ. Η Αύγή, βέβαια, θά συνεχίσει τό τρωκτικό της έργο. Κάποιοι ήδη έλαβαν τό μήνυμα. Δεν άμφιβάλλουμε ότι κι άλλοι θά τό λάβουν. Υπάρχουν όμως προβλήματα που δεν λύνονται δι' άνατάσεως της χειρός ούτε όταν παρέχεται γενική έξουσιοδότηση στους επαγγελματίες της πολιτικής.

«Νοικοκύρεμα μέ αισθήματα»;

Μόλις κόπασε ο θόρυβος που ξεσηκώθηκε από γυναικείες οργανώσεις, κομματικά στελέχη, βουλευτίνες, μέσα μαζικής έννημέρωσης για τή «μή έκπροσώπηση» γυναικών στην κυβέρνηση «έθνικής ανάγκης» που μās προέκυψε. Η άπουσία των γυναικών έρμηνεύθηκε ποικιλοτρόπως, τροφοδότησε τίς πιό άντιφατικές στάσεις και για κάποιες ήμέρες έγινε ένα από τά πιό κεντρικά προβλήματα της πολιτικής ζωής. Στίς έρμηνείες που κυριάρχησαν μέσω του τύπου και της τηλεόρασης μπορούμε να παρατηρήσουμε: πρώτο ότι ή συμμετοχή σέ κάποιο ποσοστό γυναικών στην κυβέρνησης θά έπέλυε τό πρόβλημα της έκπροσώπησης του μισού πληθυσμού. Δεύτερο, ότι αυτή ή συμμετοχή θά είχε κάποιες συνέπειες ως προς τό είδος της κυβερνητικής πολιτικής που θά άσκηθεί. Σέ αυτή τή δεύτερη παρατήρηση ύπολανθάνει ή άποψη ότι ή γυναικεία εύαισθησία θά μετρίαζε ή τουλάχιστον θά γλύκαινε τά βάρη που τό σύνολο σχεδόν των συνελλήνων μέλλει να έπωμισθούν. Θά ήταν λάθος να μην θεωρήσουμε ότι αυτές οι δύο στάσεις και έρμηνείες δεν κυριάρχησαν. Η άπουσία προβληματισμού για τό είδος της πολιτικής που θά έκαλούντο να ύπηρετήσουν οι γυναίκες περνά άπαρατήρητη. Ένδεικτική ή μάλλον παραδειγματική μιάς τέτοιας θεώρησης συνιστά ή συνέντευξη που παρεχώρησε στην Έλευθεροτυπία (5.12.89) ή κ. Μ.Χ. Μαθιοπούλου, ή νέα γενική γραμματέας του ύπουργείου Δικαιοσύνης. Στην έρώτηση «τί περισσότερο θά προσφέρετε από τούς άνδρες

συναδέλφους σας» έδωσε τήν απάντηση: «'Ως γυναίκα... 'Εμείς οι γυναίκες έχουμε ευαισθησία και διαίσθηση. 'Ελπίζω, σέ συνεργασία μέ τούς άλλους αρμόδιους παράγοντες, νά μπορέσουμε νά προσφέρουμε πολλά. Νομίζω ότι θά έχουμε κάτι πιά άποτελεσματικό σ' αυτό τό χώρο».

Νά λοιπόν πώς φτιάχεται ένα «λάθος» πρόβλημα. Καί τό χειρότερο. 'Ως ποιό σημείο μπορεί νά μās συμπερασύρει «Νοικοκύρεμα μέ αίσθήματα» ήταν ό τίτλος τής εφημερίδας πού φιλοξένησε τή συνέντευξη...

Αυτοκριτική του ΚΚΕ;

Χωρίς νά λέει —άκόμη— λέξη τό ΚΚΕ πώς τό ίδιο είχε δει τήν εισβολή στήν Τσεχοσλοβακία τό 1968, νά πώς υποδέχεται ό Ριζοσπάστης τήν καταδίκη της σήμερα από τίς 5 χώρες του Συμφώνου τής Βαρσοβίας: «*έπέμβαση πού έγινε σέ μιά εποχή ψυχρού πολέμου και όξείας αντιπαράθεσης και άποτέλεσε "προϊόν" αυτού του ψυχρού πολέμου. 'Επέμβαση πού έγινε σέ μιά εποχή πού κάποιες "άπόλυτες αλήθειες" έπισκίαζαν τήν κριτική σκέψη στις χώρες του σοσιαλισμού. 'Επέμβαση πού όχι μόνο πρέπει σήμερα νά καταδικασθεί αλλά πρέπει νά βγούν άπ' αυτή και από όσα όδήγησαν σ' αυτή τά άπαραίτητα συμπεράσματα από όλους*».

'Ο Ριζοσπάστης μόλις πήρε τό μήνυμα, όπως τό είχε πάρει και τό 1968 όταν κατακεραύνωνε τούς «δεξιούς άναθεωρητές», τά «ντόπια ύπολείμματα των αντιδραστικών τάξεων» και τούς «πράκτορες του ιμπεριαλισμού» πού ύπονόμεναν τόν σοσιαλισμό τήν Τσεχοσλοβακία (δηλαδή τόν Ντούμπσεκ, τό ΚΚΤσ και τόν τσεχοσλοβακικό λαό). 1ο. «καταδικασε» κι αυτός, τήν άλλη μέρα τό πρωί. Εικοσιένα χρόνια δέν του έφταναν νά δει τήν αλήθεια; 2ο. Είδε τήν εισβολή σάν «προϊόν» του ψυχρού πολέμου, λές και ήταν οι μεραρχίες του ΝΑΤΟ πού εισέβαλαν στήν Τσεχοσλοβακία κι όχι οι μεραρχίες του συμφώνου τής Βαρσοβίας. Κατά τά άλλα έκανε και τό ΚΚΕ «αναγνώριση του λάθους», και έβγαλε όλα τά άπαραίτητα συμπεράσματα γιά τόν έαυτό του και τήν ιστορία του.

Σανατόριο στην Πάρνηθα;

'Η ανατολική πλευρά τής Πάρνηθας δέν κινδυνεύει. Σέ όποια άπόφαση

και νά καταλήξει τό Συμβούλιο 'Επικρατείας πού συνεδριάζει τήν ήμέρα πού γράφεται αυτό τό σημείωμα, τά όκτώ χιλιάδες περίπου στρέμματα δασώδους έκτασης δέν τά επιβουλεύεται ούδεις. Τό έγγυώνται οι ιδιοκτήτες 48, σαράντα όκτώ, πολυτελών κατοικιών πού άνηγέρθησαν τό τελευταίο διάστημα, οι ιδιοκτήτες ενός όρνιθοτροφείου, μιάς κτηνοτροφικής μονάδας και «ξυλοκόποι» πού ύλοτομούν τή δασώδη περιοχή πού διασώθηκε από τίς πυρκαγιές.

Μιά όλόκληρη πολιτεία αναδύεται μέσα από τά πεύκα. 'Ενα τεράστιο και συνάμα άπίστευτο πλέγμα συμπερόντων έκχερσώνει και οικοδομεί στόν άδόμητο μέχρι προχθές χώρο. 'Εφτάμιση εκατομμύρια τό στρέμμα, τό 10% οικοδομήσιμο, τό ύψος άνέγερσης των οικοδομών άπαγορεύεται νά υπερβαίνει τό όκτώ μέτρα, όλα μοιάζουν νά είναι νόμιμα και συνετά. Δέν μπορεί όποιος όποιος νά «μās» τήν άγοράσει τήν Πάρνηθα, νά «μās» τήν άσχημήνει κτίζοντας εκείνες τίς θεόρατες πολυκατοικίες πού έκαναν τήν 'Αθήνα «μας» άβίωτη. 'Απεναντίας οι σημερινοί ιδιοκτήτες τής Πάρνηθας όχι μόνο ύπόσχονται αλλά και τηρούν άπαρεγγλίτως τά νόμιμα. Τό ΥΠΕΧΩΔΕ, παρά τίς αντίθετες άποφάσεις του οικείου Δασαρχείου, εκδίδει άφειδώς άδειες οικοδόμησης, σκεπτόμενο ίσως ότι ή διάνοιξη κάποιων αντιπυρικών όδών θά του στοιχίζε πολύ περισσότερο από τό νά άφήσει τό έργο αυτό στήν ιδιωτική πρωτοβουλία. Ποιός θά μπορούσε νά διανοηθεί ότι τό έρχόμενο καλοκαίρι ή ανατολική πλευρά τής Πάρνηθας θά μπορούσε νά γίνει παρανάλαμα του πυρός τή στιγμή πού οι φύλακες της όχι μόνο έχουν πολλαπλασιασθεί αλλά και διαθέτουν έννομο συμφέρον γιά τή διαφύλαξη της, καθότι συνιστά ιδιοκτησία τους; Τά καλά νέα δέν σταματούν εδώ. 'Η 'Ιερά Μονή Πεντέλης θέλει νά πουλήσει δώδεκα στρέμματα πού έχουν χαρακτηριστεί ως «κοινόχρηστος χώρος πρασίνου» σέ ιδιώτη, ενώ «άνώνυμος έπιχειρηματίας» —τό Κεφάλαιο ποτέ δέν έχει όνομα, αυτό δέν πρέπει ποτέ νά τό λησμονούμε— επιθυμεί νά κτίσει υπερπολυτελές ξενοδοχειακό συγκρότημα στόν 'Όλυμπο, δίπλα δίπλα μέ τίς άρκοϋδες, τά τσακάλια, τούς λύκους και τόν Δία. 'Αλλά έπανερχόμενοι στην κοντινή μας Πάρνηθα ποιός μπορεί νά άποκλείσει τήν πιθανότητα εξέλιξης του έγχειρήματος έκχέρσωσης της σέ κοινωφελές έργο; 'Ο φορέας άνάλαβε τό έγχειρημα και έοδοεύει εκατομμύρια δραχμές άκούει στό

όνομα «οικοδομικός συναιτερισμός γιατρών». Ποιός καλόπιστος άνθρωπος θά μπορούσε νά άποκλείσει τό γεγονός δημιουργίας ενός σύγχρονου και πρότυπου Σανατόριου εκεί, μέσα στή φύση, γιά τούς 'Αθηναίους φτυσικούς; 'Αν κάτι τέτοιο συμβεί όλα τά στόματα θά κλείσουν. Τό ΥΠΕΧΩΔΕ, ή ΔΕΗ πού τροφοδοτεί μέ ρεύμα τίς νέες κατοικίες, οι μηχανισμοί πού έπόπτευαν και έποπτεύουν τίς οικοδομικές έργασίες, οι «ξυλοκόποι» και γενικώς όλοι οι συνεργοί θά υπερηφανεύονται γιατί γιά άλλη μιά φορά έπέτυχαν τήν άρμονική συσχέτιση άνθρώπου και φύσης, ενώ ό «οικοδομικός συναιτερισμός γιατρών» θά μπορέσει κάλλιστα νά πετύχει σημαντική έκπτωση στή φοροδοσία των μελών του. Μήν άποκλείεται τίποτα!

«ΕΟΚ και ΝΑΤΟ, τό ίδιο συνδικάτο»

'Ο εϋρωβουλευτής του ΚΚΕ Δ. Δεσύλλας, άποχωρών άπ' τό κόμμα πού τόν εξέλεξε, δικαιολόγησε τήν άπόφασή του, κυρίως, μέ τή δικαιολογία ότι τό ΚΚΕ άλλαξε τίς θέσεις του γιά τήν ΕΟΚ. Πράγματι συνέβη αυτό. 'Αλλά ό Δ. Δεσύλλας τό άγνοούσε όταν καλούσε τόν έλληνικό λαό, τόν περασμένο μόλις 'Ιούνιο, νά ψηφίσει τήν εϋρωλίστερα του Συνασπισμού; Καινούργια ξεκινήματα δέν γίνονται μέ παλιές μεθόδους. Κι ύστερα ή δήλωσή του ότι παραμένει εϋρωβουλευτής γιά νά παλέψει έναντίον τής ΕΟΚ θυμίζει τόσο πολύ εκείνη τήν ίαχή «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ τό ίδιο συνδικάτο». Καινούργια ξεκινήματα δέν γίνονται μέ αναχρονιστικές ιδέες. 'Απλώς ταλαιπωρούν όσους τίς άσπάζονται και γιά όσο καιρό τίς άσπάζονται.

'Ο «Νέος Πολίτης»

Θερμά συγχαρητήρια αγαπητέ 'Αντώνη. Σου εύχόμαστε τά καλύτερα γιά τόν *Νέο Πολίτη*. 'Ωστόσο έμεις του παλαιού *Πολίτη* (έτος ίδρύσεως 1976) μείναμε μέ τήν άπορία. Ούτε ένα τηλέφωνο άβροφροσύνης; Είπαμε τολμηρά άλλατα κ. Τρίση αλλά όχι κι έτσι. 'Εν πάση περιπτώσει δέν πρόκειται νά σās πāμε στά δικαστήρια και οι όχθές μας είναι ειλικρινείς.

«Π»

Γιάλτα γιόκ, Μάλτα ναι;

Μέσα σέ κλίμα συγκρατημένης αισιοδοξίας, χαρακτηρισμό πού επιβάλλει τό ψυχρό πρωτόκολλο τής διεθνούς διπλωματίας, αλλά και μέσα σ' ένα διάχυτο, έκτός επίσημου πρωτοκόλλου, κλίμα, εϋφορίας ξένο ως χθές τουλάχιστον στοιχείο στίς συναντήσεις ήγετών των υπερδυνάμεων, πραγματοποιήθηκε την περασμένη εβδομάδα στή Μάλτα ή συνάντηση Μπούς-Γκορμπατσόφ.

Ή αλήθεια είναι ότι οι δυσανασχετούντες ή οι ανησυχούντες, αυτή τή φορά, γιά τό περιεχόμενο και τ' αποτελέσματα μιās τέτοιας συνάντησης κορυφής, ήταν λίγοι και κυρίως αδύναμοι και μή «συνδέσιμοι» ως προς τά συμφέροντα και τίς προοπτικές τους, ώστε νά διαμορφώσουν μιάν συνιστάμενη πού θά επηρεάσει και πολύ περισσότερο θά διαφοροποιήσει αυτό τό κλίμα: στήν Εϋρώπη ο Μιτεράν (πού βλέπει νά δυσχεραίνεται ή προοπτική γιά τή διαμόρφωση ενός άξιου κυριαρχίας στήν ΕΟΚ Βόννης-Παρισιού), ο δικτάτορας Τσαουσέσκου (πού ανησυχεί γιά τήν τύχη του άπάνθρωπου καθεστώτος του) και λίγοι διάσπαρτοι και έντός «επίσημης» κατά τόπους, πολιτικής έκφρασης, άριστοί. Ό καθείς από αυτούς γιά διαφορετικούς μεταξύ τους λόγους. Γιά τους έκτός Εϋρώπης λαούς και ήγέτες, τής Μέσης Ανατολής, τής Κεντρικής Αμερικής, του Τρίτου Κόσμου, ή άπόσταση είναι μεγάλη, ή ένταση τής φωνής τους μικρή και τό «έργο» (νά καθορίζεται ή τύχη τους από τήν έκβαση τέτοιων συναντήσεων) μοιάζει ίδιο μ' αυτό πού είδαν άρκετές φορές στό παρελθόν.

Οι υπόλοιποι, οι πολλοί, ήγέτες τής Δυτικής και Ανατολικής Εϋρώπης, συμμερίζονται ή τουλάχιστον δέν δυσανασχετούν, μ' αυτή τή γενική εϋφορία: είτε διάκινται εύνοικά, διαβλέποντες θετικά γιά τους ίδιους αποτελέσματα (ή Θάτσερ, μέ τά εμπόδια πού έγείρονται στή γαλλο-γερμανική κυριαρχία στήν ΕΟΚ, ο Κόλ γιατί δέν άμφισβητείται τό σχέδιό του γιά σταδιακή ένοποίηση των Γερμανών, ή Πολωνία γιατί και τήν οικονομική βοήθεια έχει εξασφαλίσει και τά σύνορά της δέν κινδυνεύουν, άφου διατηρούνται οι συνασπισμοί και τής τά εξασφαλίζει τό σύμφωνο τής Βαρσοβίας) και συνολικά όλοι οι Δυτικοευρωπαίοι πού θέλγονται, παρά τά επί μέρους «ρίσκα» από τήν προοπτική των νέας άγοράς προϊόντων ή και φτηνών εργατικών χεριών πού ή άποτελέσουν γι' αυτούς οι χώρες τής Ανατολικής Εϋρώπης). Είτε έπηρεασμένοι και κυριευμένοι από τίς ραγδαίες έξε-

λίξεις στήν Ανατολική Εϋρώπη και τίς μεταλλαγές στό εϋρωπαϊκό άριστερό κίνημα, γεγονότα και εξελίξεις πού βιώνουν οι ίδιοι, ή τους άφορούν άμεσα, βλέπουν τή συνάντηση πού διαφαίνεται παρά τή μεγάλη ρευστότητα, ως προοπτική γιά τους ίδιους.

Κι αυτό άφορά τόσο τους Ανατολικογερμανούς και τους Τσέχους όσο και τά ισχυρά και ταυτόχρονα μετεξελλισσόμενα κομμουνιστικά κομματα Δυτικής και Ανατολικής Εϋρώπης. Οι ίδιοι οι Μπούς και Γκορμπατσόφ έχουν κάθε λόγο νά νιώθουν ίκανοποιημένοι από μιάν τέτοια συνάντηση και νά καλλιεργούν αυτό τό κλίμα τής γενικής εϋφορίας. Διευθετούνται έσω και συγκυριακά έσωτερικά τους προβλήματα από τή μείωση των άμυντικών δαπανών και δέν άμφισβητούνται κατά βάση οι στρατιωτικοί συνασπισμοί, γιά τους όποιους ύπάρχει ή κοινή, άπ' ό,τι φαίνεται, πρόθεση νά μετατραπούν σε πολιτικές συμμαχίες και ταυτόχρονα νά παραμείνουν οι ζώνες πολιτικής έπιρροής και κυριαρχίας του καθενός. Τό άν αυτή ή προοπτική μπορεί νά διασφαλιστεί (ιδιαίτερα γιά τήν ΕΣΣΔ μετά τίς εξελίξεις στίς χώρες του «ύπαρκτου») μακροπρόθεσμα, αυτό είναι ζήτημα πού δέν μπορούσε νά συζητηθεί. Άλλωστε, γιά τήν ΕΣΣΔ, ή έπιλογή τής μετατροπής τής στρατιωτικοπολιτικής αντιπαράθεσης των «δύο κόσμων» σε πλαίσιο πολιτικοοικονομικού ανταγωνισμού και συνεργασίας ταυτόχρονα, άπετέλεσε άναγκαστική κίνηση των νέων ήγετικών στρωμάτων και τμήματος τής κρατικής γραφειοκρατίας της μετά τήν παταγώδη άποτυχία και τήν ήττα της στήν αντιπαράθεση μέ τίς ΗΠΑ στά πλαίσια του «ψυχρού πολέμου».

Σίγουρα ή συνάντηση τής Μάλτας έπισφράγισε τό τέλος του «ψυχρού πολέμου», του στρατιωτικοπολιτικού ανταγωνισμού και τής αντιπαράθεσης των υπερδυνάμεων, πού επηρέασε τίς τύχες του κόσμου γιά σαράντα και πλέον χρόνια μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο. Σ' αυτή τήν περίοδο έπεξέτειναν τήν κυριαρχία τους οι υπερδυνάμεις, κυοφορήθηκαν άυταρχικά και άπάνθρωπα καθεστώτα σ' Ανατολή και Δύση, ο φόβος ενός παγκόσμιου πυρηνικού όλοκαυτώματος από τόν ξέφρενο ανταγωνισμό των έξοπλισμών έγινε καθημερινός εφιάλτης γιά τους λαούς, καθηλώθηκαν δυναμικά κοινωνικοί άγώνες, έντάθηκε ή καταπίεση και ή έκμετάλλευση, θέριασε ή οικολογική κρίση και μαζί της ο κίνδυνος τής οικολογικής καταστροφής, κατεστάλησαν βία λαϊκά και άπε-

λευθερωτικά κινήματα, καταπνίγηκαν στό αίμα ή καταπλακώθηκαν άπ' τίς έρπύστρες των τάνκς λαϊκές εκρήξεις πού διεκδικούσαν τό δικαίωμα στήν έλευθερία και τή δημοκρατία. Έλάχιστες καλές και μύριες όσες οι κακές στιγμές γιά τους λαούς αυτή τήν περίοδο.

Τό τέλος του «ψυχρού πολέμου» συνοδεύτηκε (άν δέν προηγήθηκε) από τήν επικράτηση των δυνάμεων του παγκόσμιου καπιταλισμού, άπέναντι στίς δυνάμεις του σοσιαλισμού. Δέν ήττήθηκε μόνο ο «ύπαρκτός σοσιαλισμός» ήττήθηκαν και ήττώνται ταυτόχρονα και οι δυνάμεις του σοσιαλισμού παγκόσμια, μέ τήν έγκατάλειψη τής κοινωνικής τους προοπτικής, μέ τήν επικράτηση του άστισμού άπέναντι στό σοσιαλιστικό δράμα και τίς άριστερές ιδέες.

Μέσα από μιάν περίπλοκη Ιστορική διαδρομή, πού χαρακτηρίστηκε από τήν ιδεολογικοπολιτική ήγεμονία τής ΕΣΣΔ, οι εξελίξεις στήν ΕΣΣΔ και τίς άνατολικές χώρες συνέβαλαν στήν πρωϊούσα άνυποληψία και τής Άριστερās γενικότερα και ή κατάρευση αυτών των καθεστώτων συνέτειναν στήν αντίστοιχη πολιτική χρεωκοπία του δράματος πού προβαλλαν ως μέλλον γιά τήν κοινωνία οι άπανταχο κομμουνιστές. Στόν κόσμο όλόκληρο τό κοινωνικό σχίσμα έγκαταλείπεται, ή ταξική συνεργασία φαλκιδεύει τήν πηγή των τάξεων, οι συναινέσεις και οι συγκλίσεις, οι έκσυγχρονισμοί και οι βελτιώσεις του καπιταλιστικού συστήματος πρετεινόνται ως προοπτική και από τίς δυνάμεις του σοσιαλισμού. Στήν ίδια περίοδο, ο «ψυχρός πόλεμος», τό γενικότερο πλαίσιο μέσα στό όποιο εξελίχθηκε και γενικεύτηκε ο παγκόσμιος κατασταλτικός καταμερισμός εργασίας. Ξορκίστηκε και όνομάστηκε ή γενεσιουργός αίτια όλων των δεινών. Σήμερα ή Μάλτα μπορεί νά διαφοροποιεί τή μορφή και νά τροποποιεί ίσως και τους συσχετισμούς πού καθιέρωσε ή Γιάλτα, όμως δέν άμφισβητεί στό έλάχιστο και δέν μεταβάλλει τίς πολιτικές συνθήκες πού περισσότερο τίς κοινωνικές σχέσεις πού τή δημιούργησαν. Ούτε οι σφαίρες έπιρροής καταργούνται, ούτε τό δικαίωμα των λαών στήν αυτοδιάθεση και τή δημοκρατία άναγνωρίζονται, ούτε ο κίνδυνος τής οικολογικής καταστροφής φαίνεται νά συγκινεί και νά επηρεάζει τά μελλοντικά τους σχέδια τους δύο ήγέτες, ούτε βέβαια ή προοπτική του κόσμου τής «γενικευμένης έλευθερίας» διαφαίνεται σαν έλάχιστη πιθανότητα γιά τό μέλλον. Πώς μπορούμε συγκρατημένα μέν δικαιολογημένα δέν νά πούμε: Γιάλτα γιόκ, Μάλτα ναι;

Σταύρος Λιβαδάς

Πράγα:

ή «άλλη άνοιξη»

«Είμαι ευτυχισμένος πού βρίσκομαι άνάμεσά σας. Σας αγαπώ και τό ξέρετε. Σας συντρυφεύω σέ δλο αυτό τό δρόμο γιατί είμαστε άδέλφια, γιατί αυτός είναι ό δρόμος τής δημοκρατικής αναγέννησης. Γνωρίζουμε ότι ή κρίση δέν οφείλεται σέ μās αλλά στήν κατοχή τής γής μας από τούς Σοβιετικούς. Πρέπει νά τελειώνουμε μέ τήν πολιτική τής εξομάλυνσης και τούς αντιπροσώπους τής. Άρκετά ζήσαμε από τό 1968 μέσα στό σκοτάδι ήρθε τό φως».

Αυτά είναι τά πρώτα λόγια πού ό Άλεξάντρ Ντοϋμπτσεκ άρθρωσε στή μεγάλη λαϊκή εκδήλωση τής 24ης Νοεμβρίου στήν πλατεία Βενσεσλάς. Και ό αντίλογος από τήν άλλη όχθη; Παραδειγματικός, άποκαλυπτικός, καιροσκοπικός διά χειλέων τού Μίλος Γιάγκες, ένός από τούς κατεξοχήν «όμαλοποιητές» τής μετά τό '68 κατάστασης. «Δέν μπορέσαμε νά εξετάσουμε σωστά αυτά πού έγιναν στήν Πολωνία, τήν Ούγγαρία και κυρίως στήν Α. Γερμανία και τήν επίδρασή τους στήν κοινωνία μας».

Τα γεγονότα πλέον είναι γνωστά. Μέσα σέ μία εβδομάδα ό λαός τής Πράγας ύποχρέωσε τούς ήγέτες «του» νά άποσυρθούν «οικειοθελώς». Ή φήμη γιά τή δολοφονία τού είκοσάχρονου φοιτητή Μαρτέν Σμίντ, έστω και άν δέν επιβεβαιώθηκε, στάθηκε ικανή νά συσπειρώσει περισσότερο τίς λαϊκές μάζες. Οί διακόσιες χιλιάδες τών συγκεντρωμένων τής Παρασκευής 24 Νοεμβρίου ύπερδιπλασιάσθηκαν τήν Κυριακή. Ή γενική άπεργία τή Δευτέρα νέκρωσε τά πάντα. Όκτακόσιες περίπου επιχειρήσεις έκλεισαν και όσοι δέν μπόρεσαν νά κατεβούν στους δρόμους παρακολούθησαν τίς εκδηλώσεις από τήν τηλεόραση. Μέ ανάμεικτα συναισθήματα χαρής και συγκίνησης ό λαός δέχεται τήν «πτώση» τής Πράγας.

Ή «πτώση» όμως τής Πράγας ύποβάλλει μία σειρά έρωτημάτων στήν αντιπολίτευση, στό «Πολιτικό Φόρουμ», και στους ήγέτες τής πού πρέπει άμεσα νά άπαντηθούν. Τό πρόβλημα τής διακυβέρνησης τής χώρας, ή μορφή πού θά προσλάβει αυτή ή διακυβέρνηση είναι τό άμεσα καθήκοντα στά όποια ό Ντοϋμπτσεκ και ό Βακλάβ Χαβέλ πρέπει νά άνταποκριθούν. Τό πολιτικό πρόγραμμα τού αντιπολιτευτικού «Πολιτικού Φόρουμ» άποτελεί ήδη αντικείμενο έπεξεργασίας. Ένα πρώτο σχέδιοσμα αυτού

του προγράμματος μέ τίτλο «Αυτό πού θέλουμε» δόθηκε στή δημοσιότητα. Προβλέπει και διεκδικεί τήν εγκαθίδρυση ενός κράτος Δικαίου, ελεύθερες εκλογές και διάφορες μορφές ιδιοκτησίας νέο Σύνταγμα, πολυκομματισμό. Ός πρός τήν έξωτερική πολιτική προτείνει τό σεβασμό τών ύφιστάμενων διεθνών δεσμεύσεων τής χώρας, σημειώνοντας ώστόσο διά χειλέων τού Βακλάβ Χαβέλ: είμαστε ύπέρ μιας Εύρώπης χωρίς μπλόκ, άρα χωρίς Σύμφωνο τής Βαρσοβίας.

Τό Κ.Κ. από τήν άλλη πλευρά φαίνεται διατεθειμένο νά συζητήσει τά πάντα. Ό «μεταρρυθμιστής» πρωθυπουργός Λαντισλάβ Άνταμεκ ύπόσχεται ένα «σοσιαλισμό χωρίς λάθη»... Χωρίς νά άνήκει στή γενιά τών «όμαλοποιητών» αλλά γέννημα τού μηχανισμού, μέ ειδικές σπουδές στή Μόσχα, δέν θέλει νά άποκοπεί ούτε αυτός, ούτε τό κόμμα του από τά αίτήματα τών καιρών. Ή αντιπολίτευση τόν σιγοντάρει. Ό Βακλάβ Χαβέλ και τό «Φόρουμ» τόν άποδέχονται. Άλλωστε οί Ντοϋμπτσεκ Χαβέλ, Άνταμεκ βρίσκονταν στήν πρώτη γραμμή τής διαδήλωσης τών πεντακοσίων χιλιάδων ανθρώπων τήν Κυριακή. «Οί οικονομικές μεταρρυθμίσεις δέν θά άποβούν άποτελεσματικές άν δέν προηγηθούν οί πολιτικές αλλαγές» είναι τό δόγμα τού νέου πρωθυπουργού, πού άς σημειωθεί άρνήθηκε νά συμμετάσχει στό Πολιτικό Γραφείο τού Κ.Κ.Τσ. και παραμένει άπλώς μέλος τής Κεντρικής Έπιτροπής.

Τό Κ.Κ.Τσ. όμως βρίσκεται στά πρόθυρα τού δλοκληρωτικού άφανισμού. Άν όλα εξελιχθούν όμαλά, άν γίνουν ελεύθερες εκλογές, κινδυνεύει νά μήν εκπροσωπηθεί στό κοινοβούλιο. Ή τακτική τού Άνταμέκ άποσκοπεί νά σώσει ό,τι μπορεί νά σωθεί... Τά 500.000 μέλη πού έχασε τό κόμμα μετά τό '68, οί σημερινοί σοβαροί τριγμοί στήν Κομμουνιστική Νεολαία πού σιγά - σιγά

περνά στήν αντιπολίτευση είναι τά πρόδρομα σημάδια τού δλοκληρωτικού άφανισμού του. Στήν Τσεχοσλοβακία οί μεταρρυθμιστές, οί γκορπατσοφικοί μεταρρυθμιστές, σέ αντίθεση μέ άλλες Άνατολικές χώρες βρίσκονται εκτός κόμματος. Γιά τό κόμμα δέν φαίνεται νά ύπάρχει έξοδος κινδύνου. Ένώ ή νεοσταλινική ομάδα τού κόμματος ύποχωρεί και ό γραμματέας του Κ. Ούρπανεκ παλεύει άπεγνωσμένα, συγκαλώντας μέσα σέ 48 ώρες δύο φορές τήν Όλομέλεια τής Κ.Ε., ό Άνταμεκ άποσκοπεί στήν έξουδετέρωση τών αντιπάλων του, μέσα από τήν άποδοχή τών λαϊκών αιτημάτων. Άν τό «Πολιτικό Φόρουμ» προσπαθεί νά κερδίσει χρόνο γιά νά οργανωθεί, νά σκεφθεί, νά προτείνει, νά διεκδικήσει, ό Άνταμεκ μέ τό ήμίμετρα εκδημοκρατισμού πού προτείνει προσπαθεί νά διασκεδάσει τήν άπογοήτευση και τήν όργη 21 χρόνων.

Έντούτοις ή κατάσταση στήν Τσεχοσλοβακία φαίνεται νά είναι διαφορετική από αυτή πού ύπάρχει γιά παράδειγμα στήν Πολωνία, στήν Ούγγαρία ή στήν Α. Γερμανία. Όχι μόνο γιατί τό κόμμα δέν μπορεί νά τήν έλέγξει αλλά και γιατί τό όνειρο τού «σοσιαλισμού μέ ανθρώπινο πρόσωπο» εξακολουθεί νά ύπάρχει.

Θά ήταν όμως μεγάλο λάθος εκτίμησης νά συγχέουμε τό '68 μέ τό σήμερα. Τό '68 στήν Τσεχοσλοβακία παίχθηκε, κατά μεγάλο μέρος, τό ζήτημα τής ανανέωσης τού κομμουνιστικού κινήματος, τής αυτονομίας του από τό «παγκόσμιο καθοδηγητικό κέντρο», τή Μόσχα. Όποια και άν είναι σήμερα ή εκτίμησή μας γιά τό πολιτικό πρόγραμμα και τήν πολιτική ιδεολογία τού Κ.Κ.Τσ. τό '68 υπό τόν Ντοϋμπτσεκ, δέν μπορούμε νά άγνοήσουμε τό κεφαλαιώδους σημασίας γεγονός ότι τότε αντικείμενο τής σύγκρουσης ήταν ή ίδια ή πορεία τού πραγματικού κινήματος, ή σχέση του μέ τήν έξουσία και τό λαό, τό είδος τού πολιτικού καθεστώτος πού έμελλε νά εγκαθιδρυθεί.

Σήμερα οί Τσεχοσλοβάκοι κατεβαίνουν στους δρόμους γιά άλλους λόγους. Ό Ντοϋμπτσεκ εκθέτει πολύ σωστά τό σημερινό πρόβλημα: ή κρίση οφείλεται στήν κατοχή τής γής μας από τούς σοβιετικούς. Πρόκειται στήν πραγματικότητα γιά ένα έθνικοαπελευθερωτικό άγώνα πού διεξάγει ό τσεχοσλοβακικός λαός εναντίον τής ξένης κατοχής. Αυτός ό άγώνας όμως, μέ τόν όποιο δέν μπορούμε παρά νά είμαστε άλληλέγγυοι χωρίς επιφυλάξεις, δέν μπορεί νά έξισωθεί μέ τήν προοπτική τού σοσιαλισμού έστω και άν τό '68 εξακολουθεί νά ζει στή μνήμη πολλών.

Άνδρέας Πανταζόπουλος

Βουλγαρία: Πτώση στά μαλακά...

«Αυτή η κοινωνία δεν υπήρξε ούτε σοσιαλιστική ούτε ανεπτυγμένη. Υπήρξε μία κοινωνία δικτατόρων». Αυτά τα λόγια του βούλγαρου κοινωνιολόγου Πέτκο Σιμεονόβ εκφράζουν με σαφήνεια τόσο τα προβλήματα που η κληρονομιά Ζίβκωφ αφήνει όσο και τις υποχρεώσεις της κοινωνίας απέναντί τους.

Η συγκέντρωση των 50.000 Βουλγάρων τό Σάββατο 18 Νοεμβρίου στη Σόφια αποτύπωσε με ενάργεια τό σκηνικό μέσα στο όποιο θά κινηθούν οι εξελίξεις στη χώρα. Δύο είναι τά κυρίαρχα χαρακτηριστικά που ξεχωρίζουν τή βουλγαρική περίπτωση. Πρώτο, ή άπουσία οργανωμένης αντιπολίτευσης στο καθεστώς. Δεύτερο, οι δεσμοί ανάμεσα στη Σόφια και τή Μόσχα παραμένουν σταθεροί, τροποποιούνται ίσως, αλλά είναι ή Μόσχα που εξακολουθεί νά επιβάλλει τούς κανόνες του παιχνιδιού.

Τά δύο αυτά χαρακτηριστικά φαίνεται νά καθορίζουν τά όρια τής φιλελευθεροποίησης και του έκδημοκρατισμού στη Βουλγαρία. Η αιφνίδια πτώση του Ζίβκωφ, (άρκετοί μιλούν και για πραξικόπημα...), και ή αντικατάστασή του από τόν «μεταρρυθμιστή» Πέταρ Μπλαντένωφ, ένω προκάλεσε ένα μεγάλο κοινωνικό άνοιγμα και τά στόματα λύθησαν, δέν στάθηκε ικανή νά προκαλέσει τή μεγάλη αλλαγή στη χώρα. Πρόκειται ίσως για «έξαγωγή τής περεστρόικα» στη γείτονα χώρα, για μία προσπάθεια των Σοβιετικών νά προλάβουν τά γεγονότα, νά άφομώσουν τή διάχυτη αλλά άνοργάνωτη ακόμα άπογοήτευση που βασιλεύει στη βουλγαρική κοινωνία.

Πράγματι ένω στην Τσεχοσλοβακία ή στην Α. Γερμανία μία έβδομάδα ήταν άρκετή για τήν ανατροπή τής μεταπολεμικής τάξης πραγμάτων που τούς είχε επιβληθεί, στη Βουλγαρία οι εξελίξεις τρέχουν μέ ρυθμό χελώνας. Η άπουσία πολιτικής κουλτούρας, ή άνυπαρξία κοινωνικών κινημάτων ή άσήμαντη σχετικά έπιρροπή των διανοομένων δείχνουν ότι τά πάντα βρίσκονται στην άρχή. Οι μικρές αντιπολιτευτικές ομάδες παραίονται μικρές, άσυντόνιστες, άπειρες και χωρίς στρα-

τηγική. Βασική τους έγνοια νά μήν προκαλέσουν, νά μήν ύπερβούν κάποια όρια, νά μή συμβάλουν μέ άσκοπες ένέργειες στην ένίσχυση των σκληρών μέσα στο κόμμα. Από τήν άλλη πλευρά ο Μπλαντένωφ δέν σταματά νά τονίζει τήν ανάγκη ήγετικού ρόλου που καλείται νά παίξει τό κόμμα για τήν «ανάδόμηση» τής χώρας «άποκλειστικά στο πλαίσιο του σοσιαλισμού, στο όνομα του σοσιαλισμού, στο δρόμο προς τό σοσιαλισμό».

Ένός «σοσιαλισμού» τόσο άποκρουστικού που ύποχρεώνει έναν από τούς ιδύοντες τής αντιπολιτευτικής όργάνωσης «Έκογκλασνόστ» νά δηλώνει ότι «ποτέ δέν θά γίνει μέλος του κόμματος γιατί ο κομμουνισμός είναι μία ουτοπία στη θεωρία και ή ύλοποίησή του ένα έγκλημα».

Μιά συνέντευξη άπό τή Βουλγαρία

Η συνέντευξη που άκολουθεί δημοσιεύθηκε στη Liberation (13/11/89). Πρόκειται για μία σύντομη τηλεφωνική συνομιλία τής δημοσιογράφου Βερονίκ Σουλέ με τή Ντιμιτρίνα Πέτροβα, 32 έτών, που διδάσκει φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο τής Σόφιας και είναι ένα άπό τά ήγετικά στελέχη τής «Έκογκλασνόστ».

Έρώτηση: Νιώσατε έκπληξη άπό τήν πτώση του Ζίβκωφ ή είχατε κάποια σημάδια άπό πριν;

Απάντηση: Όχι, δέν ήταν τόσο μεγάλη ή έκπληξή μου. Σε κάποιο βαθμό μπορούσαμε νά τό περιμένουμε. Σε κάθε όλομέλεια τής Κεντρικής Έπιτροπής ο Τόντορ Ζίβκωφ συνήθιζε νά άνασχηματίζει τήν ομάδα που τόν περιέβαλλε και νά αλλάζει τούς μέν μέ τούς δέ. Αυτό για κάποιο καιρό λειτουργήσε. Πρέπει νά παραδεχθούμε ότι ο Ζίβκωφ άποδείχθηκε δάσκαλος σε αυτό τό σύστημα τής έναλλαγής. Άλλά αυτή ή πρακτική κατάντησε ρουτίνα και ο μηχανισμός κυριεύθηκε άπό ένα αίσθημα άνασφάλειας. Όλα τά μέλη του άνησυχούσαν ότι μπορεί άδριο νά χάσουν τίσ θέσεις τους. Άπό τή στιγμή έκείνη μπορούσαμε νά περιμένουμε μία αντίδραση του μηχανισμού για νά φρενάριε αυτή τή διαδικασία. Μέ ρωτήσατε άν υπήρχαν σημάδια που άνήγγελλαν τήν άποσταθεροποίηση τής θέσης του Ζίβκωφ; φήμες

που κυκλοφόρησαν στη Σόφια και στα περίχωρα τό διάστημα 20 μέ 25 Όκτωβρίου έλεγαν ότι ο Ζίβκωφ, κατά τή διάρκεια μιάς συνεδρίασης του Πολιτικού Γραφείου, πρότεινε τήν είσοδο του γιου του σε αυτό. Συνάντησε ζωηρή αντίδραση και άπέσυρε τήν πρόταση. Άν αυτό άληθεύει σημαίνει ότι ο Ζίβκωφ ξεπέρασε τά όρια διαλλακτικότητας των μελών του Π.Γ. Άν οι φήμες δέν άληθεύουν είναι μία σύμπτωση. Πράγμα που σημαίνει ότι κάποιος είχε συμφέρον άπό τή διάδοση τέτοιων φημών για νά βλάψει τήν εικόνα του Ζίβκωφ.

Έρώτηση: Πώς βλέπετε τήν προσωπικότητα του νέου γενικού γραμματέα Πέταρ Μπλαντένωφ;

Απάντηση: Νομίζω ότι δέν είναι άρκετά καλά ένωματωμένος στον μηχανισμό του Κ.Κ. Φαίνεται νά είναι ένα άουτσάιντερ, ή άκριβέστερα ένας μεσολαβητής, ως τό αποτέλεσμα ενός συμβιβασμού ανάμεσα σε διαφορετικά, αντιμαχόμενα συμφέροντα μέσα στο μηχανισμό. Η άνάδειξή του στην ήγεσία του κόμματος ήταν τό αποτέλεσμα ενός συμβιβασμού ανάμεσα στους όπαδούς των γκορμπατσόφικών μεταρρυθμίσεων και τούς συντηρητικούς, που για τό μόνο που ενδιαφέρονται είναι ή διαφύλαξη τής παρούσας τάξης πραγμάτων.

Έρώτηση: Θα μπορούσε ο Μπλαντένωφ νά είναι ένας άνθρωπος τής μετάβασης;

Απάντηση: Είναι πολύ δύσκολο νά άποφανθούμε τώρα κατηγορηματικά. Οι συμμαχίες του μέσα στο μηχανισμό φαίνονται νά είναι εθθαυστες. Άν μπορέσει νά κερδίσει ένα μέρος άπό τούς διανοομένους και άπό τούς εργάτες, άν πεισθούμε άπό τίσ μεταρρυθμίσεις του, θά μπορούσε νά ένισχύσει τήν έξουσία του και νά διατηρηθεί. Σε κάθε περίπτωση είναι άναγκασμένος νά άναζητήσει στηρίγματα έκτός κόμματος, ένα κάποιο λαϊκό έρεισμα.

Έρώτηση: Αυτή τή στιγμή ποιά είναι ή στάση των διανοομένων και των αντιπολιτευόμενων σε σχέση με τόν Μπλαντένωφ;

Απάντηση: Κοιτάξτε, έδώ και πολλά χρόνια οι Βούλγαροι διανοοόμενοι είναι σκεπτικοί: είναι ένα πρόβλημα Ιστορικής φύσης. Είναι δύσκολο τώρα νά γίνουν ένθουσιώδεις. Τήν ίδια στιγμή είμαστε διατεθειμένοι νά ύποστηρίξουμε και τό πιό μικρό βήμα που οδηγεί σε μεταρρυθμίσεις. Κυριαρχεί κάποια αίσιοδοξία γιατί νομίζουμε ότι ο Μπλαντένωφ έχει ανάγκη άπό μεταρρυθμίσεις για νά σταθεροποιήσει τήν έξουσία του. Για τήν ώρα όλο ο κόσμος περιμένει και παρατηρεί μέ καλή θέληση.

Γαλλία: Τό φουλάρι τῆς ἐνσωμάτωσης

Ἐρώτηση: Ποιά ἦταν ἡ ἐπίδραση τῶν γεγονότων τῆς Α. Γερμανίας στή Βουλγαρία;

Ἀπάντηση: Ἄκουσα πολλά σχόλια δυτικῶν παρατηρητῶν ὅτι ἡ κατάσταση στήν Α. Γερμανία ἐπιτάχυνε πολύ τίς ἐξελίξεις στή Βουλγαρία. Σίγουρα, ἀλλά δέν θά ἐπρεπε νά υπερβάλλουμε. Ἀπό μόνες τους οἱ ἀνατροπές στήν Α. Γερμανία δέν μποροῦν νά ἐξηγήσουν τήν πτώση τοῦ Ζίβκωφ. Πρέπει ἐπίσης νά λάβουμε ὑπόψη μας τήν ἐσωτερική πολιτικο-οικονομική μας κατάσταση. Κατά τή γνώμη μου τό Ἐκοφόρουμ ἔπαιξε τόν ἴδιο τουλάχιστον ρόλο ὅσο καί ὁ παράγοντας Α. Γερμανία. Ὁ Ζίβκωφ ἀπέτυχε νά παρουσιάσει μιά καλή εἰκόνα καί μάλιστα τήν ἀμαύρωσε παραβιάζοντας τίς συμφωνίες τῆς Βιέννης πού προσυπόγραψε μέ τήν καταστολή τῶν ἀνεξάρτητων ὁμάδων καί ἰδιαίτερα τῆς Ἐκογκλασνόστ.

Ἐρώτηση: Ποιό ρόλο ἔπαιξαν οἱ νέες ἀνεξάρτητες ὁμάδες;

Ἀπάντηση: Μποροῦμε νά πούμε ὅτι ἔπαιξαν ἀποφασιστικό ρόλο στήν πτώση τοῦ Ζίβκωφ. Ἀλλά ἔμμεσα. Δέν μετρήσαμε βέβαια ὡς Ἐκογκλασνόστ στίς ἀποφάσεις πού ἔλαβε τό Πολιτικό Γραφεῖο· συμβάλλαμε κυρίως σέ μιά γενική συνειδητοποίηση, στήν ἀλλαγὴ τῆς ἀτιμόφαιρας, τῆς κοινῆς γνώμης, στήν ἀλλαγὴ τῆς ἀντιμετώπισής μας ἀπό τό ἐξωτερικό, ἀπό διπλωμάτες, δημοσιογράφους, κ.λπ. Ἡ ἐξουσία δέν μπόρεσε νά τό ἀγνοήσει.

Ἐρώτηση: Ποιά θά εἶναι στό ἐξῆς ἡ στρατηγική τῆς Ἐκογκλασνόστ καί γενικά τῶν ἀνεξάρτητων ὁμάδων;

Ἀπάντηση: Θά προσπαθήσουμε νά ὠθησοῦμε πρὸς ἀλλαγές, γιά ἐλευθέρους ἐκλογές, γιά τήν εἰσαγωγή νόμιμων καί συνταγματικῶν ἐγγυήσεων γιά τό σεβασμό τῶν ἐλευθεριῶν καί τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλαγές στήν πολιτική δομή, γιά νά σταματήσει τό μονοπώλιο τοῦ Κόμματος, γιά πολιτικό πλουραλισμό, χωρίς τόν ὅποιο δέν μποροῦμε νά φαντασθοῦμε μιά ριζοσπαστική δημοκρατία.

Ἐρώτηση: Εἰσθε αἰσιόδοξοι γιά τό αὐριο;

Ἀπάντηση: Ἐδῶ καί κάποιες ἡμέρες αἰσθάνομαι καλύτερα, ἀλλά αἰσιόδοξη... πρόκειται γιά μιά μεγάλη κουβέντα. Οἱ ἀλλαγές θά ἔλθουν, ἀλλά θά ἔλθουν χάρη στίς δικές μας προσπάθειες, χάρη στά χέρια μας, τά μυαλά μας... Τώρα ἐμεῖς οἱ ἀνεξάρτητοι πρέπει νά δουλέψουμε σκληρά, νά μὴν μείνουμε ἔξω ἀπό τίς διαδικασίες παρατηρώντας ἀπλά. Δέν εἶμαστε λοιπόν οὔτε εὐτυχημένοι, οὔτε ἐνθουσιασμένοι. Τά καθήκοντά μας ἐπιβαρύνονται γιατί στό ἐξῆς τά πράγματα ἐξαρτῶνται ὅσο ποτέ ἄλλοτε ἀπὸ ἐμᾶς.

Ἡ ἱστορία εἶναι σύντομη καί πολὺ πρόσφατη. Τρεῖς μαθήτριες μουσουλμάνες τό θρήσκευμα, ἐπαρχιακοῦ Λυκείου στή Γαλλία ἀρνήθηκαν νά βγάλουν τό γύρω τῆς χώρας, τα μέσα ἐνημέρωσης συνεχίζουν ἀκόμα καί σήμερα νά ἀσχολοῦνται μέ τό γεγονός. Ἐνα γεγονός πού ἐπιδέχεται πολλές ἑρμηνεῖες, διαφορετικῆς προσεγγίσεως, ἀνάλογα μέ τήν ἰδεολογική καί πολιτική ἔνταξη τοῦ καθένα.

Τό σύνολο τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς τάξης χρεώθηκε τήν ὑποχρέωση νά προτείνει λύσεις, νά ἐπεξεργασθεῖ σχέδια. Γιά ἄλλους τό πρόβλημα πού προέκυψε φανερώνει τίς δυσκολίες καί τίς ἀντιθέσεις πού ὑπάρχουν στή διαδικασία ἐνσωμάτωσης τῆς πολυάριθμης μουσουλμανικῆς κοινότητας στόν ἔθνικό καί κοινωνικό κορμό. Γιά κάποιους ἄλλους, τό ὅτι ἡ σύγκρουση ξέσπασε στό χώρο τῆς ἐκπαίδευσης, δείχνει ὅτι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στό δημόσιο καί τό θρησκευτικό (ἰδιωτικό) σχολεῖο, πού πρὶν ἀπὸ πέντε περίπου χρόνια συντάραξε τή χώρα, ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει. Τέλος ἀπὸ κάποιους τρίτους θεωρήθηκε ὅτι ἡ ἐπιβληθὴ κάποιων τρόπων στήν παρουσίαση τῶν μαθητριῶν ὁδηγεῖ στόν κοινωνικό ἀποκλεισμό τους.

Ἡ κυβέρνηση, μέσω τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Λιονέλ Ζοσπέν (*Nouvel Observateur*, 26.10.89δ), ἂν καί ζήτησε ἀπὸ τοὺς γονεῖς τῶν μαθητριῶν νά σεβαστοῦν τή «θρησκευτική οὐδετερότητα» τοῦ δημοσίου σχολείου, ἀρνήθηκε τόν ἀποκλεισμό μαθητῶν ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας θρησκευτικῆς τους ἔνταξης: «... Τό φουλάρι ἢ τό ὀποιοδήποτε σημάδι πού προδίδει συμμετοχὴ σέ μιά θρησκευτικὴ κοινότητα δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει αἰτία ἀποκλεισμοῦ τοῦ μαθητῆ. Σέ μιά πρώτη φάση οἱ διευθυντές τῶν σχολείων πρέπει νά ἀνοίξουν ἕνα διάλογο μέ τοὺς ἐνδιαφερόμενους γονεῖς καί τά παιδιά γιά νά τοὺς πείσουν νά ἀποφεύγουν τέτοιες συμπεριφορές. Ἄν τελικά οἱ οἰκογένειες δέν ἀποδεχθοῦν νά ἀποβάλουν κάθε σημάδι πού προδίδει θρησκευτικὴ ἔνταξη, τό παιδί πρέπει νά γίνει δεκτό στό δημοσίου σχολεῖο... Τό γαλλι-

κό σχολεῖο δημιουργήθηκε γιά νά ἐκπαιδεύει, νά ἐνσωματώνει, ὄχι γιά νά ἀπορρίπτει».

Διακόσια χρόνια μετὰ τῆ γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἡ κυβέρνηση φαίνεται νά διατηρεῖ ἀρμονικὲς σχέσεις μέ τὰ μηνύματά της. Ἡ πρόσπιση τῆς «ἰσότητας εὐκαιριῶν» στήν ἐκπαίδευση γιά ὅλους τοὺς μαθητές, ὁ δημόσιος χαρακτήρας τῆς, ἄρα ἡ ἐλαχιστοποίηση κάθε ἀπειλῆς πού θά ἔθετε σέ κίνδυνο τό εἶδος καί τὴν ποιότητα τῆς παρερχόμενης γνώσης ἀπὸ τοὺς ἀρχαῖσμούς τοῦ παρελθόντος γιά τόν Λιονέλ Ζοσπέν ἀποτελεῖ ἀδιαπραγμάτευτη θέση.

Ἀλλὰ ἐνός ἀρχαῖσμοῦ ἀπορριπτόμενου, μύριοι ὀρθολογισμοὶ ἔπονται. Πράγματι ἡ μάχη γιά τό φουλάρι δέν εἶναι παρά ἡ ἐπιφάνεια μιᾶς σειρᾶς προβλημάτων πού σχετίζονται ἄμεσα μέ τοὺς ρυθμούς καί τοὺς τρόπους ἐνσωμάτωσης τῶν διαφόρων ἔθνικων μειονοτήτων πού ὑπάρχουν στή Γαλλία. Λαμβανομένου ὑπόψις ὅτι σχεδόν ὅλες, ἐξαιρουμένης τῆς πορτογαλικῆς, οἱ μειονότητες ἀνήκουν στό μουσουλμανικό κόσμο, καθὼς ἐπίσης ὅτι τό διεθνὲς πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο τὰ γεγονότα διαδραματίζονται, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνοδο τοῦ ἰσλαμικοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, μποροῦμε καλύτερα νά κατανοήσουμε τό φαινόμενο.

Βέβαια ἡ μάχη γιά τό φουλάρι ἔχει τὴ δική της δυναμική. Ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στό δημόσιο καί στό θρησκευτικό ἰδιωτικό σχολεῖο γίνεται καί πάλι ἐπίκαιρη. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τό πρόβλημα συνίσταται στό ἐξῆς: Ποιό περιεχόμενο θά προσλάβει ἡ ἐκπαίδευση τῶν νέων μουσουλμάνων; Θά ἀνοιχθεῖ στά σύγχρονα ρεύματα, θά δεχθεῖ νά ἀντιμετωπίσει τὴν πρόκληση τοῦ δημοσίου σχολείου, τῆς μὴ θρησκευτικῆς διαπαιδαγώγησης ἢ θά κλειστεῖ στόν ἑαυτὸ της; Τό ἐρώτημα γίνεται ἀκόμα πιὸ ὀξύ ἂν ἀναλογισθοῦμε τὴ μουσουλμανικὴ θρησκευτικὴ κουλτούρα πού ἀναφέρεται στίς σχέσεις τῶν δύο φύλων. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι στή διαδήλωση πού ἔγινε στό Παρίσι τό τρίτο δεκάημερο τοῦ Ὀκτωβρίου ἀπὸ χίλιες περίπου μουσουλμάνες γυναῖκες, τὴν περιφρούρησή τους εἶχαν ἀναλάβει οἱ σύζυγοί τους οἱ ὁποῖοι ἀπαγόρευαν στοὺς ἄνδρες δημοσιογράφους νά πλησιάσουν. Ἡ διακρίση λοιπὸν τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καί ἡ ἀντίληψή του γιά τίς σχέσεις ἀνδρα-γυναίκα συνιστᾷ ἕνα σοβαρὸ κίνδυνο ὄχι μόνο γιά τὴν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν ἀλλὰ καί γιά τόν ἴδιο τό θεσμό τοῦ δημοσίου σχολείου.

Ἐντούτοις θά ἦταν ἐσφαλμένο νά θεωρήσουμε ὅτι καί οἱ ἴδιες οἱ μουσουλμανικὲς ὁργανώσεις δέν διαπερνῶνται ἀπὸ ἀντιθέσεις. Ἡ πλειοψηφία

τους υποστηρίζουν τό δημόσιο χαρακτήρα τής εκπαίδευσης και τή θεωρούν ως τό πιό αποφασιστικό βήμα στην ενσωμάτωσή τους στη γαλλική κοινωνία. 'Αντίθετα τό ρεύμα του Ισλαμικού φανατισμού μεταχειρίζεται πρακτικές που αποσκοπούν νά πολώσουν υπέρ του τή μουσουλμανική κοινότητα, εξαπολύοντας ένα σημειολογικό αντίταρτοπόλεμο προς πάσα κατεύθυνση... 'Αλλά ή αναβίωση αντιισλαμικών φαντασμάτων στό σύνολο τής γαλλικής κοινωνίας εκτρέφει και τόν πολιτικό φορέα τους. 'Ο Λεπέν δέν παύει νά επαναλαμβάνει ότι ή Γαλλία κατέστη πλέον άποικία τών τριτοκοσμικών...

'Ανδρέας Πανταζόπουλος

ΕΣΣΔ: Στό μακρινό Κουζμπάς

**Τό πολιτικό έγχείρημα τών
προλετάρων του Κουζμπάς**

«Τό πιό επίκαιρο καθήκον είναι ή μεταφορά όλων τών έξουσιών στά Σοβιέτ και ή δήμευσή τους στους άλλους πολιτικούς σχηματισμούς». Μ' αυτή τή θέση άρχίζει ή πολιτική πλατφόρμα του πρώτου ανεξάρτητου εργατικού κόμματος στη Σοβιετική Ένωση: τής Ένωσης Έργαζομένων Κουζμπάς (Ε.Ε.Κ.).

Όλη ή έξουσία στά Σοβιέτ! Ξανάγνε επίκαιρο τό σύνθημα του Λένιν, έκει στό μακρινό Κουζμπάς; Έτσι φαίνεται, άν και οι συνθήκες είναι σήμερα έντελώς διαφορετικές από εκείνες του 1917, άν και τά στελέχη τής Ε.Ε.Κ. δέν έχουν ξεκαθαρισμένες ιδέες (και τό γνωρίζουν) για τό τί πρέπει νά περιμένουν. Αυτόδιαχείριση; Καπιταλισμός; Νέου τύπου κομμουνισμός; Σοσιαλδημοκρατικό σοσιαλισμός; Όπως συμβαίνει παντού σ' όλη τή χώρα, κολυμπούν κι αυτοί σέ άγνωστα νερά, στηριζόμενοι σέ μία και μόνο βεβαιότητα: οι «ισμοί», δέν έχουν καμιά σημασία. Τί έχει, λοιπόν, σημασία γι' αυτούς τούς αυτοδίδακτους τής πολιτικής; Για τόν Βλαδίμηρο Ντρέβαλ: «όπάρχουν περισσότερες προοπτικές στόν σοσιαλισμό (...), αλλά αυτός ό σοσιαλισμός δέν πρέπει νά έχει άκαμπτα πλαίσια. Δέν μās χρειάζονται ταμπέλες». Για τόν 'Αλέξανδρο 'Ασλανίντι (λέγει ότι είναι ελληνικής καταγωγής): «τό καλύτερο σύστημα, δέν είναι μήτε ό καπιταλισμός ούτε ό σοσιαλισμός. Για νά ξαναπάρουμε τό παρά-

δειγμα τών τριών φούρνων του Βαλέσα, καλύτερος φούρνος είναι εκείνος από τόν όποιο βγαίνει τό καλύτερο και φτηνότερο ψωμί». Πού τά διάβασε αυτά; Στά Έπιχειρήματα και γεγονότα, τό εβδομαδιαίο περιοδικό που δέχθηκε τόν περασμένο 'Οκτώβριο τούς мүδρους του Γκορμπατσώφ και του όποίου ή κυκλοφορία (ή πιό μεγάλη στόν κόσμο) έχει φτάσει στα τριανταένα εκατομμύρια αντίτυπα!

Θέλει και καλύτερο και φτηνότερο ψωμί: «είναι τό σουηδικό μοντέλο που μέ δελεάζει περισσότερο», διευκρινίζει. 'Η 'Αμερική δέν είναι θεός, για τόν 'Αλέξανδρο 'Ασλανίντι, του ταιριάζει περισσότερο ή Σουηδία, θέλει όμως ταυτόχρονα νά μή χαθεί κι ό,τι άγάπησε: «τίς καλές σχέσεις που είχε πριν από τήν κρίση μέ τούς γείτονες και τούς εργάτες τής ίδιας επιχείρησης». 'Ακόμα δέν φοβάται τήν εμφάνιση γνήσιων καπιταλιστών, ιδιοκτητών βιομηχανιών στην ΕΣΣΔ: «μέ τήν προϋπόθεση ότι διατηρούμε τήν έξουσία τών σοβιέτ, όπως αυτή είχε προσδιοριστεί τό 1917, γιατί άν υπάρχει μία πραγματικά δημοκρατική έξουσία, λίγο ενδιαφέρουν οι μορφές ιδιοκτησίας». Πόσο τό πιστεύουν αυτό στό Ε.Ε.Κ., πόσο σίγουρος είναι ό 'Αλέξανδρος 'Ασλανίντι; Δέν είναι καθόλου σίγουρος, γι' αυτό και ταλαντεύεται, φτάνοντας μέχρι τό σημείο ν' άνακαλέσει κατά κάποιον τρόπο: «Όχι, όχι, δέν είναι έτσι! Είναι πολύ πιό άπλό: κάθε μορφή ιδιοκτησίας, χρησιμη στό λαό, είναι καλή. 'Αλλά οι συλλογικές μορφές ιδιοκτησίας μου είναι πιό συμπαθείς».

Μέσα στα χαλάσματα τής σοβιετικής αυτοκρατορίας, μέσα στη συντριβή του σταλιτισμού, μέσα στη γενική έχθρότητα εναντίον του κόμματος και μέσα στη γενική άμφισβήτηση κάθε -ισμού, οι εργάτες βρίσκουν άκόμα άρετές στη «σοσιαλιστική ιδέα». 'Οδηγός τους ή «ταξική συνείδηση»; Σέ κάθε περίπτωση πάντως, όδηγός τους ή συνείδηση ότι, όταν θά 'ρθει ή ώρα τής οικονομικής μεταβολής, αυτή θά γίνει ύποχρεωτικά πάνω στις πλάτες κάποιων κι ότι αυτός ό ρόλος τους έχει ήδη άνατεθεί.

**'Από τούς άπεργιακούς στους
πολιτικούς άγώνες**

Τό Κουζμπάς έγινε γνωστό μέ τίς μεγάλες άπεργίες τών άνθρακωρύχων που συγκλόνισαν τή Σοβιετική Ένωση τό καλοκαίρι.

Τό δημαρχείο του Κεμέροβο (διοικητική πρωτεύουσα του Κουζμπάς) είχε τότε μετατραπεί σέ έπιτελείο τών άπεργιακών επιτροπών, για νά μετεξελιχθεί σέ έπιτελείο τής Ένωσης Έργαζομένων του Κουζμπάς (Ε.Ε.Κ.) σήμερα. 'Ενώ βορειότερα, στη Βορκούτα, δεκαπέντε χιλιάδες άνθρακωρύχοι

κατέβηκαν ξανά σέ άπεργία τόν περασμένο 'Οκτώβριο, απαιτώντας έφαρμογή τών συμφωνιών του 'Ιουλίου και κατάργηση του περίφημου άρθρου 6 του συντάγματος για τόν «καθοδηγητικό ρόλο» του κομμουνιστικού κόμματος, οι άνθρακωρύχοι του Κουζμπάς αποφάσισαν νά κατοχυρώσουν τόν πλουραλισμό «ντέ φάκτο». 'Αντί νά άγωνιστούν και νά ζητήσουν άπλώς από τό κόμμα τήν ικανοποίηση κάποιων αιτημάτων, αντί νά πούν: «Δέν υπάρχουνε πιά», δήλωσαν: «Υπάρχουμε». 'Αξιοποίησαν τίς ευκαιρίες τής περεστρόικα, τούς εργαζόμενους στόν έπίσημο τοπικό τύπο, τά γραφεία του δημαρχείου, τίς κομμουνιστικές νεολαίες (Έγειραν προς τήν πλευρά τους), τή διακριτική ύποστήριξη του διευθυντή τής τοπικής τηλεόρασης (ένός έν γένει «προοδευτικού») και ξανοίχτηκαν στην πολιτική: «σκοπός μας δέν είναι νά έπιστρέψουμε στό κόμμα, αλλά νά διαχειριστούμε τό γιατρικό τής άμυλλας και ν' άποδειξουμε ότι αυτό πράγματι λειτουργεί υπέρ του λαού» (δήλωση ένός από τά ιδρυτικά μέλη τής Ε.Ε.Κ., του Βλαδίμηρου Ντρέβαλ, αυτοδίδακτου εργάτη - χημικού και παλαιού μέλους του ΚΚΣΕ ως τό 1974).

Αυτή ή «άμυλλα» άρχισε ήδη νά κάνει τά πρώτα της βήματα στό Κουζμπάς. Και σήμερα, πώς βλέπουν οι προλετάριοι του Κουζμπάς τήν περεστρόικα του Γκορμπατσώφ; «Σήμερα, δέν υπάρχουνε πιά τίποτε για μάς» λέει ό Βλαδίμηρος Ντρέβαλ, προσθέτοντας: «εμείς πάντως τόν στηρίζουμε (τόν Γκορμπατσώφ) γιατί δέν υπάρχει έναλλακτική λύση, ούτε άκόμη ό Γιέλτσιν. Αδτός έπέτρεψε όλα αυτά και είναι ένας παράγοντας σταθερότητας. Έχω παιδιά. Παντού ή κατάσταση είναι πολύ σοβαρή και δέν επιθυμώ νά πεθάνουν σ' έναν εμφύλιο πόλεμο».

Προγραμματική άδυναμία;

Τίποτε δέν είναι άπλό στην πολιτική. Έτσι και στό Κουζμπάς, παρόλο που ή Ε.Ε.Κ. έχει μαζί της τήν πλειοψηφία τών εργαζομένων, έχει τόση ύποστήριξη από και τόσες προσβάσεις στους τοπικούς θεσμούς. 'Η σημερινή Σοβιετική Ένωση δέν είναι ή Ρωσία του 1917. Τό σύνθημα «όλη ή έξουσία στα Σοβιέτ» σέ συνθήκες όπου δέν εϋδοκιμεί ή επαναστατική άποφασιστικότητα, αλλά μάλλον ή διστακτικότητα και στις πολιτικές επιλογές και στις κοινωνικές συμμαχίες που θά καθορίσουν τό μέλλον παραμένει άπλώς ένα σύνθημα. Όσο πρόσφατο κι άν είναι τό παράδειγμα τής 'Αλληλεγγύης, ή σημερινή Σοβιετική Ένωση δέν είναι ή Πολωνία του 1980. Στο Γκντανσκ, έδω και δέκα χρόνια, τό άπλό γεγονός

της επιβολής του συνδικαλιστικού πλουραλισμού υπήρξε τόσο ριζοσπαστικό πού μόνο του άρκοισε για να συσπειρώσει τη χώρα γύρω από την Άλληλεγγύη. Οι διαδικασίες φιλελευθεροποίησης ακολούθησαν διαφορετικούς δρόμους και ρυθμούς στην ΕΣΣΔ. Μέσα από τις λέσχες συζητήσεων, τις ομάδες αντιφρονούντων, τις οικολογικές κινήσεις, την «περεστρόικα» και την «γκλασνόστ» του Γκορμπατσώφ, έγκραστηθήκε στη Σοβιετική Ένωση ένα είδος οργανωμένου πλουραλισμού (έκρήξεις βέβαια υπήρξαν και θα υπάρχουν, αλλά κατά τόπους και κυρίως έθνικου χαρακτήρα): αυτό πού περιμένουν οι πολίτες από τις πολιτικές δυνάμεις — στο Κουζμπάς όπως κι άλλου — είναι πλέον ένα πρόγραμμα έξόδου από την κρίση. Κανένας δέν κατάφερε ακόμα να διατυπώσει ένα τέτοιο πρόγραμμα. Η Ε.Ε.Κ. (και πολλοί άλλοι) αγωνίζονται για την κατάργηση του άρθρου 6 του συντάγματος, για «τήν εμφάνιση ενός κόμματος πού θα υπερασπίζεται τις αρχές του σοσιαλισμού και τά συμφέροντα της εργατικής τάξης, γιατί κάθε μονοπώλιο προκαλεί στασιμότητα», αγωνίζονται για τον πλουραλισμό, για την οικονομική αυτονομία της περιοχής, για τή διάλυση των υπερυπουργείων της Μόσχας, για τό συνδυασμό «άγορας και πλάνου», για να δοθεί ή γη στους αγρότες. Παρόμοιες ιδέες φαίνεται ότι επικρατούν παντού στην ΕΣΣΔ. Ο Γκορμπατσώφ δέν λέει διαφορετικά πράγματα. Αλλά όμως, δέν συγκροτούν ακόμα τό πρόγραμμα πού θα συσπείρωνε αποφασιστικά τούς περισσότερους. Τό παράδοξο είναι ότι δλοι φαίνεται να άναγνωρίζουν πώς δέν υπάρχει μιά και μόνη συνταγή για τό θαύμα.

I. Y.

Γερμανία: υποθήκες για τό μέλλον

Τό γκρέμισμα «του τείχους του άι-σους», δέν ήταν παρά τό πρελούντιο. Μέσα σε δύο εβδομάδες αλλάζουν μέ ταχύτατους ρυθμούς όλα τά πολιτικά δεδομένα της ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής κι ένα θέμα ταμπού, ο διαμελισμός της Γερμανίας, άρχίζει να καταλαμβάνει πλέον κεντρική θέση. Δέν είναι μόνο ότι τό άνέδειξαν οι διαδηλώσεις στο Βερολίνο και τή Λειψία αλλά και διότι, ήδη, όλες οι δυνάμεις

άναγνωρίζουν ότι τό ζήτημα της επανανοποίησης των δύο Γερμανιών έχει τεθεί στην ημερήσια διάταξη για τά άμέσως επόμενα χρόνια.

Άπό κεί και πέρα οι στρατηγικές δέν συμπίπτουν, παρά τό γεγονός ότι δλοι βλέπουν ότι ή επανανοποίηση, μέ τή μιά ή τήν άλλη μορφή, είναι ζήτημα χρόνου.

Ο καγκελάριος Κόλ, άν και πολύ προσεκτικά, έκανε τήν πρώτη χωρίς επιστροφή κίνηση: «Θέλουμε να δημιουργήσουμε μιά τέτοια κατάσταση ειρήνης στην Εύρώπη στην οποία ο γερμανικός λαός θα ζαναβρεί τήν ενότητα του στη βάση των αρχών της αυτοδιάθεσης. Η επανανοποίηση, δηλαδή ή επιστροφή σε μιά κρατική ενότητα της Γερμανίας, είναι ο πολιτικός σκοπός της δημοσπονδιακής κυβέρνησης», τονίζει στο 5ο από τά δέκα σημεία πού παρουσίασε στις 29 Νοεμβρίου στην Όμοσπονδιακή Βουλή, σημεία πού έγιναν όμοφωνα δεκτά άπ' όλα τά κόμματα, μ' εξαίρεση τούς Πράσινους. «Είμαστε υπέρ μιας πολιτικής πού θα άφήνει θέση για δύο γερμανικά κράτη χωρίς περιορισμούς», δήλωσε ή Γιούτα Όστερλε. Σβέριν εκπρόσωπος των πρασίνων. Άντίστοιχη ήταν ή θέση της Κυβέρνησης της Άνατολικής Γερμανίας και του «Νέου Φόρουμ».

Παρ' όλο πού ή αφηνδιαστική κίνηση του Κόλ υπαγορεύτηκε σε μεγάλο βαθμό από έσωτερικούς προεκλογικούς λόγους, κυρίως για να μην αφήσει περιθώρια στην ανάπτυξη των έθνικιστικών συνθημάτων των ακροδεξιών Ρεπουμπλικάνων, ώστόσο αντίστοιχη στις βαθύτερες επιδιώξεις της Χριστιανοδημοκρατίας. Μιά ένωμένη Γερμανία των ογδόντα εκατομμυρίων, τής δίνει τήν πρωτοκαθεδρία στην Εύρώπη, μιά θέση ήγεμονική.

Παρά ταύτα, ή επανανοποίηση δέν είναι του παρόντος. Ο Γκορμπατσώφ, στο σημείο αυτό αρχικά ήταν κατηγορηματικός, πράγμα πού υποχρεώνει και τις ΗΠΑ να παρακολουθούν τή θέση του στο βαθμό πού δέν θέλουν να χρεωκοπήσει τό πείραμα της περεστρόικα. Φαίνεται όμως ότι μετά τή Μάλτα έχει άποδεχθεί κι αυτός ότι ή επανανοποίηση είναι πλέον δρομολογημένη. Άλλά και ή υπόλοιπη ΕΟΚ, κυρίως ή Γαλλία, ένω δέχεται κατ' άρ-

χήν «τό δίκαιο αίτημα του γερμανικού λαού», δέν θα έβλεπε μέ καλό μάτι πολύ έσπευμένες διαδικασίες, γιατί έτσι θα καταφερόταν σοβαρό πλήγμα στην ευρωπαϊκή ένοποίηση. Τό «γεύμα εργασίας» στο όποιο ο Φρ. Μιτεράν κάλεσε τούς Ευρωπαίους άρχηγούς κρατών στο Παρίσι, σ' αυτό τό «συμπέρασμα» κατέληξε. «Ναι στην ένοποίηση, όχι όμως τώρα». Προηγούνται άλλες διαδικασίες, κυρίως οικονομικής ένσωμάτωσης της Α. Εύρώπης, άπτά άποτελέσματα στον τομέα αυτό, πολιτική φιλελευθεροποίηση των καθεστώτων της Α. Εύρώπης, γι' αυτό και τό μόνο πρακτικό σημείο στο όποιο κατέληξαν ήταν ή προοπτική για μιά τράπεζα βοήθειας στην Α. Εύρώπη. Διάβαζε τράπεζα επενδύσεων ευρωπαϊκού κεφαλαίου, υπό τον όρο έξασφάλισης των πολιτικών και κοινωνικών προϋποθέσεων για τήν κερδοφορία του. Η κα Θάτσερ δέν μπορούσε να μην επικροτήσει.

Η επανανοποίηση, λοιπόν, ένω μπαίνει στην ημερήσια διάταξη, ένω δυναμιτίζει πολλά άλλα προβλήματα και διαδικασίες (π.χ. άφοπλισμός, συμφωνία για τά συμβατικά όπλα, τό ζήτημα των χωρών της Βαλτικής, αξιηση των πόρων του ΔΝΤ και μελλοντικές μαζικές επενδύσεις στη Α. Εύρώπη, ένα Έλσινκι ΙΙ, κ.λπ.), κι ένω, όπως φαίνεται αντίστοιχη στην έκφρασμένη βούληση της μεγάλης πλειοψηφίας και των Άνατολικογερμανών και των Δυτικογερμανών, έχει πολλά εμπόδια άκόμη να ξεπεράσει. Ο ίδιος ο Κόλ άλλωστε έχει πλήρη επίγνωση γι' αυτό και στά 10 σημεία του μιλά για μιά διαδικασία πού θα ξεκινήσει από τήν δημιουργία κάποιας μορφής Συνομοσπονδίας μεταξύ των δύο Γερμανιών, θα προχωρήσει στην δημοσπονδοποίησή τους και θα καταλήξει στην κρατική ένοποίηση, άργότερα. Έτσι οι διακηρύξεις αρχών από όλα τά μέρη ένω προδιαγράφουν χονδρικά τό μέλλον, τό ιδεολογικό και τό πολιτικό κλίμα έντός του οποίου θα παιχθεί προσεχώς τό «γερμανικό ζήτημα», ώστόσο, δέν είναι σε θέση αυτή τή στιγμή να δώσουν μιά θεαματική λύση. Υποθήκες εγγράφονται για τό μέλλον.

Α.Κ.

ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Μιά απάντηση στους Ζουναλή — Έλεφάντη

του Χρήστου Κορκόβελου

Τό άρθρο αυτό προέκυψε ως ανταπόκριση στό πολύ επίκαιρο, πράγματι, αφιέρωμα του *Πολίτη* στις σχέσεις Οικολογίας και Μαρξισμού. Νομίζω ότι είναι κοινή ή διαπίστωση πώς έφτασε πιά ο καιρός, τόσο γιά τόν *Πολίτη* όσο και γιά τόν ευρύτερο χώρο της 'Ανανεωτικής 'Αριστεράς, νά γίνει συνείδηση ότι ή οικοδόμηση δημιουργικών σχέσεων ανάμεσα στην οικολογία και τήν αριστερά αποτελεί πλέον τή λύδια λίθο γιά τήν έπιτυχία ή όχι τής ανανέωσης του αριστερού κινήματος.

Τό έγχείρημα αυτό τής ανανέωσης δέν μπορεί βέβαια νά αφήνει αδιάφορο κανέναν απ' όσους θεωρούν ότι ή οικολογική υπόθεση είναι πρωτίστως μιά υπόθεση κοινωνικής και ατομικής απελευθέρωσης. 'Η τριχρόνη συμμετοχή μου στό οικολογικό κίνημα τής χώρας μας και κυρίως ή προσωπική μου ανάγνωση τής οικολογικής κρίσης, μέ έχουν πείσει ώστόσο ότι δέν είναι αυτή καθαυτή ή ένασχόληση μέ τήν οικολογική κρίση και τά προβλήματα τής πού από μόνη τής έγγυάται τό θετικό ή όχι του χαρακτήρα τής. Διότι, όπως και κάθε άλλο ζήτημα, έτσι και ή διαπραγμάτευση τής οικολογικής κρίσης υπόκειται ούσιωδώς στην θεωρητική ανάλυση και τήν πολιτική αξιολόγηση κι επεξεργασία. Στο βαθμό λοιπόν πού — αναπόφευκτα — αναπτύσσονται διαφορετικές και αντικρουόμενες μεταξύ τους θεωρητικές και πολιτικές προσεγγίσεις είναι φυσικό έπόμενο νά αναπτύσσονται και πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις πάνω στό ζήτημα τής οικολογικής κρίσης. Προσωπικά θεωρώ πώς γιά νά αντιμετωπίσουμε τήν οικολογική κρίση πρέπει νά τήν τοποθετήσουμε ακριβώς στό επίκεντρο αυτών των αντιπαραθέσεων.

Τό δυστύχημα είναι ότι πολλοί από τούς οικολογούντες πιστεύουν ότι ή οικολογική υπόθεση δέν μπορεί νά προχωρήσει παρά μόνο όταν έγκαταλειφθούν ή παραμεριστούν οι ιδεολογι-

κές διαφορές και αντιπαραθέσεις. Τελούντες υπό τό κράτος ευρύτερων ιδεολογικών συγχύσεων πέφτουν στην πλάνη νά θεωρούν δυνατή μιά άμεση, έμπειρική, αντικειμενική και υπεράνω συμφερόντων, καθολικά παραδεκτή σύλληψη τόσο τής οικολογικής κρίσης όσο και των αναγκαίων μέτρων και αλλαγών πού επιβάλλεται νά ληφθούν, προκειμένου αυτή νά αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά.

Συμβαίνει δέ, όχι μόνο νά θεωρούν δυνατή και ικανοποιητική μιά τέτοιου είδους προσέγγιση τής οικολογικής κρίσης, αλλά δίνουν και έμπρακτα δείγματα όταν πραγματεύονται τά έπιμέρους φαινόμενα τής οικολογικής κρίσης μέ τρόπο πού τά απομονώνει από τό συνολικό γίνεσθαι, τούς αφαιρεί τό κοινωνικό τους βάθος και τό πραγματικό τους περιεχόμενο. (Δές π.χ. ο τρόπος πού προωθείται ή ανακύκλωση, οι προτάσεις αντιμετώπισης του νέφους κ.λπ.). 'Ετσι μέσα από τίς προσεγγίσεις των οικολόγων αυτών τό είναι και τό γίνεσθαι τής οικολογικής κρίσης εμφανίζεται αποσυνδεδεμένο από τήν άρθρωση των συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων και δομών. Σέ άμεση αντίστοιχία μέ αυτό προβάλλει συνάμα και διαδίδεται ένα ιδεολογικό μόρφωμα σύμφωνα μέ τό όποιο οι σχέσεις πού οικοδομεί ο άνθρωπος πρós τή φύση θεωρούνται ως αυτόνομημένες και διαχωρισμένες από τίς σχέσεις πού οικοδομούν οι άνθρωποι μεταξύ τους.¹ 'Αρκετοί λοιπόν από τούς οικολόγους θεωρούν ως οικολογικό χρέος τους νά τοποθετούνται στό (δῆθεν) αυτόνομο πεδίο των σχέσεων άνθρωπος-φύση φροντίζοντας ώστε ή δεύτερη σφαίρα πού άφορά τίς σχέσεις ανθρώπου πρós άνθρωπο νά μήν παρεισφύρει στό καθ' αυτό έργο τους.

Κατά συνέπεια ο άγώνας γιά τήν υπέρβαση τής οικολογικής κρίσης εμφανίζεται σαν άγώνας υπεραξιακός γιά τήν προστασία τής φύσης καθ' αυ-

τήν και δι' εαυτήν. Σάν μέριμνα γιά τό φυσικό περιβάλλον. Βέβαια οι οικολόγοι πράγματι ενδιαφέρονται ειλικρινά γιά τήν υπεράσπιση κοινωνικών και πολιτιστικών μειονοτήτων πού υφίστανται τά δεινά τής καταπίεσης και τής εκμετάλλευσης. 'Ομως ή σύνδεση ανάμεσα στην οικολογική κρίση και τήν ανθρώπινη καταπίεση κι εκμετάλλευση δέν γίνεται μέ τρόπο έσωτερικό και οργανικό, αλλά μέ τρόπο άθροιστικά κι έξωγενή κι έν πολλοίς επικουρικό των άλλων τους ενδιαφερόντων.

Δέν θά έπεκταθώ περισσότερο πάνω σ' αυτό τό ζήτημα γιά τό λόγο ότι δέν αποτελεί τό κύριο αντικείμενο του άρθρου μου. Μέ όσα έχω εκθέσει μέχρι εδώ άποσκοπούσα νά διατηρήσω σαφείς άποστάσεις από κάποιες άόψεις και στάσεις πού εμφανίζονται άρκετά διαδομένες μέσα στον οικολογικό χώρο, αλλά και έξω από αυτόν. 'Απόψεις πού, κατά τή γνώμη μου, δρούν ανασταλτικά στην ανάπτυξη ενός γόνιμου και αποτελεσματικού οικολογικού κινήματος. Δίνοντας όμως τό στίγμα αυτής τής πλάνης άποσκοπούσα επίσης νά καταδείξω ότι οι προσεγγίσεις των Ζουναλή-Έλεφάντη πού φιλοξενούνται στον *Πολίτη* άρ. 97 υπόκεινται άφειρητικά στην ίδια ακριβώς λαθεμένη θεώρηση στην όποία υποπίπτουν και εκείνοι από τούς 'Ελληνες οικολόγους πού προαναφέραμε. 'Αμέσως πιά κάτω θά δούμε μέ ποιο τρόπο συμβαίνει αυτό.

A. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Σ' αυτό τό ύποκεφάλαιο θά στηριχτώ κυρίως στις άπόψεις του Ζουναλή (Ζ) δεδομένου ότι και ο ίδιος έπιχειρεί νά πραγματευτεί άμεσα τήν έννοια τής οικολογικής κρίσης. Τίς ίδιες θέσεις εμφανίζεται νά υποστηρίζει, αλλά μέ τρόπο έμμεσο και ύπόρητο και ο 'Έλεφάντης (Ε.)

Γράφει λοιπόν ο Ζ αναφερόμενος στους οικολόγους: «Ίσχυρίζονται δέ —πλήν εξαιρέσεων— ότι αυτή ή πίστη (στην πρόοδο) εγκαινίασε μία «άντιθεση μεταξύ ανθρώπου και φύσης» και στήριξε τόν άγώνα του ανθρώπου έναντι τής φύσης, τήν πάλη του για τήν κυριαρχία πάνω στή φύση, μέ άποτέλεσμα τήν οικολογική κρίση τής εποχής μας. (...) Χονδρικά έχουν δίκιο».

Στή συνέχεια, άφου δώσει κάποιες επιπλέον άποσφηνίσεις τής άποψής του, σημειώνει: «Ο άνθρωπος δέν αντιμετώπιζε τή φύση άτομικά, αλλά διαμέσου τής κοινωνίας. Άν υπάρχει μία “άντιθεση” αυτή δέν είναι ή “άντιθεση” άνθρωπος-φύση αλλά κοινωνίας-φύσης». «Η καταστροφή τών δασών του Άμαζονίου, τό Τσερνομπίλ, τό νέφος, τά βρόμικα ποτάμια, ή δξινή βροχή, αλλά και οι καλλιέργειες, τά βουστάσια, οι στάνες, τό δομημένο περιβάλλον δέν είναι παρά κοινωνικά άποτελέσματα. (...) Άποτελέσματα μιας αντιπαλότητας ανάμεσα στην κοινωνία και τή φύση κι όχι μιας “άντιθεσης”».

Και σ’ άλλο σημείο: «Βαφτίζοντας, λοιπόν, τήν αντιπαλότητα μεταξύ κοινωνίας-φύσης “άντιθεση ανθρώπου-φύσης”, όχι μόνο καλούμαστε νά αντιμετώπισουμε μία άνυπαρκτή αντίθεση, αλλά και νά συσκοτίσουμε τήν ταξική πάλη (...)».

Τέλος: «Τό νά στοχάζεται ή Άριστερά τή σχέση άνθρωπου-φύσης διαμέσου τής κοινωνίας μέ όρους αντιπαλότητας κι όχι αντίθεσης δέν συνιστά σχολαστικότητα, είναι συστατική τής προϋπόθεσης».²

Συνοψίζοντας σ’ ένα πρώτο επίπεδο τήν άποψη του Ζ, ή σωστή γι’ αυτόν τοποθέτηση του προβλήματος είναι ή εξής: «Η οικολογική κρίση εκφράζει μία αντιπαλότητα μεταξύ κοινωνίας-φύσης κι όχι μία αντίθεση ανάμεσα σ’ αυτά τά δύο».

Η πρώτη μου παρατήρηση είναι πώς για νά έχει οποιοδήποτε νόημα αυτή ή διατύπωση είναι έντελώς απαραίτητο νά διευκρινιστεί ποιά είναι ή διαφορά ανάμεσα στην «άντιθεση» και τήν «άντιπαλότητα». Διότι, βεβαίως, στην κοινή τους χρήση οι λέξεις αυτές είναι συνώνυμες. Συμβαίνει όμως αυτή τήν απαραίτητη διευκρίνηση ο Ζ νά μή μάς τήν προσφέρει. Και δέν μάς τήν προσφέρει παρά τό γεγονός ότι θεωρεί πώς στή διάκριση τών δύο όρων θεμελιώνεται ή άριστερή προσέγγιση του προβλήματος. Όμως χωρίς αυτήν τήν άποσφηνίση τών όρων ή διάκριση πού κάνει ο Ζ μεταξύ «άντιθεσης» και «άντιπαλότητας» πέφτει κυριολεκτικά στό κενό. Παρά ταύτα, από τά συφραζόμενα κι από τίς άλλες του διατυπώσεις (όπως θά δοϋμε άμέσως πύ κάτω) συνάγεται ότι για τόν Ζ ή διάκριση τών όρων «άντι-

θεση» και «άντιπαλότητα» αντιστοιχεί σέ μία διάκριση ανάμεσα σέ κύρια και δευτερεύουσα αντίθεση. Έτσι λοιπόν ή άρχική τοποθέτηση του Ζ αποκτά τό νόημα και μπορεί νά διατυπωθεί ως εξής: «Η οικολογική κρίση εκφράζει μία αντίθεση ανάμεσα στην κοινωνία και τή φύση, ή όποια είναι δευτερεύουσα σέ σχέση μέ μία άλλη κύρια αντίθεση».

Ποιά είναι όμως αυτή ή κύρια αντίθεση; Σημειώνουμε τήν άμχανία του Ζ νά όρίσει αυτή τήν κύρια αντίθεση καθώς γράφει ότι «για τήν Άριστερά κινητήρια δύναμη τής ιστορίας ήταν —και για τήν πλειοψηφία τής ίσως συνεχίζει νά είναι— ή αντίθεση (άντιφαση) μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής», ενώ λίγο πύ κάτω σημειώνει ότι «κινητήρια δύναμη τής ιστορίας είναι ή ταξική πάλη». Βρισκόμαστε λοιπόν ενώπιον δύο διαφορετικών κινητήριων δυνάμεων τής ιστορίας, ενώπιον δύο διαφορετικών κύριων αντιθέσεων πού έχουν προταθεί από τόν ίδιο τό μαρξισμό; Τό έρώτημα μένει αναπάντητο καθώς ο Ζ διαλέγει τή δεύτερη έκδοχή χωρίς όμως και νά τοποθετείται ρητά ως προς τήν έγκυρότητα τής πρώτης. Άφου κρατήσουμε αυτό ως βασική διαπίστωση (στην όποια δέν θά σταθούμε μέ περισσότερο) ός προσπαθήσουμε νά ρίξουμε λίγο φώς στό ζήτημα ποιά είναι ή ειδοποιός διαφορά μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας αντίθεσης. Γράφει ο Ζ: «Μία σύγχρονη ανανεωτική Άριστερά θά συνέχιζε νά παραμένει στά σκοτάδια αν ποντάριζε σήμερα σέ μία σειρά αντιθέσεις —άντι μιας και μοναδικής ως χθές κύριας αντίθεσης— όπως είναι παραδείγματος χάριν οι αντιθέσεις άνθρωπου-φύσης, άνδρα-γυναίκα, Βορρά-Νότου, κεφαλαίου-εργασίας. Όχι γιατί αυτές «οι αντιθέσεις», καθώς και σειρά άλλων, είναι έν γένει άνυπόστατες ως αντιθέσεις, αντιφάσεις ή αντιπαλότητες. Άλλά γιατί δέν είναι αυτές καθαυτές, μόνες τους ή καθ’ όμάδας, ή κινητήρια δύναμη τής ιστορίας, ό μοχλός άλλαγής τής καπιταλιστικής κοινωνίας. Κινητήρια δύναμη τής ιστορίας είναι ή ταξική πάλη. Οι αντιφάσεις ενεργοποιούνται μόνο μέσα στην πάλη τών τάξεων. (...)»

Αυτές δέ τίς αντιφάσεις, λέει ο Ζ, «τίς τοποθετούν στην εκάστοτε συγκυρία οι ανταγωνιστικές ταξικές σχέσεις».

Στό άπόσπασμα τούτο άποδειχεται ότι ή διάκριση πού έκανε ο Ζ ανάμεσα σέ «άντιθεση» και «άντιπαλότητα» αντιστοιχεί στή διάκριση μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας αντίθεσης.

Άπό τήν προσεκτική άνάγνωση του παραπάνω άποσπάσματος προκύπτει τό εξής παράδοξο: Η ίδια ή έννοια τής ταξικής πάλης έχει άδειάσει έντελώς από κάθε περιεχόμενο και στέκε-

ται σάν κενή λεκτική φόρμα, άφου ως και ή αντίθεση κεφαλαίου - εργασίας δέν θεωρείται συστατικό τής στοιχείο! (Δέν είναι, λέει ο Ζ, οι αντιθέσεις αυτές καθαυτές, μόνες τους ή καθ’ όμάδας, ή κινητήρια δύναμη τής κοινωνίας, αλλά ή ταξική πάλη. Άλλο λοιπόν ή ταξική πάλη κι άλλο οι αντιθέσεις κεφαλαίου-εργασίας, κοινωνίας-φύσης κ.λπ.). Έκείνο λοιπόν πού καταλογίζεται στόν Ζ, σ’ αυτό τό σημείο είναι ότι άποσυναρτά τήν ταξική πάλη από τίς θεμελιωδέστερες σχέσεις και δομές (τίς έπονομαζόμενες αντιθέσεις) και τήν μεταστρέφει σέ μία έξωτερική προς αυτές κατηγορία, στερώντας τής οποιαδήποτε κοινωνική και θεωρητική έμβέλεια. Έκείνο όμως πού πρέπει νά ύπογραμμίσουμε είναι ότι κατ’ αυτό τόν τρόπο ή διάκριση μεταξύ κύριας και δευτερεύουσας αντίθεσης πέφτει στό κενό και μένει άθεμελίωτη, άφου ή κύρια ούσιαστικά υπερίπταται ως κενή και οι δευτερεύουσες παραμένουν ύποβαμισμένες και έτερόφωτες. Στην πραγματικότητα ο Ζ άποτυχαίνει έντελώς νά τεκμηριώσει αυτό πού τό εμφανίζει ως τή συστατική προϋπόθεση τής Άριστεράς!

Άς προχωρήσουμε όμως, συγκρατώντας ιδιαίτερα τό γεγονός ότι μεταξύ τών άλλων αντιθέσεων (Βορράς-Νότος, κεφάλαιο - εργασία κ.λπ.) πού άπαριθμεί ο Ζ και ή «άντιθεση άνθρωπος - φύση» επίσης δέν θεωρείται συστατικό στοιχείο τής ταξικής πάλης. Παραθέτω άλλα δύο μικρά άποσπάσματα από τό κείμενο του Ζ, τά όποια έχουν μία άξιωματημένη καταληκτική σημασία: «Ποιές είναι άραγε οι ιδεολογίες πού άπορρέουν από τήν έννοια τής οικολογικής κρίσης; Δέν μπορεί νά είναι —κατά τό μάλλον ή ήττον— παρά ιδεολογίες αντιδραστικές. Η άποδοχή τής “πραγματικότητας” τής οικολογικής κρίσης (...) παραπέμπει τουλάχιστον στην άνάγκη διατήρησης τής φύσης στή σημερινή κατάσταση στή μη περαιτέρω οικολογική καταστροφή. Τό ζήτημα τής υπεράσπισης τής φύσης αποκτά έτσι ένα χαρακτήρα έπειγοντος, μπαίνει σέ προτεραιότητα».

«(...) Η έπικαιρότητα του σοσιαλισμού σκιαζεται άκόμη περισσότερο και από τήν άνάγκη τής διαταξικής υπεράσπισης τής φύσης».

Θά δοϋμε άμέσως πύ κάτω τήν έγκυρότητα αυτών τών ίσχυρισμών.

Άς συνοψίσουμε τώρα τίς άπόψεις πού ένυπάρχουν και διαπερνούν από άκρου σ’ άκρο τό κείμενο του Ζ, σημειώνοντας όμως ότι συχνά αυτές δίστανται προς άλλες του τοποθετήσεις και διατυπώσεις, πράγμα πού μάς άπαγορεύει νά τίς θεωρήσουμε ως τό όριστικό θεωρητικό του καταστάλαγμα. Η προσφυγή στό ίδιο τό κείμενο κρίνεται λοιπόν έντελώς άναγκαία.

Οι απόψεις αυτές είναι οι εξής:

α) Η οικολογική κρίση εκφράζει μία αντιπαλότητα μεταξύ κοινωνίας-φύσης.

β) Η οικολογική κρίση (στό βαθμό που υπάρχει (!)) δεν είναι αυτή καθαυτή οργανικό στοιχείο της ταξικής πάλης, αν και διατηρεί μαζί της στενές σχέσεις.

γ) Ο αγώνας για την υπέρβαση της οικολογικής κρίσης οδηγεί σε μία διαταξική πολιτική υπεράσπιση της φύσης, ιδίως αν του αναγνωρίσουμε την προτεραιότητα.

δ) Ένας τέτοιος αγώνας για την υπέρβαση της οικολογικής κρίσης, όχι μόνο δεν συμπίπτει, αλλά, αντίθετα, αντιστρατεύεται και σκιάζει την πάλη για τον σοσιαλισμό.

Άς σχολιάσουμε ένα-ένα αυτά τα σημεία:

α) Οι σχέσεις κοινωνίας-φύσης και η οικολογική κρίση

Τό να θεωρεί κανείς στις μέρες μας ότι η οικολογική κρίση αναφέρεται αποκλειστικά στις σχέσεις που αναπτύσσει η κοινωνία έναντι της φύσης, είτε αυτές τις αντιλαμβάνεται ως «αντιπαλότητα» είτε ως «αντίθεση», είναι κυριολεκτικά απαράδεκτο κι άφελές. Είναι μάλλον άπογοητευτικός ο ρόλος να είσαι υποχρεωμένος να θυμίζεις σε κάποιους ότι τό νέφος τό αναπνέουν *οί άνθρωποι*, τή μόλυνση της θάλασσας, τίς χημικές ουσίες στά τρόφιμα τίς ύφιστανται *οί άνθρωποι*, τήν πυρηνική ενέργεια τήν πληρώνουμε μέ *άνθρώπινους* καρκίνους κ.λπ. κ.λπ.

Είναι άραγε τόσο δύσκολο σ' ορισμένους να καταλάβουν ότι *στήν οικολογική κρίση εκείνο που πλήττεται άμεσα δεν είναι άπλά ή φύση, αλλά ό ίδιος ό άνθρωπος*, ότι άπειλείται άκριβώς ή δική του συνολική ψυχοσωματική ύπόσταση; Άς ξεκαθαρίσουμε έπιτέλους μία για πάντα κι όριστικά ότι *ή οικολογική κρίση δεν αναφέρεται σε μία μονοδιάστατη σχέση κοινωνίας-φύσης (όπως άδιάκοπα ισχυρίζεται ό Ζ), αλλά περιλαμβάνει τήν όλότητα τών σχέσεων που αναπτύσσονται ταυτόχρονα κι άξεχώριστα, τόσο ανάμεσα στους ανθρώπους όσο κι ανάμεσα στους ανθρώπους και τή φύση*. Πρέπει όμως ταυτόχρονα να τονίσουμε μέ ιδιαίτερη έμφαση και τό εξής: *είναι κυριολεκτικά ανεπίτρεπτο κι έντελώς έσφαλμένο να διαχωρίζουμε τίς σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τών ανθρώπων από τίς σχέσεις άνθρωπου-φύσης (σφάλμα στό όποιο συχνά υποπίπτει ό Ζ) και να τίς εμφανίζουμε σαν να αποτελούσαν δύο ξεχωριστές σφαίρες σχέσεων*. Αντίθετα, πρέπει να συνειδητοποιήσουμε *ότι οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους ανθρώ-*

πους εκφράζουν, μορφοποιούνται και ταυτόχρονα καθίστανται δυνατές μέσω τής οικοδόμησης και ως οικοδόμηση συγκεκριμένων σχέσεων προς τή φύση. Κλασικό παράδειγμα: οι σχέσεις ιδιοκτησίας. Δεν έχουμε συνεπώς δύο διαχωρισμένα πεδία σχέσεων, αλλά μία πλούσια κι άδιάσπαστη όλότητα.

Θά χρειαστεί έδώ να επικαλέσουμε τό θεωρητικό έργο του Μάρξ: «Η φύση έτσι όπως εξέλισσεται στήν ανθρώπινη ιστορία, στή γέννηση τής ανθρώπινης κοινωνίας, είναι ή *άληθινή* φύση του ανθρώπου. Συνεπώς ή φύση, έτσι όπως αναπτύσσεται μέσω τής παραγωγικής άπασχόλησης, αν και σε μία *άλλοτριωμένη* μορφή, είναι *άληθινά άνθρωπολογική* φύση».

«Η φυσική ύπαρξη του ανθρώπου έχει γίνει ή *άνθρώπινη* ύπαρξη του και ή ίδια ή φύση έχει γίνει γι' αυτόν *άνθρώπινη*. Έτσι ή κοινωνία είναι τετελεσμένη ένωση του ανθρώπου μέ τήν Φύση, τή γνήσια άνάσταση τής Φύσης, ή πραγματωμένη φυσική κατάσταση του ανθρώπου και ό πραγματωμένος *έξανθρωπισμός* τής φύσης».

«Στή *φυσική* τής ειδολογική σχέση, ή σχέση του ανθρώπου προς τή φύση είναι άμεσα ή σχέση του προς τόν άνθρωπο, όπως ή σχέση του προς τόν άνθρωπο είναι άμεσα ή σχέση του προς τή φύση, προς τή δική του *φυσική* κατάσταση».³

Αυτές οι ρήσεις του Μάρξ δεν αποτελούν βέβαια τυχαίες και εύκαιριες παρατηρήσεις, αλλά τό θεμέλιο λίθο του συνολικού θεωρητικού του έργου. Νά τί γράφουν οι Τ. Μπότομορ και Μ. Ρουμπέλ αναφερόμενοι στό έργο του Μάρξ: «Η ανάλυσή του για τά κοινωνικά συστήματα έχει δύο κύρια χαρακτηριστικά: πρώτον, τή σπουδαιότητα που προσδίνει στις σχέσεις μεταξύ Κοινωνίας και Φύσης και δεύτερον, τήν έμφαση που δίνει στήν έννοια τής ιστορικής μεταβολής. Αυτά τά δύο χαρακτηριστικά δεν είναι άσχετα μεταξύ τους, δεδομένου ότι ό Μάρξ κυρίως, άσχολείται μέ τά αποτελέσματα των μεταβαλλόμενων σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και Φύσης στήν κοινωνική ιστορία του ανθρώπου».⁴ Άλλά και ό Άλφρεντ Σμίτ στό άπόσπασμα του βιβλίου του που φιλοξενείται στό ίδιο πάντα τεύχος του *Πολίτη* γράφει για τόν Μάρξ ότι: «μία απόπειρα (...) διαπερνά όλο του τό έργο, να καθορίσει μία έννοια κατάλληλη για τήν άμοιβαία άλληλοδιείσδυση φύσης και κοινωνίας μέσα στό φυσικό όλο».⁵

Τό να εμφανίζει λοιπόν ό Ζουναλής τήν οικολογική κρίση μέ τρόπο που αυτή να έπιπτεί αποκλειστικά και μόνο σε μία σφαίρα σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ κοινωνίας-φύσης και, κυρίως, τό να διαχωρίζει αυτή τή σφαίρα σχέσεων και να τήν αντιδιαστέλλει προς τίς σχέσεις που ανα-

πτύσσονται μεταξύ τών ανθρώπων, είναι μία τοποθέτηση όχι μόνο έσφαλμένη και άνεδαφική, αλλά και μία τοποθέτηση που βρίσκεται μακριά από τή μαρξική προβληματική!

β) Η οικολογική κρίση και ή ταξική πάλη

Είδαμε ότι οι σχέσεις ανθρώπου προς φύση και ανθρώπου προς άνθρωπο αποτελούν μία άδιάσπαστη όλότητα. Αυτό σημαίνει πως οι σχέσεις ανάμεσα στις τάξεις συνυφαίνονται και άρθρώνονται ταυτόχρονα ως σχέσεις προς τή φύση. Και αντίστροφα πως οι σχέσεις που οικοδομούνται προς τή φύση αποτελούν, αυτές καθαυτές, σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις. Οι διαδικασίες τής κεφαλαιακής συσσώρευσης, τής άλλοτρίωσης τής εργασίας, τής εκβιομηχάνισης και τής οικολογικής κρίσης αποτελούν τόν κοινό τόπο αυτής τής ένότητας. Δεν έχουμε συνεπώς μία έξωτερική σύνδεση, δηλαδή σύνδεση ανάμεσα σε δύο διαφορετικά πράγματα, αλλά μία πολύμορφη, οργανική κι εξέλιξιόμενη όλότητα. Τό να ισχυρίζεται λοιπόν ό Ζ ότι ή οικολογική κρίση και οι σχέσεις κοινωνίας-φύσης δεν συνθέτουν και δεν συγκροτούν αυτές καθαυτές ταξική πάλη και τό να άποκαθιστά ανάμεσά τους σχέσεις προτεραιότητας, σημαίνει ότι κατ' αυτόν ή ταξική πάλη δεν διέπει δεν συντίθεται και δεν εκφράζει τήν όλότητα τών κοινωνικών σχέσεων!

Σημαίνει ότι αντιλαμβάνεται τήν ταξική πάλη σαν μία όριοθετημένη, κλεισμένη στόν έαυτό της και άποσχισμένη από τό συνολικό κοινωνικό γίγνεσθαι δραστηριότητα, μία δραστηριότητα που έπικοινωνεί μέ τουτό τό γίγνεσθαι μέ μονοσήμαντες αίτιοκρατικές σχέσεις (ή ταξική πάλη τοποθετεί (;) τίς αντιφάσεις, είναι ή έκφραση που χρησιμοποιεί ό Ζ). Αυτό τό μονοσήμαντο ντετερμινιστικό λογικό σχήμα, μέ βάση τό όποιο προσπαθεί ό Ζ να προσεγγίσει τήν κοινωνία, τήν ταξική πάλη και τήν οικολογική κρίση, είναι ό κύριος υπεύθυνος για τήν άδυναμία του να άποκαταστήσει τήν οργανική τους ένότητα.

Στήν πραγματικότητα ή ταξική πάλη άρθρώνεται και συγκροτείται έντός του συνόλου τών κοινωνικών δράσεων και φαινομένων και τά διαπερνά από άκρο σ' άκρο. Η σχέση της όμως μέ τό συνολικό κοινωνικό γίγνεσθαι δεν είναι μονοσήμαντη και αίτιοκρατική, αλλά σχέση άμοιβαίας και πολύμορφης προσδιοριστικότητας. Αυτό σημαίνει ότι *ή οικολογική κρίση είναι όχι μόνο άποτέλεσμα, αλλά και όρος και συνάμα έκφραση τής ταξικής πάλης*. Αυτή ή τοποθέτηση καλύπτεται και διατυπώνεται φιλοσοφικά ως εξής: «Η πραγματικότητα είναι μία συγκεκρι-

κριμένη ολόκληρα που γίνεται χαρακτηριστική δομή για κάθε γεγονός ή σύνολο γεγονότων».⁶

Για να αναδειχθεί πιά συγκεκριμένα τη θέση που έδω υποστηρίζω θα αναφερθώ στη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Η καπιταλιστική συσσώρευση εκπλώνεται σ' ένα πλαίσιο άλλοτριωμένων σχέσεων εργασίας που παίρνει ταυτόχρονα τη μορφή συσσώρευσης ανθρώπων και δραστηριοτήτων σε ένα συγκεκριμένο περιορισμένο χώρο. Αναπτύσσεται δέ στη βάση μιας διαδικασίας συνεχούς διεύρυνσης της παραγωγής και μιας αδιάκοπης έκμηχάνισης των δραστηριοτήτων και επαναστατικοποίησης των δρών της. Στη βάση αυτής της διαδικασίας συσσώρευσης λοιπόν άρθρώνονται και μορφοποιούνται ταυτόχρονα, σάν καρποί κι εκφράσεις μιας και της αυτής δραστηριότητας, τόσο οι ταξικές σχέσεις και συσχετισμοί, όσο και οι συγκεκριμένες έθνικές συσσωματώσεις (πόλη-χωριό, κέντρο-περιφέρεια), τό πολεοδομικό φαινόμενο, ό χωρισμός του κόσμου σε ζώνες (Πρώτος, Δεύτερος, Τρίτος Κόσμος) και ή οικολογική κρίση σ' όλες της τις εκφάνσεις. Τό να διαστέλλει κανείς λοιπόν και να διαχωρίζει την ταξική πάλη από τις μορφές και τά περιεχόμενα του σύγχρονου κόσμου (πράγμα που κάνει ό Ζ) και συνεπώς και από την οικολογική κρίση, δέν σημαίνει μόνο ότι μετατρέπει την ταξική πάλη σε μία άγονη κι άποστειρωμένη κατηγορία, αλλά και ότι ώθει τούς πολίτες, να θεωρήσουν τούς έαυτούς τους, την κοινωνική και επαγγελματική τους κατάσταση ως ξένη και αδιάφορη έναντι των συγκεκριμένων μορφών και περιεχομένων του συνολικού κοινωνικού γίγνεσθαι. Σημαίνει ότι υποθάλλει την οικονομική και συντεχνιακή λογική και την αναγορεύει σε υπέρτατο ρυθμιστή του κοινωνικού βίου.

γ) Ο σοσιαλισμός ως οικολογία και αντίστροφως

Τά σημεία γ και δ που συνθέτουν και ολοκληρώνουν τις θέσεις του Ζ θά τά εξετάσουμε μαζί. Σ' αυτά τά σημεία ό Ζ υποστηρίζει ότι ή ανάγκη άμεσης υπέρβασης της οικολογικής κρίσης οδηγεί σε μία διαταξική πολιτική υπεράσπισης της φύσης (σημείο γ) και ότι αυτή ή προσπάθεια δέν συμπίπτει, αλλά, αντίθετα, αντιστρατεύεται και σκιάζει την πάλη για τόν σοσιαλισμό (σημείο δ). Ήδη δείξαμε ότι ή οικολογική κρίση και οι ταξικοί ανταγωνισμοί συνυφαίνονται και διαπλέκονται οργανικά και άμοιβαία. Σύμφωνα μ' αυτή μας τη θέση, ή πάλη για τό ξεπέρασμα της οικολογικής κρίσης έμφανίζεται ως συνώνυμη, αναπόσπαστο

στοιχείο και όρος για την ανάπτυξη και τόν προσανατολισμό της ταξικής πάλης. Έπομένως ό οικολογικός άγώνας και ή ταξική πάλη δέν συνδέονται με σχέσεις προτεραιότητας, με σχέσεις δηλαδή αξιολογικών και χρονικών διαβαθμίσεων και προτεραιοτήτων (όπως υποστηρίζει ό Ζ), αλλά άποτελούν έναν και τόν ίδιο άγώνα.

Πρέπει όμως να πούμε ότι, μέχρι στιγμής, ούτε οι άριστεροι ούτε οι οικολόγοι έχουν μπορέσει να δημιουργήσουν τούς όρους και να χαράξουν τούς δρόμους μέσα από τούς όποιους περνάει ή ανάπτυξη ενός τέτοιου άγώνα. Ήδη όμως βρίσκονται και οι δύο σε μία τέτοια πορεία αναζητήσεων. Στο βαθμό λοιπόν που ό Ζ έμφανίζει την οικολογική κρίση και την άμεσότητα της ανάγκης για υπέρβασή της σάν προωθητική μιας διαταξικής υπεράσπισης της φύσης, τό πρόβλημα, μεταξύ των άλλων, βρίσκεται και στη δική του άκριβως προσέγγιση. Αυτό του είδους οι προσεγγίσεις που, αντί να συνθέτουν διασπών και διαβαθμίζουν τό πρόβλημα, πράγματι βάζουν έμπόδια στην πάλη για τόν οικοσοσιαλισμό.

Στην πραγματικότητα ούτε γι' άστειό δέν μπορεί να γίνεται λόγος για σοσιαλισμό αν αυτό δέν σημαίνει πάλη για τόν υπέρβαση της οικολογικής κρίσης. Ο δρόμος αυτής της υπέρβασης είναι ό μόνος σοσιαλιστικός δρόμος. Άλλά και ή διάνοιξη μιας οικολογικής προοπτικής είναι άδύνατη και άδιανόητη αν αυτό δέν σημαίνει υπέρβαση του καπιταλιστικού χαρακτήρα της κοινωνίας.

Ύπέρβαση της οικολογικής κρίσης σημαίνει υπέρβαση των άλλοτριωτικών τρόπων ύπαρξης του σύγχρονου ανθρώπου.

Αυτό τό γνωρίζουν εκείνοι οι οικολόγοι που θέτουν στό επίκεντρο της οικολογικής κριτικής τους τή διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, υποστηρίζοντας ότι «ή ανάπτυξη ως διαδικασία δέν είναι ούδέτερη. Προϋποθέτει συγκεκριμένες κοινωνικές και παραγωγικές σχέσεις. Οι έξουσιαστικές κοινωνικές σχέσεις, ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, ή έκμετάλλευση ανθρώπου και φύσης είναι γεννήτριες και ταυτόχρονα κινητήριες δυνάμεις της ανάπτυξης».⁷

Τό γνωρίζουν και μαρξιστές σάν τόν Τζάιμς Ό Κόννορ, ό όποιος δηλώνει ότι: «Μία οικολογική πολιτική είναι άκατάλληλη ή άνεπαρκής αν δέν πλαισιώνεται από μάχες σε περισσότερα μέτωπα για ριζικές άλλαγες σε άλλους τομείς, όπως ή πολιτική των φόρων και ή δομή των δημόσιων δαπανών, κυρίως των στρατιωτικών, ό σχεδιασμός της εργασίας, ή ίδια ή δομή της καπιταλιστικής οικονομίας στό σύνολό της».⁸

Άς προσέξουμε όμως ιδιαίτερα τό

έξαιρετικά ενδιαφέρον σχόλιο του Άλφρεντ Σμίτ: «Ο Μάρξ είχε την άποψη για την κοινωνία του μέλλοντος μιας "άνωτερης σύνθεσης (...)" γεωργίας και βιομηχανίας" που προϋποθέτει φυσικά ότι ό μεταβολισμός μεταξύ ανθρώπων και φύσης υπεισέρχεται «συστηματικά» ως ρυθμιστικός νόμος της κοινωνικής παραγωγής και με μορφή που προσιδιάζει στην πλήρη ανάπτυξη του ανθρώπινου γένους»⁹ (Η ύπογράμμιση δική μου).

Άς συγκρατήσουμε αυτό τό υπέροχο σχόλιο για να τό αντιπαραβάσουμε με τις θέσεις των Ζουναλη-Έλεφάντη, αλλά και με τις θέσεις εκείνων των οικολόγων που μή γνωρίζοντας κατά βάση τό έργο του Μάρξ βιάζονται να τό πετάξουν στ' άχρηστα.

Δέν μπορούμε να μήν θαυμάσουμε την επικαιρότητα και τό βάθος της προοπτικής που άνοιξε ό Μάρξ με τό έργο του. Και δέν μπορούμε να μήν σημειώσουμε την άπογοήτευση μιας άπό τό γεγονός ότι ή Άριστερά, ούτε έχει κατανοήσει και υιοθετήσει την ουσία αυτής της μαρξιστικής θέσης ούτε την έχει συσχετίσει με την οικολογική κρίση ούτε, πολύ περισσότερο, έχει άναζητήσει τις μορφές, τις προϋποθέσεις και τούς δρόμους μέσα από τούς όποιους περνάει ή ύλοποίησή της στό σύγχρονο κόσμο, σε έθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

B. ΟΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Σύμφωνα με τά όσα προηγήθηκαν, θά μπορούσαμε να δεχτούμε άπεριφράστα τή θέση του Έλεφάντη (για να εξετάσουμε τώρα και τις δικές του άπόψεις) σύμφωνα με την όποια: «Οικολογική ίσορροπία και κατάργηση της έκμετάλλευσης άποτελούν όχι μόνο συνθήματα συμβατά αλλά αναγκαία για τό συνολικό κοινωνικό μετασχηματισμό...». Τό ίδιο έπίσης θά συμφωνούσαμε ρητά με την τοποθέτησή του ότι: «Οι οικολόγοι είναι άποχρωμένοι να γίνουν και άριστεροι γιατί δέν είναι νοητή μία πραγματική οικολογική προοπτική αν δέν είναι ταυτόχρονα άντικαπιταλιστική-κομμουνιστική».¹⁰ Πράγματι καμά οικολογική πολιτική δέν μπορεί να υπηρετήσει τούς στόχους της αν προσανατολιστεί σε μία υπεραξιακό χαρακτήρα μέριμνα για τό περιβάλλον. Ή οικολογική υπόθεση για να προχωρήσει άπαιτεί την ανάπτυξη μιας πολυδιάστατης πάλης, ή όποια να θεμελιώνεται και να διαπνέεται άπό την παραδοχή ότι οι οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, στρατιωτικές κ.ά. δομές και σχέσεις κυριαρχίας και άλλωστρία-

σης αποτελούν θεμελιακές συντεταγμένες, συστατικά στοιχεία κι εκφράσεις της οικολογικής κρίσης. Αυτό βέβαια σημαίνει επίσης και συνεπάγεται ότι οι σχέσεις κυριαρχίας και αλλοτρίωσης μορφοποιούνται κι εκφράζονται ως κοινωνικοφυσικές υλοποιήσεις π.χ. ή διαδικασία εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης.

Παρά τις πιο πάνω τοποθετήσεις του όμως ο Ε, στην πορεία του άρθρου του έρχεται ο ίδιος όχι μόνο να τις τροποποιήσει, αλλά κυριολεκτικά να τις ανατρέψει εκ θεμελίων!

«Η νέα του τοποθέτηση είναι η εξής: «Θεωρώ (...) ότι ο καπιταλισμός είναι «αναθεωρήσιμος» οικολογικά. Και ως οικολογίζων καπιταλισμός μπορεί να ξεπερνά αντιφάσεις που του δημιουργεί η πραγματικότητα που ο ίδιος δημιουργεί». «Μπορούμε επομένως να προβλέψουμε —και κάτι τέτοιο ήδη πραγματοποιείται— μέτρα που θα επιδιώκουν τη διάσωση και τη διατήρηση της άλλης πηγής του καπιταλιστικού πλούτου: της φύσης». «Τό κράτος και η καπιταλιστική τάξη ήδη παίρνουν σειρά μέτρων για να περιορίσουν την οικολογική κρίση. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει σταμάτημα της παραγωγής ούτε μηδενική ανάπτυξη, ούτε παραγωγή χωρίς κέρδος. Σημαίνει ότι οι μονοπωλιακοί κολοσοί δεν τρομάζουν στην ιδέα να αναλάβουν αυτοί τον άγωνα έναντι της ρύπανσης, να διευθετήσουν εκλογικευμένα το περιβάλλον, να αναπτύξουν όπου χρειάζεται εναλλακτικές ή ήπιες τεχνολογίες».

«Είναι απόλυτως δυνατό —άλλωστε γίνεται— κράτος και κοινωνικά κινήματα να επιβάλουν μέτρα προστασίας της φύσης, μέτρα που όχι μόνο είναι οικολογικά αλλά ανοίγουν και νέους ορίζοντες στη συσσώρευση κεφαλαίου...».¹¹

Κατόπιν αυτών βρίσκεται κανείς ενώπιον άπορίας: Στην πρώτη περίπτωση, σύμφωνα με τον Έλεφάντη, «δεν είναι νοητή μία πραγματική οικολογική προοπτική αν δεν είναι ταυτόχρονα αντικαπιταλιστική». Στη δεύτερη περίπτωση η οικολογική προοπτική, όχι μόνο διαχωρίζεται και αποσπάζεται από την αντικαπιταλιστική προοπτική, αλλά προβάλλεται ή άποψη πώς μπορεί να υπηρετηθεί καλύτερα (άλλα όχι απόλυτα, λέει ο Ε, αλλά, βέβαια, τὰ απόλυτα δεν ενδιαφέρουν κανένα) από το ίδιο το κεφαλαιοκρατικό σύστημα (!) και μάλιστα με τρόπο που να τὸ ενισχύει!

«Η αντίφαση είναι κάθετη και ολοκληρωτική!

Πρέπει εδώ να προσέξουμε και να τονίσουμε ιδιαίτερα, ότι η διαδικασία της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης εμφανίζεται από τον Ε, όχι μόνο ως άμοιρη εὐθυνών, αλλά και ως δύναμη θετική στον άγωνα για τὴν υπέρβαση της οικολογικής κρίσης! Τό ἀτόπημα

αυτό είναι από μόνο του πολύ σοβαρό, μά όταν τό διαπράττει ένας μαρξιστής γίνεται μάλλον άσυγχώρητο. Είναι δὲ άξιοσημείωτο ότι ο Ε παίρνει αυτή τὴ θέση σὲ αντίθεση με τὴν άποψη τοῦ ίδιου τοῦ Μάρξ (που τὴν παραθέτει στο κείμενό του ο ίδιος ο Ε), σύμφωνα με τὴν όποία: «ή καπιταλιστική παραγωγή αναπτύσσοντας τὴν τεχνολογία και ένώνοντας σ' ένα κοινωνικό σύνολο τὴ δράση διαφορετικῶν διαδικασιῶν δέν κάνει άλλο από τό να έξασθενεί τις πρωτογενείς πηγές κάθε πλούτου: τὴ γῆ και τοὺς εργαζόμενους!»!

Ἄντί να βασιστεῖ ο Ε και να αξιοποιήσει αυτή τὴν τόσο γόνιμη και δευδερκή παρατήρηση τοῦ Μάρξ, αυτός τὴν ανατρέπει για να στηρίξει τὴν άποψη του περί οικολογικοῦ καπιταλισμοῦ, προσφέροντας ἔτσι μία πρωτοφανή συνηγορία υπέρ τῆς στάσης και τῆς πολιτικῆς τοῦ κεφαλαίου στο ζήτημα τῆς οικολογικής κρίσης.

Ἄξιζει όμως να παρακολουθήσουμε τόν τρόπο με τόν όποιο ο Ε προσπαθεῖ να θεμελιώσει τὴν άποψη περί οικολογικοῦ καπιταλισμοῦ: «Όπως ο καπιταλισμός, λέει ο Ε, διαφυλάσσει, μέχρις ενός όρισμένου σημείου, από τὴ φυσική έξόντωση τὴν εργατική δύναμη, ἔτσι διαφυλάσσει και τὴ φύση από τὴν καταστροφή! Αυτό τό περίεργο ἐπιχείρημα εμφανίζεται να άσκει μία σημαντική επίδραση στον τρόπο διαπραγμάτευσης τῆς οικολογικής κρίσης από τὰ κόμματα και τοὺς ανθρώπους τῆς Ἄριστερας, γι' αυτό άξιζει να τό ξετάσουμε με προσοχή.

«Η πρώτη παρατήρηση που ἔχω να κάνω είναι ότι ο παραλληλισμός τόν όποιο οικοδομεῖ άνάμεσα στην καπιταλιστική διαχείριση τῆς εργατικῆς δύναμης και τὴ διαχείριση τῆς φύσης, μόνο ἐν μέρει ἔχει λογική ισχύ, για τόν άπλό λόγο ότι —τό τονίζω για μία άκόμη φορά— ἡ οικολογική κρίση δέν πλήττει άπλῶς τὴ φύση, αλλά πλήττει εὐθέως τόν ίδιο τόν άνθρωπο. («Αλλά μήπως και ἡ άξιολόγηση ενός γεγονότος ως καταστροφῆ δέν γίνεται με μέτρα και κριτήρια ανθρωποκεντρικά; «Όχι άναγκαστικά —βέβαια— ἐγωϊστικά κι ιδιοτελή!). Ἐκείνο λοιπόν που καταδείχνει ἡ οικολογική κρίση είναι άκριβῶς ότι τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα ἔχει εἰσελθεῖ σὲ μία φάση που άνοιχτά πιά άδυνατεῖ να έξασφαλίσει τὴν όμαλή αναπαραγωγή τοῦ ανθρώπου και τῆς φύσης. «Η, για να τό πούμε άλλιῶς, ἡ διαίωσις και ἡ αναπαραγωγή τοῦ καπιταλισμοῦ βασίζεται ὄλο και περισσότερο στο θάνατο και τὴν καταστροφή.

«Η φοβερὴ έξάπλωση τοῦ καρκίνου (που συνδέεται άνοιχτά και εὐθέως με τὴν ποιότητα τῆς διατροφῆς και τοῦ περιβάλλοντος), οἱ επαγγελματικές άσθενειες, οἱ ψυχικές διαταραχές, οἱ λιμοί που μαστίζουν άδιάκοπα κάποιες

από τις χῶρες τοῦ λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, αλλά και οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και ο πυρηνικός ἐφιάλτης, εἶναι οἱ ἀδιάσειστες και ἐπώδυνες μαρτυρίες αὐτῆς τῆς κατάστασης. Τό να εμφανίζει ο Ε και τοὺς δύο ἄξονες τοῦ παραλληλισμοῦ του με τρόπο καταφατικό, τό να βεβαιώνει δηλαδή πὼς ο καπιταλισμός μπορεί να έξασφαλίσει τὴν αναπαραγωγή τῆς εργατικῆς δύναμης και τῆς φύσης, δέν στηρίζεται μόνο σὲ μία άρχική πλάνη, δέν βασίζεται άπλά σὲ μία λαθεμένη διάγνωση, δέν είναι μόνο ἐκδήλωση μιᾶς προδιάθεσης πρὸς τὴν μαντική και τὴν προφητεία, αλλά είναι επίσης άπόδειξη ότι παραβλέπει τὴν έξαιρετικά κρίσιμη κατάσταση στην όποία ἔχει περιέλθει πιά ὁλόκληρος ὁ πλανήτης. Εἶναι σημάδι ότι συμερίζεται πολύ ἔλλειπῶς τὴν άγώνα που διακατέχει σήμερα τὴν ανθρωπότητα, για τὴν όποία τό ζήτημα τῆς ἐπιβίωσης ἀποτελεῖ πλέον ἐρώτημα κι όχι καταφατική βεβαιότητα. Τὴ στιγμή λοιπόν που βιώνουμε μία πρωτοφανή, πλανητικῶν διαστάσεων, οικολογική κρίση ἔρχεται ο Ε να μᾶς καθησυχάσει παρουσιάζοντάς μας τόν καπιταλισμό σάν ἐγγύηση(!) τῆς ασφάλειας και τῆς διαίωσις τῶν ανθρώπων και τῆς φύσης!

Μία τελευταία παρατήρηση άφορᾶ τό γεγονός ότι όταν μιλάμε για αδυναμία τοῦ καπιταλισμοῦ να αντιμετωπίσει τὴν οικολογική κρίση δέν ἐννοοῦμε βέβαια, οὐτε ότι οἱ ἐκπρόσωποι του μένουν με σταυρωμένα τὰ χέρια, οὐτε ότι προαναγγέλλουμε τό ἀναπόφευκτο τέλος τοῦ κόσμου! Σημαίνει, πολύ άπλά, πὼς ἐκτιμοῦμε ότι τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα γεννᾶ και συνεπὼς εἶναι άνίκανο να ἀποτρέψει τὴν αλλοτρίωση και τὴν ἀπαξίωση τῆς φύσης, ὅπως ακριβῶς γεννᾶ και εἶναι άνίκανο να ἀποτρέψει τὴν αλλοτρίωση και τὴν ἀπαξίωση τῆς εργασίας!

Μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους τίθεται τό ζήτημα και όχι με ἔσχατολογικούς, όχι δηλαδή με ὅρους ἀπόλυτης καταστροφῆς.

Συσχετίζοντας λοιπόν τὰ παραπάνω με τις θέσεις τοῦ Μάρξ, ὅπως τις ἔχουμε ἤδη παρουσιάσει, και εἰδικότερα με τὴν άποψη του ότι ἡ σχέση τοῦ ανθρώπου πρὸς τὴ φύση εἶναι ἄμεσα ἡ σχέση του πρὸς τόν άνθρωπο και ἀντιστρόφως, μπορούμε να πούμε ότι τό να διακρίνει ο Ε, ἡ όποιοσδήποτε άλλος, ἕναν οικολογικό καπιταλισμό ἰσοδυναμεῖ με τό να διακρίνει επίσης και ἕναν κομμουνιστικό καπιταλισμό! Ἦδη νομίζω ἔχει δειχθεῖ ότι, τόσο ο Ε όσο και ο Ζ, οὐσιαστικά συμπεριφέρονται και υιοθετοῦν τὴν άποψη ἐκείνη μερίδας οἰκολόγων, σύμφωνα με τὴν όποία, ἡ οικολογική κρίση εἶναι μία ὑπόθεση διαταξική που δέν ἔχει να κάνει με τις δομές τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Τὴν άποψη αὐτή κριτικάρουμε στις ἀρχές αὐτοῦ τοῦ

κειμένου, και τὸ ἴδιο ἐξακολουθοῦμε ἐδῶ νὰ κάνουμε.

'Αξίζει ὁμως νὰ σημειώσουμε, ὅσον ἀφορᾶ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ε, ὅτι τὴν ἀποψή του περὶ οικολογίζοντος καπιταλισμοῦ τὴν στηρίζει ἀπλὰ καὶ μόνο στίς προσπάθειες πού καταβάλλουν οἱ καπιταλιστικές δυνάμεις προκειμένου νὰ ρυθμίσουν τὰ οικολογικά προβλήματα. Δέν κάνει ὁμως καμιὰ ἀξιολόγηση αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν. Δέν κρίνει οὔτε σέ τί ἀκριβῶς ἀποβλέπουν, οὔτε καὶ ἀποφαίνεται γιὰ τὸ βαθμὸ ἀποτελεσματικότητάς του. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁμως, δέν διστάζει νὰ προσφέρει ἀπλόχερα εὔσημα στίς καπιταλιστικές δυνάμεις, ἐμφανίζοντας τὰ μέτρα πού παίρνουν καὶ τὴν πολιτική πού χαράζουν ὡς κατάλληλη καὶ ἀποτελεσματική πολιτική.

Μήπως θὰ ἔπρεπε ἄραγε κι ἐμεῖς ὡς οἰκολόγοι, νὰ πλαισιώσουμε καὶ νὰ ἐνισχύσουμε αὐτὴν τὴν πολιτική ὡς τὴν πιὸ ἐφικτή καὶ συνεπῆ τὴν πιὸ ἀποδοτική; Δηλαδή δέν παλεύουν οἱ οἰκολόγοι γιὰ μεταρρυθμίσεις; Γιατί ἐκεῖ μᾶς ὠθοῦν οἱ ἀπόψεις τοῦ 'Ελεφάντη!

Τὸ ζήτημα εἶναι ἄρκετὰ σοβαρὸ καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ ἐξετάσουμε διεξοδικότερα. Ἡ ἀποψη πού ἐδῶ ὑποστηρίζω, ὅτι δηλαδή τὸ κεφαλαιοκρατικό σύστημα κι οἱ δυνάμεις πού τὸ στηρίζουν εἶναι ὄχι μόνο ἀπρόθυμες, ἀλλὰ ὅτι κυριολεκτικά ἀδυνατοῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν θετικά καὶ νὰ ὑπερβῶν τὴν οικολογική κρίση, εἶναι μιὰ ἀποψη ὄχι στενά «ιδεολογική» χαρακτήρα, ἀλλὰ βασίζεται κι ἐρμηνεύει νομίζω τὴν πλατιά ἐμπειρία τοῦ σύγχρονου κόσμου.

Θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πολὺ παράδοξο, στ' ἀλήθεια, τὸ γεγονός ὅτι κάποιος στίς μέρες μας —μεταξὺ τῶν ὁποίων κι ὁ Ε— βλέπουν ἢ ἐδαγγελίζονται ἕναν *οἰκολογικό καπιταλισμό* (ἢ ἕναν *οἰκολογικό ὑπαρκτό σοσιαλισμό*), τὴ στιγμή πού ἡ οικολογική κρίση ἔχει ξεπηδήσει μέσα ἀπὸ τὰ ἔγκατα αὐτῶν τῶν συστημάτων, ἔχει πίσω της ἕνα πολὺχρονο καὶ πολυτάραχο παρελθόν καὶ ἡ ἱστορική της πορεία εἶναι κυριολεκτικά πορεία ὄξυνσης καὶ γενίκευσης. Ἐὰς μᾶς ἐξηγήσει ὁ Ε, ἢ ὁποιοσδήποτε ἄλλος, πῶς συμβαίνει ἐδῶ καὶ δεκαετίες ὀλόκληρες, τὰ «προηγμένα» κράτη, τὰ μονοπάλια, τὸ κεφάλαιο νὰ ἔχουν ξεκινήσει μιὰ ἐκτεταμένη προσπάθεια νὰ ἐλέγξουν τὴν οικολογική κρίση, νὰ ἔχουν —πρῶτοι αὐτοί— κάνει συστηματικές σέ βάθος μελέτες, νὰ ἔχουν χαράξει σέ διεθνή κλίμακα πολιτικές, νὰ ἔχουν σταθμίσει μέτρα, νὰ ἔχουν ἰδρύσει ὀργανισμοὺς καὶ ὀργανισμούς, νὰ ἔχουν διαθέσει κολοσιαία ποσά, νὰ ἔχουν ἀνοίξει τὸν λεγόμενο «νέο κ κύκλο συσσώρευσης», νὰ ἔχουν ἐπινοήσει ἐναλλακτικές τεχνολογίες, κι ὅλα αὐτὰ σέ ἀξιοσημείωτη κλίμακα καὶ ὥστόσο νὰ μὴν μποροῦν ὄχι νὰ ὑπερβῶν, ὄχι νὰ ἐλέγξουν, ἀλ-

λά μόλις καὶ μετὰ βίας νὰ προσπαθοῦν νὰ ἀναχαιτίσουν ἢ νὰ μεταθέσουν καὶ νὰ ἐπιβραδύνουν τὴν ἔκρηξη αὐτῆς τῆς κρίσης

Κι αὐτὸ ὄχι πάντα με ἐπιτυχία (βλέπε Τσερνομπίλ, καρκίνος κ.λπ.).

'Αλλὰ ὄχι μὴν ἐπιμείνομε περισσότερο. Ἄρκει καὶ μόνο ἡ ἀπλή ἀπαρίθμηση τῶν καταστάσεων καὶ τῶν φαινομένων πού συνθέτουν τὴν οικολογική κρίση γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ σύγχρονος καπιταλισμός, ὄχι μόνο ἀρνεῖται κι ἀδυνατεῖ νὰ τὴν ἀντιμετωπίσει, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶναι δομικά συνυφασμένος μαζί της. Τὰ παραγωγικά καὶ καταναλωτικά μοντέλα, οἱ πολεμικοὶ ἐξοπλισμοὶ καὶ τὰ πυρηνικά ὄπλα, ἡ πυρηνική ἐνέργεια, τὰ τεχνολογικά ἰδεώδη, ἡ χημικοποίηση τῆς γεωργίας καὶ τῶν τροφίμων, ἡ ἐξάντληση τῶν φυσικῶν πόρων, ἡ ρύπανση καὶ ἡ μόλυνση τοῦ ἀέρα, τῶν νερῶν καὶ τοῦ ἔδαφους, τὸ μητροπολιτικό φαινόμενο καὶ ἡ πολεοδομική ἀθλιότητα, ὅλα αὐτὰ βρίσκονται στὴν καρδιά τῆς οικολογικῆς κρίσης. Πιστεύει σοβαρὰ ὁ Ε ὅτι οἱ καπιταλιστικές δυνάμεις μποροῦν νὰ λύσουν, ἔστω καὶ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ προβλήματα, ἢ ὅτι προσβλέπουν ἔστω καὶ στοιχειωδῶς στὴν ἐπίλυσή τους; Πρέπει συνεπῶς νὰ γίνῃ σαφές ὅτι ἡ οικολογική κρίση ἐκφράζει τὴν δομική κρίση τοῦ σύγχρονου κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος καὶ τῶν δυνάμεων πού τὸ στηρίζουν. Ὅτι αὐτὴ ἐκφράζει καὶ καταδείχνει τὰ ἀδιέξοδα καὶ τὶς βαθιές ἀντιφάσεις στίς ὁποῖες αὐτὸ ἔχει πιά περιέλθει. Ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν ὀριστική καταδίκη του!

Γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ καπιταλιστικές δυνάμεις νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ νὰ ὑπερβῶν τὴν οικολογική κρίση θὰ πρέπει νὰ ὀδηγηθοῦν στὴν κοινωνική, τὴν πολιτική, τὴ στρατιωτική καὶ τὴν ιδεολογική τους αὐτοαναίρεση. Ἄλλὰ αὐτὴ τὴ χάρη δέν μποροῦν ἀπὸ μόνες τους νὰ μᾶς τὴν προσφέρουν. Ὅσοι ἐπομένως προσβλέπουν ἢ διακρίνουν (ὅπως ὁ Ε) ἕναν οικολογικό καπιταλισμό (ἢ ἕναν οικολογικό ὑπαρκτό σοσιαλισμό) πού θὰ μᾶς λύσει τὰ προβλήματα, καλὰ θὰ κάνουν νὰ ἐγκαταλείψουν αὐτὴ τὴν ἐλπίδα ὅσο τὸ δυνατόν γρηγορότερα καὶ νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ἡ ἐπίλυση αὐτοῦ τοῦ φοβεροῦ προβλήματος ἀπαιτεῖ ἄμεσα τὴ δική τους ἐγρήγορηση.

Τὸ πόσο ἐπιτακτική προβάλλει ἡ ἄμεση ἀνάληψη πολιτικῆς - οικολογικῆς δράσης ἀπὸ τοὺς λαοὺς αὐτοῦ τοῦ πλανήτη ἴσως φανεῖ πιὸ ἀνάγλυφα ἂν ἀντιληφθοῦμε τοὺς προσανατολισμούς καὶ τὶς λύσεις στίς ὁποῖες κατευθύνονται οἱ καπιταλιστικές δυνάμεις προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσουν κάποιες ἰδιαίτερα, γι' αὐτές, ὀξυμένες πλευρές τῆς οικολογικῆς κρίσης. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡδὴ ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι θὰ προσπαθήσουν νὰ ἐλέγξουν τὶς διαδικασίες πού παράγουν τὸ φαινό-

μενο τοῦ θερμοκηπίου ὠθώντας στὴν βαθμιαία ἐγκατάλειψη τῆς χρήσης πετρελαίου καὶ γαιανθράκων στὸν τομέα τῆς ἠλεκτροπαραγωγῆς γενικεύοντας τὴ χρήση τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας! Καὶ τότε ἀλίμονό μας! Τὰ προβλήματα πού συνοδεύουν τὴν βαθμιαία καὶ ὀρατὴ πιά ἐξάντληση τῶν φυσικῶν πόρων εἶναι μᾶλλον ἀναμενόμενο ὅτι θὰ προσπαθήσουν νὰ τὰ ρυθμίσουν ἐπιστρέφοντας σέ μιὰ διεθνή ψυχοπολεμική πολιτική καὶ σ' ἕναν ἀδίστακτο νεοαποικισμό πού, ἐνδεχομένως, θὰ συνοδεύεται ἀπὸ στρατιωτικές ἐπεμβάσεις καὶ ἐντάσεις ἀπρόβλεπτης κλίμακας καὶ μετὰ πολλαπλασιασμό τῶν ἐθνικῶν καὶ ταξικῶν καταπιέσεων καὶ ἀνισοτήτων.

Ἐὰς ὑπενθυμίσομε γιὰ ἄλλη μιὰ φορά ὅτι ἂν εἴμαστε οἰκολόγοι δέν εἶναι ἐπειδὴ ἀγαπᾶμε τὰ ζῶα καὶ ἐπειδὴ μᾶς ἀρέσει ἡ τάξη καὶ ἡ καθαριότητα, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀνησυχοῦμε βαθιά γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας, ἐπειδὴ πλήττεται καὶ ὑπονομεύεται ἄμεσα ἡ ψυχική, σωματική καὶ κοινωνική μας ὑπόσταση, ἐπειδὴ ἀνατρέπονται καὶ τσαλαπατιοῦνται οἱ ἀξίες μας κι οἱ ὑπαρξιακοὶ μας προσανατολισμοί, ἐπειδὴ ὁ κόσμος στὸν ὁποῖο ζοῦμε μετατρέπεται βαθμιαία σέ ἕναν ἀδυσώπητο ἐφιάλητη.

Γ. Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Στὰ πλαίσια πάντα τοῦ ἴδιου σημειώματος ὁ 'Ελεφάντης ἐπιχειρεῖ μιὰ ἐπισκόπηση τῶν λόγων καὶ τῶν συνηθῶν κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐμφανίζεται καθυστερημένα κι ἀσθενικά ἡ οικολογική προβληματική στὴν Ἑλλάδα. Οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ θεματός του τὸν ὀδηγοῦν στὴν ἐξέταση τοῦ ἐνδύτερου ἱστορικοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξελισσεται καὶ διαμορφώνεται ἡ στάση τῆς διεθνούς κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς. Γράφει λοιπὸν ὅτι ἡ συνολική παραγνώριση κι ἡ ἀδράνεια ἐκ μέρους τῆς διεθνούς Ἀριστερᾶς ἐναντι τοῦ οικολογικοῦ προβλήματος ὀφείλεται στὴν ἀνεπάρκεια καὶ τὴν ἀκαταλληλότητα τῶν ιδεολογικῶν καὶ πολιτικῶν ἐργαλείων της. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀνεπάρκειας κι ἀκαταλληλότητας ἦταν νὰ μὴν τίθενται στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἀγώνων της τὰ ζητήματα πῶς παράγομε, τί παράγομε καὶ γιὰ ποιὸν παράγομε. (Θὰ πρόσθετα καὶ γιατί παράγομε), τὰ ζητήματα δηλαδή ἐκεῖνα πού ἀποτελοῦν τὶς κεντρικές συντεταγμένες τῆς οικολογικῆς κρίσης. Τὴ συνολική αὐτὴ ἀρνητικὴ στάση τῆς Ἀριστερᾶς ὁ Ε τὴν ἀποδίδει σέ δύο συνολικούς παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἀσκήσαν ἐπ' αὐτὴν τὴν μεγάλη ἐπιρροή. Αὐτοὶ οἱ παράγοντες εἶναι: α)

‘Η σαγήνη και η ισχύς του αμερικάνικου μοντέλου ανάπτυξης και β) ‘Η υιοθέτηση του ίδιου περίπου μοντέλου ανάπτυξης από την νεαρή Σοβιετική Ένωση.

‘Όσον αφορά τό τί σημαίνει υιοθέτηση από την ΕΕΣΔ αυτού του μοντέλου ανάπτυξης ο Ε δέν τρέφει αυταπάτες καθώς υποστηρίζει ρητά ότι αυτή είχε σάν αποτέλεσμα «νά μετατραπεί έντέλει η σοσιαλιστική οικοδόμηση σέ πρόβλημα όχι ανατροπής των κοινωνικών σχέσεων, αλλά σέ πρόβλημα οικονομικής ανάπτυξης, σέ πρόβλημα έκβιομηχάνισης». «‘Η ποσοτική ανάπτυξη απολυτοποιήθηκε ως άξια, η διαφορά σοσιαλισμού και καπιταλισμού έγινε διαφορά ρυθμών ανάπτυξης και συναγωνισμού στατιστικών (...).

‘Η «ανάπτυξη» έγινε στοιχείο της άριστερης, της σοσιαλιστικής ιδεολογίας». ¹² ‘Όμως, σύμφωνα μέ τόν Ε, η άκαταλληλότητα κι η ανεπάρκεια των πολιτικών εργαλείων της ‘Αριστεράς κι ο αναπτυξιακός ιδεολογικός προσανατολισμός της δέν έχει νά κάνει σέ τίποτα μέ τή θεωρία των θεμελιωτών του μαρξισμού! ‘Ετσι, ο αναπτυξιακός προσανατολισμός της ΕΕΣΔ αποδίδεται απ’ αυτόν στην απόλυτη επικράτηση στο έσωτερικό της δρισμένων «δευτεροδιεθνίτικων» τάσεων. Σύμφωνα λοιπόν μέ τόν Ε «η αναπτυξιακή ιδεολογία της άριστεράς, η παραγωγιστική (...) διαμορφώνεται τόν καιρό των σκληρών αναγκαιοτήτων μέσα στίς όποιες βρέθηκε η νεαρή Σοβιετική Δημοκρατία μετά την ‘Οκτωβριανή επανάσταση». Τήν ίδια ακριβώς θέση υιοθετεί αυτολεξί κι ο Ζουναλής. Διαπράττουν έτσι κι οι δύο ένα σοβαρότατο διπλό λάθος. Τό λάθος αυτό κατ’ αρχήν εγκείται στο γεγονός ότι εμφανίζουν τόν ίδιο τόν μαρξισμό σάν μία θεωρία έξω από την Ι-

στορία, δηλαδή ιστορικά στεία. Σάν μία θεωρία πού δέν μπόρεσε νά εμπνεύσει και νά προσανατολίσει τά έκατομύρια των ανθρώπων πού τόν άσπάστηκαν. Σάν μία θεωρία πού άπέτυχε άκριβώς στον κύριο στόχο της πού ήταν νά επέμβει, νά γονιμοποιήσει και νά μετασχηματίσει τόν κόσμο. Δέν ξέρω πόσο μαρξιστές αισθάνονται οι Ζ-Ε όταν «λείνουν τόν μαρξισμό σ’ ένα πεδίο άποστειρωμένο από τό κοινωνικό και ιστορικό γίνεσθαι και όταν εμφανίζουν αυτό τό γίνεσθαι μέ τρόπο πού η θεωρία άποσυνδέεται έντελώς από την πράξη. Θα επικαλεστούμε σ’ αυτό τό σημείο τά λόγια του Κάρλ Κόρς πού έγραφε ήδη από τό 1931: «Είναι έπιφανειακή και ψευδής η αντίληψη πού βλέπει τή θεωρητική ουσία της σημερινής κρίσης απλά στο γεγονός ότι η επαναστατική θεωρία του Μάρξ και του ‘Ενγκελς παραμορφώθηκε στή χέρια των έπιγόνων και έν μέρει έπίσης εγκαταλείφθηκε και αντίτάσσουν σ’ αυτό τόν παραμορφωμένο και παραποιημένο μαρξισμό τήν “καθαρή θεωρία” του μαρξισμού του Μάρξ και του ‘Ενγκελς. ‘Ο ιδεολογικός και θεωρητικός χωρισμός της “καθαρης θεωρίας” από τό πραγματικό ιστορικό κίνημα, όπου περιλαμβάνεται και η ανάπτυξη της θεωρίας, είναι αυτός ο ίδιος μία μορφή της κρίσης πού διατρέχουμε». ¹³

Σημαίνει μήπως αυτό ότι πρέπει νά πετάξουμε τόν μαρξισμό σάν νά ήταν άχρηστος και νεκρός; Δέν θά υπήρχε χειρότερο συμπέρασμα απ’ αυτό και ούτε ο Κόρς ύπονοεί κάτι τέτοιο. ‘Ο μαρξισμός παραμένει μία πλούσια και αναντικατάστατη πηγή έμπνευσης, γνώσης και προβληματισμού, έν μέρει ακόμη αναξιοποίητη. ‘Εκείνο πού κατ’ά τή γνώμη μου, λοιπόν επιβάλλεται είναι νά επιχειρήσουμε νά οικοδομήσουμε μέ τόν μαρξισμό, μέ την ίδια τή

θεωρία, μία νέα, ενεργό και δημιουργική σχέση επαναπροσδιορίζοντάς τον υπό τό πρίσμα της Οικολογίας.

Τό δεύτερο λάθος των Ζ-Ε εγκείται στο γεγονός ότι η αναπτυξιακή ιδεολογία όχι μόνο δέν διαμορφώνεται μετά την ‘Οκτωβριανή επανάσταση όπως αυτοί λένε αλλά, αντίθετα, ένυπάρχει και διαποτίζει έξαρχής τό σύνολο της μαρξιστικής θεωρίας!

Τό ότι οι Ζ-Ε εμφανίζονται νά άγνωσουν αυτή την πραγματικότητα είναι τουλάχιστον άξιοπεριεργο. Στοιχειοθετώ άμέσως αυτή μου την άποψη έπικαλούμενος τά λόγια του ίδιου του Μάρξ: «‘Όταν φτάσει σ’ ένα δρισμένο βαθμό η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας, αυτές οι δυνάμεις, έρχονται σέ αντίφαση μέ τίς παραγωγικές σχέσεις πού ύπάρχουν, ή, για νά χρησιμοποιήσουμε τή νομική γλώσσα, μέ τίς σχέσεις της ιδιοκτησίας, πού μέσα σ’ αυτές, είχαν, ως τά τότε κινηθεί. Αυτές οι σχέσεις από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων γίνονται τώρα φραγμοί τους. Τότε αρχίζει μία εποχή κοινωνικής επανάστασης. (...) Οι παραγωγικές δυνάμεις πού αναπτύσσονται μέσα στην άστική κοινωνία, δημιουργούν ταυτόχρονα και τούς ύλικούς δρους για τή λύση αυτού του (ταξικού σ.σ.) άνταγωνισμού». ¹⁴

‘Ιδού και η τοποθέτηση του ‘Ενγκελς πάνω στο ίδιο θέμα: «‘Αν (...) ο χωρισμός της κοινωνίας σέ τάξεις έχει μία κάποια ιστορική νομιμότητα, δέν έχει, ώστόσο, παρά μόνο για ένα δρισμένο χρονικό διάστημα, για δρισμένες κοινωνικές συνθήκες. Στηρίζεται στην ανεπάρκεια της παραγωγής και θά σαρωθεί ύστερα από την πλέρια ανάπτυξη των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων». ¹⁵

Συνεπώς για τούς θεμελιωτές του μαρξισμού άνάμεσα στην οικονομική

ανάπτυξη και την ανατροπή των άστικων σχέσεων δέν ὀρθώνεται καμιά ἀναντιστοιχία (ὅπως ἐμφανίζεται νά ὑποστηρίζει ὁ Ε) ἀλλά ἀντίθετα αὐτές οἱ δύο ἀποτελοῦν μιά ἐνιαία καί ἀμοιβαία τροφοδοτούμενη διαδικασία. Ἄν λοιπόν οἱ Ζ-Ε ἤθελαν νά εἶναι συνεπεῖς μέ τούς ἑαυτούς τους, τήν κριτική πού ἀσκοῦν στό γεγονός ὅτι «ἡ ἀνάπτυξη ἔγινε στοιχείο τῆς ἀριστερῆς, τῆς σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας», θά ἔπρεπε νά τήν συνοδεύουν μέ τήν κριτική τῶν ἀναπτυξιακῶν προσανατολισμῶν τῆς ἴδιας τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας. Ἄλλά αὐτήν ὁμως προσπαθοῦν νά τήν διαφυλλάξουν προσφεύγοντας ἀκόμα καί σ' ἀνακρίβειες. Στήν πραγματικότητα ἡ στάση τῶν Ζ-Ε ἐναντι τῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας καί τῆς ἀντίστοιχης ἰδεολογίας εἶναι ἐντελῶς θολή καί μετέωρη. Τοποθετήσεις τοῦ τύπου: ἡ καπιταλιστική ἀνάπτυξη «δίνει ἀπάντηση στά σκληρά προβλήματα διατροφῆς, ἐνδυσσης, ἐκπαίδευσης, ὑγείας, στέγης κ.λπ. τῶν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν»¹⁶ στίς ὁποῖες προσφεύγει ὁ Ε, κρύβουν σαφῶς τόν κίνδυνο μιᾶς ἀνεπιφύλακτης ἐπικρότησης τοῦ καπιταλιστικοῦ προτύπου.

Κλείνοντας αὐτό τό σημείωμα θά ἤθελα νά προτείνω στούς Ζ-Ε τήν κριτική διερεύνηση δύο ξεχασμένων ἐν-

νοιῶν τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας: τήν ἔννοια τῆς κρίσης καί τήν ἔννοια τῆς ἀπόλυτης ἐξαθλίωσης.

Μιά τέτοια διερεύνηση πρέπει νά ἀπαντᾷ στά ἐρωτήματα: ποιά εἶναι ἡ ἴσχύς καί τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν στά πλαίσια τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας καί δεύτερον ποιά εἶναι ἡ σχέση τους μέ τήν οικολογική κρίση. Τέλος δύο λόγια γιά τήν περιφημη συνάντηση τοῦ Κόκκινου μέ τό Πράσινο: Μιά τέτοια συνάντηση δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά γίνει μέ τρόπο ἀθροιστικό. Ἀντίθετα αὐτές οἱ δυνάμεις μποροῦν, πρέπει καί θά συναντηθοῦν στό πεδίο τῆς ἐμπρακτικῆς καί συνειδητῆς ἀναζήτησης τῶν ὁρῶν ἀνάπτυξης ἐνός πλατιοῦ καί ριζικοῦ κινήματος ἀντίθεσης στό προτύπος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης καί τῆς ἀναζήτησης τῶν δρόμων, τῶν μορφῶν καί τῶν περιεχομένων μιᾶς νέας οἰκο-σοσιαλιστικῆς κοινωνίας.

Χρήστος Κορκόβελος

1. Δέξ κριτική μου στίς ἀπόψεις τοῦ ἐκδότη τῆς «*Νέας Οἰκολογίας*» Μ. Μοδινοῦ, «*Οἰκολογική Ἐφημερίδα*» τεύχος 31, 1988 μέ τίτλο: «*Οἰκολογική κρίση καί κοινωνία*».

2. Β. Ζουναλῆς, «*Άριστερά καί Οἰκολο-*

γία. Οἱ δυσκολίες μιᾶς συνάντησης», *Πολίτης* τ. 97.

3. Ὅλα τά ἀποσπάσματα ἀπό: Κάρλ Μάρξ — *Οικονομικά καί Φιλοσοφικά χειρόγραφα*.

4. Τ.Β. Bottomore — Μ. Rubel: Ὁ Κάρλ Μάρξ σέ θέματα κοινωνιολογίας καί φιλοσοφίας, ἐκδ. Παπαζήση.

5. Affried Schmidt: «Ἡ ἔννοια τῆς φύσης στόν Μάρξ», *Πολίτης*, τ. 97.

6. Κάρελ Κόσικ: Ἡ διαλεκτική τοῦ συγκεκριμένου, ἐκδόσεις Ὀδυσσεύς.

7. Ἀπό τίς κοινές ἰδεολογικές ἀρχές τῆς ὑπό ἴδρυση Ὀμοσπονδίας τῶν Οἰκολογικῶν Ὄργανώσεων, *Οἰκολογική Ἐφημερίδα*, τ. 31.

8. James O' Connor: Ἐφημερίδα Ἡ Ἐποχή, 8.10.89.

9. Alfried Schmidt: ὅπως στή σημείωση 5.

10. Α. Ἐλεφάντη: «Οἰκολογία καί Ἄριστερά», *Πολίτης*, τ. 97.

11. Α. Ἐλεφάντη: ὅπως στή σημείωση 10.

12. Α. Ἐλεφάντη: Στό ἴδιο.

13. Λούτσιο Κολέτι: Περιλαμβάνεται στό βιβλίο του *Οἱ ἰδεολογίες ἀπό τό '68 μέχρι σήμερα*, ἐκδόσεις Ὀδυσσεύς.

14. Κάρλ Μάρξ: *Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*, ἐκδόσεις Οἰκονομική καί Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη.

15. Φρήντριχ Ἐνγκελς: *Ὀυτοπικός Σοσιαλισμός καί Ἐπιστημονικός Σοσιαλισμός*, ἐκδ. Θεμέλιο.

16. Ἄγγελος Ἐλεφάντης: Στό ἴδιο.

Ἄς τό κουβεντιάσουμε μέ τόν Χ. Κορκόβελος

Οἱ ἀναγνώστες πού θά ἔτυχε νά ἔχουν διαβάσει τά κείμενά μας στό εἰδικό ἀφιέρωμα τοῦ *Πολίτη* (τεύχος 97, Μάρτιος 1989, Β. Ζουναλῆ «Οἱ δυσκολίες μιᾶς συνάντησης» καί Ἄγγ. Ἐλεφάντη «Οἰκολογία καί Ἄριστερά») θά ἀναρωτήθηκαν ποῖός ἦταν ὁ λόγος τῆς καταχώρισης τοῦ παραπάνω ἀπαντητικοῦ κειμένου τοῦ Χ. Κορκόβελου ἀφοῦ, τό μόνο ἀντικείμενο τῆς μακροσκελέστατης ἐκθεσῆς του εἶναι ἡ συστηματική παραποίηση τῶν ἀπόψεών μας μία πρὸς μία. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλός: Τό κείμενο αὐτό τό Χ.Κ. εἶναι ἀπολύτως χαρακτηριστικό συγχύσεων πού ἐπικρατοῦν στόν νεοσυσταθέντα πολιτικό χῶρο τοῦ ἐλληνικοῦ οἰκολογισμοῦ ἀλλά καί τῆς ἀρεμάνιας ἀτάρκειας πού τόν χαρακτηρίζει καθῶς ἀνακαλύπτουν συνεχῶς τήν Ἄμερική, κατακεραυνώνοντας συνάμα «παραδοσιακοῦς» ἀριστεροῦς καί ἄλλους ὅς ἀπολογητές τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσια-

λισμοῦ, τοῦ βιομηχανισμοῦ καί τοῦ καπιταλισμοῦ. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη, πράγματι, ἔχει μίαν ἀξία τό κείμενο τοῦ Χ.Κ. ἀφοῦ αὐτοπροσώπως μπορεῖ νά ἐνημερώσει, ὅσους θά εἶχαν τό κουράγιο νά φτάσουν ὡς τό τέλος τήν ἀνάγνωση, γιά τίς ἀπόψεις καί κυρίως τήν ὀπτική μέσα ἀπό τήν ὁποία ἀντιμετωπίζουν τά ζητήματα ὀρισμένοι οἰκολόγοι, αὐτοσυστηνόμενοι μάλιστα ὡς οἰκο-σοσιαλιστές.

Εὐκαιρίας δοθείσης ὁμως μερικές παρατηρήσεις γιά τό ἀπαντητικό κείμενο τοῦ Χ.Κ. δέν θά ἦταν ἄσκοπες.

Τό ὄλο οἰκοδόμημα τῆς ἐκθεσῆς του κρατιέται ἀπό δύο τρία μπουλόνια: ἄν τά ξεβιδώσεις, τά κομμάτια του καταρρέουν κι ἀπομένει σκέτη νέτη ἡ παραποίηση καί ἡ παρανάγνωση ἀπόψεων μέ τίς ὁποῖες θά ἤθελε νά διαφωνήσει ἀλλά δέν βρῆκε ἄλλο τρόπο ἀπό τό νά τίς ἀλλοιώσει.

Θά ἀπαντήσουμε μέ τή σειρά πού μᾶς κατέταξε ὁ Χ. Κορκόβελος στό κείμενό του. Πρῶτα ὁ Β. Ζουναλῆς κι ὕστερα ὁ Ἄ. Ἐλεφάντης.

«Περί ἀντιφάσεων καί ἀντιπαλότητας»

Στήν ἀπορία τοῦ Χ.Κ. «Ποιά εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν "ἀντίθεση" καί τήν "ἀντιπαλότητα" διότι, βεβαίως, στήν κοινή τους χρήση οἱ λέξεις αὐτές εἶναι συνώνυμες», ἡ ἀπάντηση εἶναι ἐδκολλη: οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀναγκασμένοι νά ζοῦν *μέσα στή φύση* καί εἶναι ταυτόχρονα ὑποχρεωμένοι νά ζοῦν *ἀπό τή φύση*. Ἐπειδή, λοιπόν, δέν πρόκειται σ' αὐτή τήν περίπτωση γιά δύο ἀντίθετες ἀσυμφιλίωτες ὀντότητες (ἄνθρωπος — φύση) καί γιά ἔναν ἀνοιχτό ἀνταγωνισμό πού στίς ἀκρότατες συνέπειές του θά εἶχε ὡς «λύση» τήν κατάρρευση εἴτε τῆς φύσης εἴτε τοῦ ἀνθρώπου, γι' αὐτό καί εἶναι ὀρθότερη ἡ χρήση τῆς ἀντιπαλότητας, ἐνός δρου πού δέν παραπέμπει σέ κάποια ἀσυμφιλίωτη ἀντίθεση. Οἱ δροι «ἀντίθεση» καί «ἀντιπαλότητα» δέν

είναι συνώνυμοι στην κοινή μαρξιστική τους χρήση (ούτε και σε όποια άλλη κοινή χρήση, εκτός αν η χρήση αυτή είναι άνευ σημασίας έτσι κι αλλιώς).

Ο Χ.Κ. όμως δεν περιορίζεται στην άποριά του, αλλά μου αποδίδει έντελώς αυθαίρετα ότι με τον όρο «άντιθεση» εννοώ την κύρια αντίθεση και με τον όρο «αντιπαλότητα» μία δευτερεύουσα αντίθεση. Του χαρίζω μ' δλη μου την καρδιά κάθε σολομωνική περί «κυρίων» και «δευτερευουσών» αντιθέσεων, γιατί αυτή είναι για μένα ανυπόστατη. Κι αυτό όχι γιατί δήθεν υπάρχει η «άμηχανία μου να όρσω την κύρια αντίθεση» και λοιπά συναφή. Έπιδιώξή μου ήταν και παραμένει η διδυμη απαγκίστρωση και από την ύπαρκτή μέσα στο μαρξισμό τάση που άποβλέπει σε μία λογική των νόμων της αντίφασης (κληρονομιά του Χέγκελ) και από την τάση που θεωρεί την αντίφαση ως «άδύνατη κατηγορία. Κι αυτή η απαγκίστρωση είναι δυνατή μόνο αν συλλογίζεται κανείς με τους όρους της πάλης των τάξεων στη θεωρία, στην πολιτική και στην οικονομία. Σημείο στο όποιο ο Χ.Κ. μου προσάπτει βαρύτατες, αλλά ανυπόστατες κατηγορίες. Δέν θά μπόω στον κόπο να τις άνασκευάσω καθότι θά ήταν πληκτικό και άγιο. "Ας καταδεχθεί όμως να άφήσει για λίγο στην άκρη την θεωρητική του αυτάρκεια και να προβληματισθεί πάνω στο έξηξ: ή όποια αντίφαση δέν ενεργοποιείται λόγω της αυτόνομης ύπαρξης των αντιθέσεων (ύπαρξης παραδείγματος χάρη των τάξεων πριν από τή μεταξύ τους σχέση), αλλά από τή συστατική διαδικασία τής ανταγωνιστικής τους διαίρεσης. "Η ενεργοποιημένη αντίφαση (ή πάλη των τάξεων δηλαδή) έχει τήν

πρωτοκαθεδρία προς τά αντίθετα που εμπλέκονται σ' αυτή.

Γιά να μήν καταλήξει δέ αυτή ή θέση (περί πρωτοκαθεδρίας τής ταξικής πάλης στη θεωρία, στην πολιτική και στην οικονομία) ένας ιδεαλιστικός (φορμαλιστικός) λόγος περί σχέσεων των αντιτιθεμένων ενγγένει, για να λειτουργήσει κοντολογίς ύλιστικά αυτή ή θέση, πρέπει να γίνεται κατανοητή μέσα στη συγκυρία, στίς εκάστοτε καθορισμένες ιστορικές συνθήκες. Αυτό προσπάθησα να δείξω στο άρθρο μου (ας τό ξαναδιαβάσει ο Χ.Κ.) κι αυτό επιχειρείται να λεχθεί για άλλη μία φορά έδω. Παραπέμπω δέ τον Χ.Κ. να ξαναδιαβάσει τό άρθρο μου κι όχι μόνον αυτό, αλλά και τά προηγούμενα καθώς και τά επόμενα, όπως τό «Γιά τή συνάντηση "κόκκινου" με τό "πράσινο", Πολίτης, τεύχος 100, όπου τονίζω πως «δέν υπάρχουν δύο ξεχωριστά θέματα, από τή μία πλευρά τά κοινωνικά και άπ' τήν άλλη τά οικολογικά. "Η οικολογική κρίση είναι μία άλλη όψη τής κοινωνικής κρίσης και αντιστρόφως. "Η οικολογία εμπλέκεται στην ταξική πάλη διευρύνοντάς την». Γιατί είναι άσυγχώρητο να μου προσάπτει ότι εμφανίζω «τήν οικολογική κρίση με τρόπο που αυτή έμπιπτει άποκλειστικά και μόνον στη σφαίρα σχέσεων που άναπτύσσονται μεταξύ κοινωνίας - φύσης» και, κυρίως ότι διαχωρίζω αυτή τή σφαίρα σχέσεων και τήν αντιδιαστέλλω (!) προς τις σχέσεις που άναπτύσσονται μεταξύ ανθρώπων. Νισάφι! Και να τό κάνει αυτό με τά πιο γενικόλογα άποσπάσματα από τό έργο των Τ. Μπότομορ και Μ. Ρουμπέλ.

Βασίλης Ζουναλής

Περί άναπτύξεως παραινενικός

Πράγματι ύποστήριξα τήν άποψη και τήν ύποστηρίζω ότι μπορεί να ύπάρξει, και ήδη ύπάρχει, ένας «οικολογικών καπιταλισμός», ότι δηλαδή, και δεδομένου, ότι ή σημερινή οικολογική κρίση είναι προϊόν του ίδιου καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που έρχεται να έξαντλήσει τις "πρωτογενείς πηγές κάθε πλούτου: τή γή και τούς εργαζομένους" (Μάρξ), ο ίδιος ο καπιταλισμός, για να μπορεί να συνεχίσει τήν ύπαρξή του, είναι ύποχρεωμένος να παίρνει μέτρα προστασίας και του περιβάλλοντος και τής εργατικής δύναμης. Κανείς καπιταλισμός δέν μπορεί να ύπάρξει αν έξοντώσει τήν εργατική δύναμη ή αν καταστρέψει όλοσχερώς τή φύση. Γιά να τό πώ πολύ απλά: ύπάρχει μία παραδοχή ότι ο έρ-

γάτης πρέπει να κοιμάται και να τρώει, γιατί αν δέν κοιμηθεί και δέν φάει δέν θά μπορεί να δουλέψει. Τό ζήτημα είναι πόσο θά φάει και πόσο θά κοιμηθεί, πράγμα για τό όποιο άποφασίζει ή ταξική πάλη. "Όταν ή καπιταλιστική τάξη άποδέχεται μέτρα που συμβάλουν στην άναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης δέν άποδέχεται συνάμα τήν αυτωναίρεσή της και τή μετατροπή της σε σοσιαλιστική τάξη. Τέτοια πράγματα κανείς παλαβός δέν τό ύποστήριξε κι έπειδή, ως μου συγχωρεθεί ή έπαρση, δέν θεωρώ τον έαυτό μου παλαβό, ούτε έγώ τά ύποστήριξα.

"Η οικολογική κρίση είναι ένα άναλόγο φαινόμενο: ο καπιταλισμός παίρνει μέτρα, μπορεί να πάρει μέτρα «προστασίας του περιβάλλοντος», άκρι-

βώς για να συνεχίσει τή δράση του. Γι' αυτό χρησιμοποίησα τον όρο «οικολογικών» καπιταλισμός, (και μάλιστα για να μήν ύπάρξουν παραναγνώσεις έβαλα έπιτούτεο και εισαγωγικά) και όχι οικολογικός καπιταλισμός όπως μου καταμαρτυρεί ο Χ.Κ. "Αν ή γραμματική δέν βοηθά τον Χ.Κ. να δει τή διαφορά ο άναγνώστης μπορεί να χρησιμοποιήσει απλώς τή λογική του. Και ή λογική του θά του δώσει άβίαστα τό συμπέρασμα ότι ο «οικολογικών» (και όχι οικολογικός) καπιταλισμός (όπως λέμε «σοσιαλίζων» κι όχι σοσιαλιστικός, «έλληνίζων» κι όχι ελληνικός, «ποιητίζων» κι όχι ποιητικός κ.λπ.) δέν παύει να είναι καπιταλισμός και δέν αυτωναίρεείται. "Αφού όμως οι άναγνωστικές συνήθειες του Χ.Κ. ταυτίζουν τον οικολογικό με τον «οικολογίζοντα» καπιταλισμό έβκολα πλέον άπό κεί και πέρα μπορεί να με στήσει στον τοίχο (έν όνόματι του διαλόγου ύποθέτω) ως συνήγορο (αντικειμενικά) του οικολογικού ύπαρκτου σοσιαλισμού, του οικολογικού καπιταλισμού, ότι εύαγγελίζομαι, τον κομμουνιστικό καπιταλισμό κ.λπ. κ.λπ.

"Αλλά γιατί κάνει αυτή τήν παρανόηση ο Χ.Κ.;

"Απλό νομίζω, και δέν θέλω να κάνω δίκη προθέσεων ούτε να διαβάσω κάτω από τις γραμμές. Πάνω στις γραμμές είναι γραμμένο από τό χέρι του Χ.Κ. ότι «ή οικολογική κρίση καταδειχνει ότι τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα έχει εισέλθει σε μία φάση που άνοιχτά πιά άδυνατεί να έξασφαλίσει τήν όμαλή (;) άναπαραγωγή του ανθρώπου και τής φύσης». Και ότι «ή οικολογική (...) κρίση άποτελεί τήν όριστική του καταδίκη». "Όσοι δέν άνακαλύπτουν τήν "Αμερική έξερουν έδω και δεκαετίες, θεωρητικά και κυρίως ως βιωμένη ιστορική έμπειρία, ότι τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα περνά συνέχεια κρίσεις πάσης φύσεως κι ότι παρά τούτα άναπτύσσει συνεχώς μία νέα δυναμική. Δέν αυτοκαταστρέφεται, δέν καταποντίζεται μέσα στο λάκκο που άνοίγουν οι κρίσεις του και οι αντιφάσεις του, τρέφεται άπ' αυτές, όπως τράφηκε κι άπ' τούς πολέμους, δέν γνωρίζει «όριστική» κρίση, ούτε άποκύπτει σε έσχατολογικούς έξορκισμούς. Είναι γνωστή ή θεωρία του καταστροφισμού, γνωστές και οι περιπέτειες στίς όποιες έριξε, όταν επικράτησε, τό εργατικό κίνημα: πότε στην τακτική τής άναμονής τής αυτοκαταστροφής του καπιταλισμού που θά 'πεφτε σαν όριμο φρούτο λόγω των αντιφάσεών του και πότε σε τυχοδιωκτικές περιπέτειες, σε έφόδους, που θά άποτελείωναν τό μισογκεμισμένο έρείπιο του καπιταλιστικού οικοδομήματος μία και έίχε μπει στην «όριστική» του κρίση. "Ο Χ.Κ. και πολλοί άλλοι οικολόγοι αντιμετώπιζουν τήν οικολογική κρίση σαν τή συντέλεια του

κόσμου. Γι' αυτό και μιλούν για «οριστική» κρίση, γι' αυτό και δέν μπορούν να κατανοήσουν πώς μπορεί να υπάρχει «οικολογίζων» καπιταλισμός, όπως κάποιιο άλλο παλιότερα δέν μπόρεσαν να καταλάβουν πώς είναι δυνατόν να υπάρξει κράτος προνοίας, ως βασική στρατηγική του καπιταλισμού. Οι συνέπειες αυτής της παραγνώρισης είναι γνωστές. Έλπίζω τό οικολογικό κίνημα να μήν καταποντιστεί μέσα στην ιδεολογία του καταστροφισμού γιατί τότε θά οδηγηθεί σε έναν τέλειο περιβαλλοντισμό ή θά κατακταθεί επάξια μιά θέση στό περιθώριο.

Υστερα, από όσα ξέρω, οι οικολόγοι —κι όχι μόνο αυτοί, όλοι όσοι ύφίστανται τήν οικολογική κρίση— παλεύουν γιά να ληφθούν συγκεκριμένα μέτρα: γιά τό νέφος, τό απόβλητα, τό συγκοινωνιακό, τό πολεοδομικό, τόν άέρα, τό νερό, τίς λίμνες, τά ζώα, τά ποτάμια, τά δάση. Καί καλά κάνουν. Μακάρι να έκαναν και να κάναμε περισσότερα. 'Απ' αυτή τήν πάλη θά εξαρτηθεί άλλωστε κατά πόσο θά ξεπεραστούν προβλήματα επιβατικά πού έχει δημιουργήσει ή λογική τής συσσώρευσης και τής κερδοφορίας του κεφαλαίου. 'Από τήν έκταση, και τούς στόχους τής πάλης αυτής θά εξαρτηθεί επίσης αν θά χτυπηθούν μόνο ορισμένες συνέπειες ή χτυπώντας τίς συνέπειες θά φτάσουμε και στίς αιτίες.

Καί πάλι μιά αναλογία: τό εργατικό κίνημα παλεύει γιά να μειώσει τίς συνέπειες τής εκμετάλλευσης (αδίκηση μισθοϋ, κοινωνικός μισθός, κοινωνική ασφάλιση κ.λπ.) αλλά άμυνόμενο έναντίον τής εκμετάλλευσης μπορεί να θέσει και τό ζήτημα τών αιτίων πού τήν δημιουργούν, δηλ. τό ίδιο τό καπιταλιστικό σύστημα. 'Εκεί χωρίζεται τό επαναστατικό από τό ρεφορμιστικό εργατικό κίνημα. Καί τά δυό, ώστόσο, έχουν ένα επίκαιρο σημείο, κι αλίμονο σ' εκείνους τούς επαναστάτες πού ξεχνούν, έν όνόματι τής μεγάλης ρήξης, τήν πάλη έναντίον τών συνεπειών τής εκμετάλλευσης, τά όνομαζόμενα «άπλά διεκδικητικά αιτήματα τών εργαζομένων»: κι αλίμονο επίσης σ' εκείνους τούς επαναστάτες πού θά παραμείνουν στά διεκδικητικά αιτήματα τών εργαζομένων.

Τέτοιες άπλές σκέψεις θά μπορούσαμε να κάνουμε και γιά τήν οικολογική κρίση. Να ξεπεραστούν κάποια ζητήματα ζητάμε όλοι, και μπορούν να ξεπεραστούν πολλά γιά να 'ρθουν άλλα στή θέση τους. Μπορούμε όμως ταυτόχρονα να αναδείξουμε και τίς αιτίες πού γεννούν τήν οικολογική κρίση, δηλ. τήν καπιταλιστική όργάνωση τής παραγωγής; Πάνω σ' αυτό τό ερώτημα χωρίζονται οι οικολογικές τάσεις σήμερα, εκεί δημιουργούνται οι αντικειμενικές προϋποθέσεις τής συνάντησης «κόκκινου και πράσινου»,

εκεί έγγράφονται νέες ύποθήκες γιά τή σοσιαλιστική προοπτική. 'Αλλά αν σκοπεύουμε καταθειάν τίς ρίζες θά μείνουμε με τίς ρίζες και τό δένδρο δέν θ' άποκτήσει κορμό, κλαδιά, φύλλα και καρπούς. 'Αν ξεχάσουμε τίς αλλαγές πού είναι δυνατές μέσα στό καπιταλιστικό σύστημα και έναντίον του, τότε, εμείς μέν θά φλυαρούμε στό περιθώριο περί οικολογικής κρίσης οικολογικής συντέλειας, ό καπιταλισμός όμως θά μακροημερεύει και θά συνεχίζει τό άέναο κύκλο τής συσσώρευσης και τής κυριαρχίας του. Κι αν πάλι άρκεστούμε στα μέτρα πού θά μάς παραχωρηθούν ή θά κατακτήσουμε άνοιξαμε διάπλστα μιάν άλλη πόρτα στόν εξέλικτικό ρεφορμισμό. 'Η ιδεολογία του οικολογικού καταστροφισμού, πού φοβάμαι ότι άσπάζεται ό Χ.Κ., ως ιδεολογία κι ως θεωρία (στό βαθμό πού υπάρχει ως θεωρία) οδηγεί εκεί. 'Αν είναι έτσι, διαφωνούμε. Καί διαφωνούμε ριζικά.

Όπως διαφωνούμε ριζικά και σε ένα άλλο σημείο, κεφαλαιώδους σημασίας.

Σίγουρα ό Μάρξ ήταν υπέρ τής ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων, σίγουρα έβλεπε ότι είναι ή ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων πού θέτει τό ζήτημα τής αλλαγής τών σχέσεων παραγωγής. Καί μεις σήμερα, εξαιτίας τής μπουζούρας πού παράγει ή ανάπτυξη τής παραγωγής έχουμε κάθε λόγο να ξαναθέσουμε τό ζήτημα τής αλλαγής τών σχέσεων παραγωγής: ώστε να μήν παράγει ή παραγωγή μπουζούρα και γιά να μήν είναι μπουζούρες οι σχέσεις παραγωγής και οι κοινωνικές σχέσεις. 'Εφταιγε, λοιπόν ό Μάρξ, πού πριν έκατόν πενήντα χρόνια έθετε τό ζήτημα τής αλλαγής τών σχέσεων παραγωγής, θεωρητικοποιώντας τό θέμα τής επανάστασης; Γιατί, τελικά, τό ζήτημα επικεντρώνεται εκεί: αν τά πράγματα πήγαν στραβά στην ΕΣΣΔ και στό παγκόσμιο εργατικό κίνημα φταιει ό γενειοφόρος Γιεχωβάς. Δέν τό λέει αυτό ό Χ.Κ., αντίθετα, θέλει να άντλει από τόν Μάρξ και τόν μαρξισμό, πιστεύω ειλικρινά. 'Αλλά εκείνα τά περί «ανάπτυξιακών προσανατολισμών τής μαρξιστικής θεωρίας» οδηγούν πέρα από τίς πραγματικές θεωρητικές συλλήψεις του Μάρξ και καθιστούν ύπόλογη τή μαρξιστική θεωρία ενγένη γιά τό κατάντημα του «όπαρκτου σοσιαλισμού». Γιατί βέβαια οι κοινωνίες αυτές οικοδομήθηκαν και όργανώθηκαν έν όνόματι του μαρξισμού, του ένός κι άδιαιρέτου.

'Ε, λοιπόν, ό σταλινισμός δέν ήταν μαρξισμός. Κι άκόμη, ό μαρξισμός δέν ήταν μιά θεωρία έξω από τήν ιστορία, όπως νομίζει ότι νομίζω ό Χ.Κ. Μόνο πού στην ιστορία ό μαρξισμός μπήκε ήττημένος, παραπονημένος, κωδικοποιημένος, παραλλαγμένος σε ιδεολογία κυριαρχίας. Γιατί, ήττώνται

και οι θεωρίες και οι ιδέες και οι άνθρωποι πού τίς έχουν. 'Αν τουτο τό στοιχείο τής πάλης στό επίπεδο τών ιδεών και τών θεωριών τό βγάλει κανείς έξω από τό λογαριασμό, τότε, πράγματι, ή πραγματική ιστορία μέ τούς νικητές και τούς νικημένους της, μένει στό περιθώριο. Οι εξισώσεις του τύπου Μάρξ — Λένιν — Στάλιν — Μπρέζνιεφ — Γκουλάγκ είναι εδκολες και τής μόδας. Δύσκολη είναι ή «άλλη» 'Ιστορία, χωρίς εξισώσεις ανιστορητες, όπως και ή πραγματική ιστορία πού κάνουν οι άνθρωποι. 'Αν ό Μάρξ έβλεπε τήν ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων ως μιά ιστορική πραγματικότητα δέν είναι έντιμο να του άποδίδουμε ότι δέν έβλεπε τήν άναγκαιότητα τής άνατροπής τών σχέσεων παραγωγής. 'Αλλωστε ούδέποτε είδε τούς δύο όρους άποσυνδεμένα αλλά ως στοιχεία ένιαίου όλου, ως ενιαία δομή μέ έσωτερική συνεξάρτηση τών στοιχείων πού τήν άποτελούν. Τό πάγιο κεφάλαιο γιά παράδειγμα δέν είναι κατά τόν Μάρξ ένα πράγμα ανεξάρτητο κι αυτόνομο αλλά ιστορικοποιημένη κοινωνική σχέση, προϊόν μιάς σχέσης παραγωγής, τής εκμετάλλευσης, πού γίνεται μηχανές, εργαλεία, εργοστάσια κ.λπ. 'Αν σήμερα, γίνεται και πάλι επίκαιρο τό θέμα τής άνατροπής τών σχέσεων παραγωγής είναι γιατί έχουν γίνει επίκαιρα τά ερωτήματα ποιός παράγει, τί παράγει, πώς παράγει, γιά ποιόν παράγει. (Τό ερώτημα «γιατί παράγουμε» πού προθέτει ό Χ.Κ., είναι χωρίς νόημα ή άφορα τούς ήσυχαστές του Μεσαίωνα).

'Αλλά τί πάει να πεί «έγιναν επίκαιρα», τά ερωτήματα αυτά. Αιφνίδια άφυπνίστηκαν οι σημερινοί άνθρωποι και τά «συνειδητοποιήσαν», ένω οι παλιότεροι, ήλίθιοι δντες, δέν έβλεπαν ότι επαιρναν τήν όδο τής άπώλειας; Γιατί σε όλη τήν ανθρωπότητα μιλούν γιά οικολογική κρίση τίς τελευταίες δυό δεκαετίες ένω δέν μιλούσαν παλιότερα, γιατί τό ΕΑΜ δέν πάλευε έναντίον του νέφους και τής ήχορρόπανσης, γιατί δεξιοί κι άριστεροί στό Γράμμα δέν πάλευαν έναντίον τών άποβλήτων και τών λυμμάτων, γιατί ό Μάρξ, παρόλο πού τήν διαισθάνθηκε, ώστόσο, πράγματι, δέν θεματοποίησε και δέν θεωρητικοποίησε μιά συστηματική οικολογική προβληματική;

Μιλούσα παραπάνω γιά τή «μουντζούρα» τής βιομηχανικής παραγωγής. 'Η καπιταλιστική ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων, επειδή σκοπός της δέν είναι ούτε ή προστασία τής φύσης ούτε του ανθρώπου, αλλά τό κέρδος κι ή συσσώρευση, έχει τουτο τό αποτέλεσμα: μουντζούρα, δηλαδή καταστροφή. Είναι λοιπόν ή καταστροφή πού, έμας τούς σύγχρονους, μάς έκανε πίο «εαίσθητους», πίο «έξυπνους», είναι ή καπιταλιστική ανάπτυξη πού

μάς έθεσε τό πρόβλημα που σήμερα καλούμαστε νά λύσουμε. Θά ήταν άφελές νά ύποστηρίξει κανείς ότι επίλυση του προβλήματος των παραγωγικών δυνάμεων, του παραγωγικού πολιτισμού, σημαίνει μή παραγωγή, μή ανάπτυξη, «μηδενική ανάπτυξη», σημαίνει φτώχεια και στασιμότητα. Και μάς είναι ξένη εκείνη τή θολή κι άόριστη θέση όρισμένων οικολόγων, έναλλακτικών και πολλών άριστερών για μιάν «άλλη» ανάπτυξη που δέν τολμά νά πεί καθαρά τά πράγματα: ότι δηλαδή οι άνθρωποι έχουν ανάγκη από φαγητό, ρούχα, σπίτια, μεταφορικά μέ-

σα, εργαλεία, φάρμακα, παιχνίδια, μέταλλα, ύπολογιστές και χιλιάδες άλλα πράγματα, ότι όλα αυτά τά πράγματα παράγονται από τους ανθρώπους, ότι οι άνθρωποι για νά τά παράξουν χρησιμοποιούν τή φύση, τήν έκμεταλλεύονται, τήν τιθασσεύουν. Και για νά παράξουν, τι χρειάζονται πρέπει νά γνωρίζουν ταυτόχρονα νά αναπαράγουν τόν έαυτό τους, τις παραγωγικές δυνάμεις και τή φύση, για νά μπορεί ό άέναος κύκλος τής ζωής και του θανάτου νά συνεχίζεται. Ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής περιέκλεισε αυτόν τόν κύκλο μέσα στή λο-

γική του κέρδους: *Παράγουμε επειδή κερδίζουν.* Ό σοσιαλισμός θέλει νά σπάσει αυτή τή λογική που ως τρόπο ζωής προσφέρει ένα τρόπο κατανάλωσης, θέλει νά παράγουμε επειδή θέλουμε νά ζήσουμε. Πράγματι, ό προσανατολισμός τής θεωρίας μας, τής ιδεολογίας μας και τής δράσης μας είναι παραγωγικός, αναπτυξιακός. Είμαστε γόνιοι του homo faber και παλεύουμε ν' άποτινάξουμε τήν κηδεμονία του homo oeconomicus.

Άγγελος Έλεφάντης

ΖΑΝ ΠΩΛ ΣΑΡΤΡ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

ΕΞΑΝΤΑΣ **21** ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ 10

Η ΕΡΙΚ ΤΖ. ΧΟΜΠΣΜΠΟΜ

Η ΣΚΗΝΗ ΤΗΣ ΤΖΑΖ ΤΖΑ ΤΖΑ

ΕΜΟΣΗ ΕΞΑΝΤΑΣ

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΩΝ ΜΜΕ

‘Ο μητροπολιτικός χώρος – ‘Ιούνιος 1989¹

της Μελίνα Σεραφεινίδου

1. ΜΜΕ: ΘΕΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ

‘Επικοινωνία σημαίνει κοινότητα, καθώς άτομικές αντιλήψεις και βιώματα μετατρέπονται σε κοινωνικές αξίες και τρόπους ζωής. ‘Η επικοινωνία όμως εκφράζει και κοινωνικές αντιθέσεις, όταν διάφορες κοινωνικές ομάδες συγκρούονται για τό ποιά θά έπιβάλεϊ τις δικές της έρμηνείες και πρότυπα συμπεριφοράς στό κοινωνικό σύνολο, ή όταν νέες έμπειρίες και νοήματα άμφισβητούν και ανατρέπουν τά παλιά. Μέ άλλα λόγια, μέσω της επικοινωνίας συντελείται ή ιδεολογική και συμβολική άναπαραγωγή της κοινωνικής πραγματικότητας (τρόπος μέ τόν όποιο αντιλαμβανόμαστε τόν κόσμο γύρω μας και, κατά συνέπεια, ζούμε μέσα σ’ αυτόν), αλλά και ή νομιμοποίηση και άποδοχή αυτού του τρόπου κοινωνικής όργάνωσης και ζωής. ‘Η, για νά χρησιμοποιήσουμε τούς κλασικούς όρους της μαρξιστικής θεώρησης, σέ κάθε ιστορικό χρόνο και κοινωνικό χώρο οι ύφιστάμενοι επικοινωνιακοί θεσμοί συμβάλλουν ούσιαστικά στή δημιουργία του έποικοδομήματος, δηλαδή τών κοινωνικών δραστηριοτήτων και σχέσεων που παίζουν άποφασιστικό ρόλο στή άναπαραγωγή και έδραίωση τών έκάστοτε κοινωνικών σχέσεων παραγωγής — της βάσης του κοινωνικού οίκοδομήματος.

Αυτός ό πολιτικο-ιδεολογικός ρόλος τών μέσων μαζικής επικοινωνίας (ΜΜΕ), τών κατεξοχήν επικοινωνιακών θεσμών της σύγχρονης κοινωνίας, υπήρξε άνεκαθεν διάφανος. Δέν είναι τυχαίο που ήδη από τό 18ο αιώνα ό τύπος, που τότε άκόμα άποτελούσε

τόν πρόδρομο μόνο τών σύγχρονων μέσων, άποκλήθηκε «τέταρτη έξουσία», δηλαδή έγινε άντιληπτός ως θεσμικό κέντρο άσκησης και έπιβολής πολιτικο-ιδεολογικής δύναμης. Αυτό που δέν έγινε πάντα έξίσου άντιληπτό είναι ή οικονομική διάσταση του τύπου, αλλά και όλων τών σύγχρονων μέσων επικοινωνίας. ‘Εξαρχής, από τή γένεσή τους, όλα τά μέσα όργανώθηκαν ως κεφαλαιοκρατικές έπιχειρήσεις, και λειτούργησαν στό πλαίσιο και σύμφωνα μέ τή λογική της καπιταλιστικής άγοράς. Στο δε 20ό αϊ. οι μαζικές επικοινωνίες απέκτησαν τεράστια οικονομική σημασία, λειτουργώντας ως σημαντικότετος πόλος έλξης έντυπιακά μεγάλων επενδύσεων, τόσο ώστε τήν τελευταία δεκαετία νά άποτελούν, σέ παγκόσμιο επίπεδο, τήν ταχύτερα άναπτυσσόμενη βιομηχανία. ‘Επομένως, ή θεώρηση τών ΜΜΕ ως άποκλειστικά πολιτικο-ιδεολογικών μηχανισμών ή θεσμών είναι όλότελα έσφαλμένη. Οι δύο άξονες, ό οικονομικός και ό πολιτικο-ιδεολογικός, γύρω από τούς όποιους περιστράφηκε, και περιστρέφεται, ή όλη όργάνωση και λειτουργία τών ΜΜΕ, μαρτυρούν τή διττή φύση τους ως θεσμών τόσο της βάσης όσο και του έποικοδομήματος της καπιταλιστικής κοινωνίας.²

Σέ όλη τήν ιστορική πορεία τών ΜΜΕ, ό οικονομικός άξονας στάθηκε καθοριστικός, σέ τελική άνάλυση, για τή φύση, τό περιεχόμενο και κατεύθυνση της όλης επικοινωνιακής διαδικασίας. ‘Αναμφίβολα στους δύο προηγούμενους αιώνες οι ίδρυτές, ιδιοκτήτες και στελέχη του τύπου³ άντιλαμβάνονταν τά δημοσιογραφικά τους έντυπα ως όργανα ταξικής πάλης ή και κομματικής συσπείρωσης και κινητο-

ποίησης. ‘Η έξασφάλιση του καπιταλιστικού κέρδους δέν άποτελούσε στή συνείδησή τους τόν άποκλειστικό, αλλά ούτε καν τόν πρωταρχικό στόχο της λειτουργίας τών έφημερίδων τους. ‘Ακόμα και τότε όμως, όταν ή οικονομική εύρωστία της έφημερίδας άποτελούσε άπλά και μόνο τό μέσο για τήν έκπλήρωση καθαρά πολιτικο-ιδεολογικών στόχων, ή όργάνωση της έφημερίδας ως κεφαλαιοκρατικής έπιχείρησης όριοθετούσε καθοριστικά τήν όλη της λειτουργία και εξέλιξη. Για παράδειγμα, μέσα στό πλαίσιο της καπιταλιστικής άγοράς, ό άνταγωνισμός μεταξύ τών δημοσιογραφικών έπιχειρήσεων, καθώς και ή προσπάθειά τους νά άνταποκριθούν στή συνεχώς αύξανόμενη ζήτηση, όδήγησε μέσω της συνεχούς μαζικοποίησης και συνακόλουθης εκμηχάνισης της παραγωγής στή

1. ‘Ο χρονικός αυτός προσδιορισμός είναι άπαραίτητος λόγω τών ραγδαίων άνακατατάξεων που σημειώνονται στόν κλάδο τών μαζικών επικοινωνιών, με άποτέλεσμα τή συνεχή αναδιάρθρωση του κλάδου, ή τών έπιμέρους τομέων του.

2. ‘Η διαπίστωση αυτή δέν άναιρεί τό διχοτομικό σχήμα βάση / έποικοδομήμα, αλλά άντίθετα ύποδηλώνει άφένος τόν άναλυτικό του χαρακτήρα, και άφετέρου τή διαλεκτική σχέση μεταξύ τών δύο σκελών του. Για μία ένδιαφέρουσα συζήτηση σχετικά μέ τή χρήση και εφαρμογή του σχήματος βάση/έποικοδομήμα στό χώρο της επικοινωνίας και της κουλτούρας βλ. Williams, 1980. Για τή «διττή» φύση τών ΜΜΕ βλ. Williams, 1980α, Garnham, 1986, Golding and Murdock, 1979.

3. Μέχρι και τά τέλη του 19ου αιώνα τά μόνα μέσα μαζικής επικοινωνίας ήταν ό τύπος, τό βιβλίο, και ή άφισα — όλα τά ύπόλοιπα ύπήρξαν παιδιά του 20ού.

γεωμετρική αύξηση του απαιτούμενου για την επιβίωση της επιχείρησης κεφαλαίου (πάγιο και τρέχοντα έξοδα), με αποτέλεσμα να περιέλθει σταδιακά ή ιδιοκτησία του τύπου σε επιχειρηματίες με μεγάλα κεφάλαια στη διάθεσή τους (βλ. Curran, 1977). Έπιπλέον, για να καλύψουν οι εκδότες τα σημαντικά έξοδα αυτών των μεγάλων δημοσιογραφικών συγκροτημάτων, αναγκάστηκαν να στραφούν όλοένα και περισσότερο στις διαφημιστικές καταχωρήσεις, με αποτέλεσμα αυτές σταδιακά να καταστούν ο δμφάλιος λώρος του τύπου (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 3(2) και 4(3)).

Στις μέρες μας ή οικονομική διάσταση των ΜΜΕ, ή οργάνωση δηλαδή της (μαζικής) επικοινωνιακής διαδικασίας ως κεφαλαιοκρατικής παραγωγής ανταλλακτικών αξιών, με σκοπό την πραγματοποίηση του καπιταλιστικού κέρδους, δέν άποτελεί πιά μόνο τόν, σε τελική ανάλυση, καθοριστικό παράγοντα των ΜΜΕ (μέσω της όριοθέτησης των ευρύτερων πλαισίων λειτουργίας και εξέλιξής τους), αλλά όλοένα και περισσότερο την ίδια τή raison d' être δλόκληρης της πολιτιστικής βιομηχανίας. Στις σύγχρονες κοινωνίες της καπιταλιστικής μητρόπολης ή πολιτιστική παραγωγή των ΜΜΕ —μία παραγωγή πού άγκαλιάζει την ενημέρωση/πληροφόρηση, την ψυχαγωγία, την τέχνη και την επιστήμη— έχει λόγο ύπαρξης μόνο στό βαθμό πού άποφέρει κέρδη στις επιχειρήσεις πού έλέγχουν τά μέσα. "Όπως χαρακτηριστικά παρατηρούσε ο Ραϊήμοντ Γούλλιαμς, «ο παλιού τύπου εκδότης έφημερίδων πού ήθελε να έλέγχει την έφημερίδα του για να μπορεί να διαδίδει τίς άπόψεις του, έχει γενικά άντικατασταθεί από ένα τύπο εκδότη, ο όποιος λέει ότι δέν τόν άπασχολούν οι άπόψεις, αλλά απλά τό να πούλα όσο περισσότερα φύλλα μπορεί. Αυτό πού κάποτε άποτελούσε ένα μέσο μιας ευρύτερης πολιτικής έχει στις περισσότερες περιπτώσεις γίνει ή πολιτική αυτή καθαυτή» (Williams, 1976, 25).

Η εξέλιξη αυτή δέν σημαίνει την έξαφάνιση των πολιτικο-ιδεολογικών στόχων ή λειτουργιών των μέσων, αλλά σαφώς ύποδηλώνει μία νέα άρθρωση των δύο άξόνων (οικονομικού και πολιτικο-ιδεολογικού) γύρω από τούς όποιους περιστρέφεται ή οργάνωση και λειτουργία τους. Η νέα αυτή άρθρωση άντανακλά, και ταυτόχρονα οδηγεί στην υιοθέτηση διαφορετικών (σε σύγκριση με προγενέστερες έποχές) πολιτικο-ιδεολογικών στόχων εκ μέρους των ιδιοκτητών και στελεχών των ΜΜΕ, αλλά και σε νέες διεργασίες για την ύλοποίησή τους. Στό δέ επίπεδο της διάρθρωσης και λειτουργίας των κοινωνικών δομών και θεσμών, οι εξέλιξεις αυτές μεταφράζονται σε ριζικό μετασχηματισμό τόσο του περιεχομένου, όσο και των μηχανισμών

πραγμάτωσης, του ευρύτερου κοινωνικού ρόλου (λειτουργιών) των ΜΜΕ.

Οί παραπάνω, ιδιαίτερα συνοπτικές, παρατηρήσεις σχετικά με την πολιτικο-ιδεολογική διάσταση των μέσων, και της διαπλοκής της με την οικονομική, δέν θά άναπτυχθούν έδω διεξοδικά καθώς τά έρωτήματα αυτά θά άποτελέσουν άντικείμενο ενός μελλοντικού άρθρου μας. Θά θέλαμε, όμως, να άναφερθούμε, πολύ σύντομα, σε δύο πρόσφατα περιστατικά τά όποια πιστεύουμε ότι μιλούν άρκετά εύγλωτα από μόνα τους για τή συνύπαρξη και των δύο διαστάσεων στην όλη λειτουργία των ΜΜΕ.

Τό καλοκαίρι του 1987 ή Έπιτροπή Έπικοινωνιών του άμερικανικού Κογκρέσου κάλεσε τούς διευθυντές των μεγάλων τηλεοπτικών έταιρειών για να συζητήσουν από κοινού «πού πάει ή τηλεόραση». Η Έπιτροπή του Κογκρέσου άνησυχούσε για τό γεγονός ότι οι μεγάλες έταιρείες βλέπουν την τηλεόραση ως μέσο πλουτισμού και όχι ως «λειτουργήμα». Οί άμερικανοί πολιτικοί άναγνώριζαν ότι στά ήλεκτρονικά μέσα διακυβούνται μεγάλα έμπορικά συμφέροντα, αλλά τόνιζαν ότι κανείς δέν μπορεί να ξεχνά ότι ή τηλεόραση άσκει τεράστια έπιρροή στην κοινή γνώμη. "Όπως εξέταλλου δήλωσε ο ίδιος ο διευθυντής ένός εκ των μεγάλων τηλεοπτικών δικτύων, «βραχυπρόθεσμα έξαρτάται από έμάς άν κάποιος θά γίνει πρόεδρος ή όχι των Ηνωμένων Πολιτειών» (Καθημερινή, 4 Ιουλίου 1987).

Τό δεύτερο περιστατικό άναφέρεται στις ζυμώσεις και διαπραγματεύσεις πού τούς τελευταίους μήνες συνθένουν τό πολιτικό παρασκήνιο της άντιμονοπωλιακής νομοθεσίας πού ή Ιταλική κυβέρνηση μελετά άναφορικά με τόν κλάδο των μαζικών επικοινωνιών. "Ο προτεινόμενος νόμος θά θέσει ένα 20% έθνικό άνώτατο όριο στις διαφημίσεις πού θά καταχωρούνται τόσο στα δημοσιογραφικά έντυπα όσο και στα τηλεοπτικά προγράμματα του κάθε ενός από τούς επιχειρηματικούς κολοσσούς οι όποιοι έλέγχουν τά Ιταλικά ΜΜΕ —Φιάτ, Μπερλουσκόνι, ντε Μπενεντέτι, Γκαρντίνι— καθώς και της κρατικής RAI. Τά συμφέροντα πού διακυβούνται δέν είναι μόνο οικονομικά, αλλά και πολιτικά, ή, πίο συγκεκριμένα, κομματικά. Η RAI, και κυρίως τό δημοφιλές της Κανάλι 1, ούσιαστικά λειτουργεί ως πολιτικό μέσο έκφρασης του Χριστιανο-Δημοκρατικού κόμματος, τό όποιο διατηρεί ιδιαίτερα στενές σχέσεις και με τόν δμιλο Φιάτ των Άνιέλλι, ενώ είναι γνωστοί οι φιλικοί δεσμοί του άρχηγού του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος Μπετίνο Κράζι με τό Σύλβιο Μπερλουσκόνι (βλ. Sunday Times, 4 Ιουλίου 1987 και 14 Μαΐου 1989).

2. Η ΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΩΝ ΜΑΖΙΚΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

Σέ ότι άφορά την οικονομική οργάνωση και λειτουργία των ΜΜΕ, έχει επανειλημμένα ύποστηριχθεί ότι στον αιώνα μας, με την εξέλιξη δηλαδή του καπιταλισμού από τό φιλελεύθερο (19ος αιώνας) στό μονοπωλιακό στάδιο, ή πολιτιστική παραγωγή, πού σήμερα πιά συντελείται κατά κύριο λόγο από τά μέσα, ύποτάσσεται και αυτή πλέον στη λογική και στους νόμους άνάπτυξης του κεφαλαίου, με αποτέλεσμα την πλήρη έμπορευματοποίηση και βιομηχανοποίησή της.⁴ Η άποψη αυτή είναι μερικά σωστή, γιατί δέν μάς έπιτρέπει να κατανοήσουμε τά ίδιατερα, και κρίρια σημασίας, οικονομικά χαρακτηριστικά πού προσλαμβάνει ή επικοινωνιακή διαδικασία και πολιτιστική παραγωγή στην έποχή μας. Ηδη από τόν προηγούμενο αιώνα τά τότε μέσα μαζικής επικοινωνίας (τύπος και βιβλίο), οργανωμένα καθώς ήταν ως καπιταλιστικού τύπου επιχειρήσεις, είχαν ύποστει μία άξιοσημείωτη έμπορευματοποίηση και βιομηχανοποίηση, όπως μαρτυρούν μία σειρά από φαινόμενα της έποχής αυτής. Ένδεικτικά άναφέρουμε (α) την εμφάνιση του «λαϊκού βιβλίου», των πρώτων «μπέστ-σέλλερ», των φτηνών δηλαδή εκδόσεων πού χειρίζονταν δημοφιλή θέματα με τρόπο πού στόχευε στον έντυπωσιασμό του άναγνώστη, πραγματοποιώντας μαζικές για τά τότε δεδομένα πωλήσεις· (β) τή σταδιακή «άποκομματικοποίηση» του τύπου και τίς συνακόλουθες πρώτες ένδείξεις μιας «άντικειμενικής» ειδιογραφίας (δηλ. χωρίς έκδηλη κομματική ή ταξική τοποθέτηση), σάν αποτέλεσμα της άνάγκης για συνεχή διέυρυνση του άναγνωστικού κοινού (δηλ. για πραγματοποίηση μαζικών πωλήσεων)· (γ) τέλος, την εμφάνιση των

4. Βλ. π.χ. την ανάλυση του Νίκολας Γκάρναμ, σύμφωνα με την όποία ή «κουλτούρα ως μέρος της ίδιας της όλικής παραγωγής, άμεσα ύποταγμένη στους νόμους της άνάπτυξης του κεφαλαίου, ή τουλάχιστον σε μία στενά καθορισμένη συνάρθρωση με αυτούς (...) άποτελεί (...) μία μεταγενέστερη ιστορική φάση, μέρος του άναπτυσσόμενου μονοπωλιακού καπιταλισμού, τό φαινόμενο πού δνομάστηκε "ή βιομηχανοποίηση της κουλτούρας"...» (σελ. 20-21), και: «...ή παρούσα φάση της καπιταλιστικής άνάπτυξης χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από την «άπορρόφηση της σφαίρας της άναπαραγωγής» (δηλαδή του «τομέα της κουλτούρας και των ΜΜΕ») στη «συνολική έμπορευματική παραγωγή» (σελ. 30) (Garnham, 1986 — για την έλληνική μετάφραση του άρθρου βλ. Μ. Κομνηνού και Χ. Λυριντζής (έπιμ.), Κοινωνία, Έξουσία και Μέσα Μαζικής Έπικοινωνίας, Παπαζήσης, 1988).

πρώτων ἄρθρων «ψυχαγωγικό» και σκανδαλοθηρικό περιεχομένου, καθώς και τή σταθερή αύξηση τών διαφημιστικών καταχωρήσεων στις σελίδες τών ἡμερησίων (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 3(2)).

Ἀναμφίβολα σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα τά παραπάνω φαινόμενα ἀντιπροσώπευαν περισσότερο τάσεις παρά κυρίαρχα χαρακτηριστικά τῆς ἐπικοινωνιακῆς διαδικασίας. Ἐξίσου ἀδιαφιλονίκητο γεγονός εἶναι ἡ συνεχῆς ἀνάπτυξη τών ΜΜΕ, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα και μετά, πρὸς μιά πλήρη ἐμπορευματοποίηση και βιομηχανοποίηση τῆς παραγωγικῆς τους διαδικασίας. Ὅμως οἱ διαπιστώσεις αὐτές μέ κανένα τρόπο δέν ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι οἱ ἰδιαιτερότητες και ἰδιομορφίες τῆς οικονομικῆς ὀργάνωσης και λειτουργίας τών ΜΜΕ στή σύγχρονη ἐποχή ἐξαντλοῦνται ἢ συμπεκνώνονται στά φαινόμενα τῆς ἐμπορευματοποίησης και τῆς βιομηχανοποίησης τῆς παραγωγικῆς τους διαδικασίας, ἢ μάλλον στίς διαφοροποιήσεις (ἐπέκταση, ἐντατικοποίηση, ὀλοκλήρωση) πού τά φαινόμενα αὐτά ὑφίστανται μέ τό πέρασμα ἀπό τό φιλελεύθερο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ (19ος αἰώνας) στό μονοπωλιακό (20ός). Οἱ ποσοτικές, ὅπως θά μπορούσαμε νά τίς ἀποκαλέσουμε, αὐτές ἀλλαγές οὐσιαστικά ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα ἄλλων, και ἐξίσου, ἄν ὄχι περισσότερο, κοινωνικά σημαντικῶν ἐξελίξεων: τών ποιοτικῶν ἀλλαγῶν πού συντελοῦνται μέ τή μετάβαση στό μονοπωλιακό στάδιο, στίς παραγωγικές σχέσεις τῆς καπιταλιστικῆς οικονομίας και τῆς πολιτιστικῆς βιομηχανίας εἰδικότερα.⁵ Οἱ μικρές και μεσαιές ἐπιχειρήσεις, πού οὐσιαστικά ἐπικρατοῦσαν σέ ὅλο τόν 19ο αἰώνα, χάνουν τή σημασία τους, παύουν νά ἀποτελοῦν τούς κύριους φορεῖς τοῦ κεφαλαίου, σάν ἀποτέλεσμα τῆς θεαματικῆς συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης τοῦ κεφαλαίου πού παρατηρεῖται και στόν κλάδο τών μαζικῶν ἐπικοινωνιῶν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας και μετά. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ καπιταλιστικοῦ κέρδους — κινητήρια δύναμη ἄλλα και ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς ἐπιβίωσης κάθε καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης — ὀδήγησε, μέσω τῆς συνεχῆς μαζικοποίησης και συνακόλουθης ἐκμηχάνισης τῆς παραγωγῆς, στήν κατακόρυφη ἀύξηση τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει, ἢ πρέπει νά ἔχει, κάθε ἐπιχείρηση στή διάθεσή της γιά νά ἐπιβιώσει (συγκέντρωση κεφαλαίου). Αὐτή ἡ συνεχῆς συσσώρευση κεφαλαίου, μαζί μέ τίς ἀλλεπάλληλες συγχωνεύσεις ἐπιχειρήσεων (συγκεντροποίηση κεφαλαίου) εἶχαν ὡς τελικό ἀποτέλεσμα τόν μονοπωλιακό ἔλεγχο τοῦ κλάδου ἀπό ἓνα ἐλάχιστο ἀριθμό ἐπιχειρήσεων. Ὅλοένα και περισσότερο μιά χούφτα ἐπιχειρήσεις, και ὄχι πιά

οἱ ἀποφάσεις, οἱ δραστηριότητες και ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμός μῆς πληθώρας μικρο-μεσαίων ἐπιχειρήσεων, καθορίζουν τήν ὅλη λειτουργία και ἐξέλιξη τοῦ κλάδου τών μαζικῶν ἐπικοινωνιῶν.

Οἱ κοινωνικές προεκτάσεις και ἐπιπτώσεις αὐτῶν τών οικονομικῶν ἐξελίξεων ἦταν, και εἶναι, τεράστιες. Δέν εἶναι μόνο ὅτι ὁ κλάδος ἔγινε ὄλο και λιγότερο «ἀνοιχτός» (ἢ ἴδρυση νέων ἐπιχειρήσεων γίνεται δυσκολότερη), και ἡ ὀργάνωση και λειτουργία τῆς πολιτιστικῆς παραγωγῆς ὄλο και πῖο ὀλοκληρωτική (σταθερή συρρίκνωση τῶν ἀτόμων και φορέων πού ἀσκοῦν οὐσιαστικό ἔλεγχο στήν παραγωγική διαδικασία τών ΜΜΕ). Ἐξίσου σημαντικό εἶναι τό γεγονός ὅτι κάθε μονοπωλιακή ἐπιχείρηση γιά νά ἐπιβιώσει εἶναι ἀναγκασμένη (τόσο ἀπό τήν ἴδια τήν οικονομική της δομή ὄσο και ἀπό τή διάρθρωση και περιοδικές κρίσεις τῆς ἀγορᾶς στό μονοπωλιακό στάδιο) νά ἐπιδιώκει ὄχι τό μέσο ποσοστό κέρδους, ὄπως ἔκανε ἡ καπιταλιστική ἐπιχείρηση στό φιλελεύθερο στάδιο, ἄλλα τή μεγιστοποίηση τοῦ κέρδους.

Ἡ ἐξασφάλιση τοῦ μέγιστου δυνατοῦ κέρδους προϋποθέτει και ἀπαιτεῖ: (α) τή συνεχῆς διευρυνόμενη μαζική παραγωγή, μέ ἀποτέλεσμα ἡ ποσότητα νά γίνεται πῖο σημαντική ἀπό τήν ποιότητα· (β) τήν πραγματοποίηση μαζικῶν πωλήσεων, μέ ἀποτέλεσμα τά «προϊόντα» πού παράγουν τά ΜΜΕ νά ἀντιμετωπίζονται σχεδόν ἀποκλειστικά ὡς ἐμπορεύματα, τά ὁποῖα πρέπει νά «πακεταρισθοῦν», νά προωθηθοῦν και νά πωληθοῦν στήν ἀγορά· (γ) τήν προσέλκυση διαφημιστικῶν καταχωρήσεων, μέ ἀποτέλεσμα τήν ὑποταγή τῆς ἐπικοινωνιακῆς διαδικασίας και πολιτιστικῆς παραγωγῆς στίς ἀπαιτήσεις και τή λογική τῶν διαφημιστικῶν ἑταιρειῶν· (δ) τέλος, τήν ἀποφυγή κινδύνων και πειρατισμῶν, τήν παραγωγή πολιτιστικῶν προϊόντων σύμφωνα μέ «φόρμουλες» δοκιμασμένες και ἐμπορικά ἐπιτυχημένες — δηλαδή, τή στερεοτυπία και τόν πολιτιστικό συντηρητισμό. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ πολιτιστική παραγωγή χάνει τό δημιουργικό χαρακτήρα, παύει νά λειτουργεῖ ὡς μέσο προσωπικῆς ἔκφρασης και κοινωνικῆς συναλλαγῆς. Ἡ ἐπικοινωνία ἐκφυλίζεται: ἀπό αὐτόνομη ἀνθρώπινη ἐπιδίωξη μεταβάλλεται σέ μέσο γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ μονοπωλιακοῦ ὑπερκέρδους (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 7(1), κ εφ. 11(3) και 4)).

3. 1980: Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΩΝ ΕΞΑΓΟΡΩΝ

Οἱ παραπάνω ἐξελίξεις χαρακτηρίζουν, ὄπως ἤδη παρατηρήσαμε, ὄλο

τόν 20ό αἰώνα, ἄλλα ἀποκοτῶν ὄλων ἰδιαιτέρη ἔκταση και ταχύτητα τά τελευταία χρόνια, μέ τήν ἀποκαλούμενη «μεγάλη ἀνθιση τών ἐξαγορῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '80».⁶ Ἡ εἰκόνα πού σήμερα παρουσιάζουν τά ΜΜΕ, σάν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς «ἀνθισης», εἶναι μῆς βιομηχανίας ὄλου, ὄπως χαρακτηριστικά παρατηροῦν οἱ *Κυριακάτικοί Τίμης* τοῦ Λονδίνου, οἱ μεγάλοι γίνονται μεγαλύτεροι,⁷ ἄλλα και λιγότεροι.

Καταρχῆν, ἀπό πλευρᾶς οικονομικοῦ μεγέθους οἱ ἐπιχειρηματικές μονάδες πού κυριαρχοῦν σήμερα στό χώρο τών μαζικῶν ἐπικοινωνιῶν εἶναι πραγματικά κολοσσιαίες, ὄπως κολοσσιαία εἶναι και τά κεφάλαια πού διακινοῦνται στίς ἐξαγορές και συγχωνεύσεις. Γιά παράδειγμα, στόν τόμα τοῦ βιβλίου, ὁ ὄποιος αὐτή τή δεκαετία γνώρισε μιά πρωτοφανή ἔκρηξη ἐξαγορῶν και συγχωνεύσεων, τό Μάρτιο τοῦ 1987 ἡ ἑταιρεία News Corporation τοῦ Ρούπερ Μέρντοχ ἐξάγορασε τόν ἀμερικάνικο ἔκδοτικό ὄλο Harper & Row ἐναντι τοῦ ποσοῦ τών 185 ἑκατομμυριῶν δολ. Τρεῖς μήνες ἀργότερα, τόν Ἰούνιο τοῦ 1987 ἡ International Thomson πλήρωσε 350 ἑκατομμύρια δολ. γιά τήν ἀγορά τοῦ ἔκδοτικοῦ ὄλου American Book Publishers. Μετά λίγες μόνο ἑβδομάδες ἡ Reed International, μετά ἀπό σκληρή μάχη μέ τίς ἑταιρείες Pearson και Gulf & Western ἐξάγορασε τόν ἔκδοτικό ὄλο Octopus τοῦ Πῶλ Χάμλιν προσφέροντας 890 ἑκατομμύρια δολ. Πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ Reed International ἀποτελεῖ στήν Ἀγγλία τόν ὑπ'

5. Πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ μετάβαση τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀπό τό μεσοπόλεμο και μετά, στό κρατικομονοπωλιακό στάδιο θά ἐπιφέρει και νέες ποιοτικές ἀνακατατάξεις στίς παραγωγικές σχέσεις: πῖο στούς παραδοσιακοῦς φορεῖς τοῦ κεφαλαίου (ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις) θά ἐμφανιστεῖ και νέος φορέας, τό Κράτος ὡς συλλογικός καπιταλιστής (βλ. τό ἔργο τοῦ Νίκου Ψυρούκη, *Νεοαποικισμός* (Ἐπικαιρότητα, 1980), γιά μιά ἀνάλυση σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο τοῦ φαινομένου τοῦ κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ). Στό παρόν ἄρθρο δέν σχολιάζουμε καθόλου τίς ἐξελίξεις αὐτές ἀναφορικά μέ τό χώρο τών μαζικῶν ἐπικοινωνιῶν, γιατί τό ἐρώτημα αὐτό ἀποτελεῖ ἀντικείμενο μελέτης μας πού βρῖσκεται σέ ἐξέλιξη. Γιά μιά πρώτη προσέγγιση τοῦ θέματος βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 5, 7(1), 12 και 13(3).

6. «The great 1980s take over boom» — ἔκφραση τών ἀγγλοσαξονικῶν ἐπιχειρηματικῶν και δημοσιογραφικῶν κύκλων.

7. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε ὅτι μέσα σέ δέκα χρόνια τό ποσοστό τών παγκόσμιων διαφημιστικῶν ἐσόδων πού ἔλεγχαν οἱ πρῶτες δέκα στόν κόσμο διαφημιστικές ἑταιρείες διπλασιάστηκε, φθάνοντας τό 17% τό 1988 (*Sunday Times*, 2 Ὀκτωβρίου 1988).

αριθμόν ένα έκδοτη περιοδικών ποικίλης ύλης, και επιπλέον εκδίδει 90 οικονομικά, επαγγελματικά και εξειδικευμένα καταναλωτικά περιοδικά, καθώς και ένα ευρύτατο φάσμα επιστημονικών, τεχνικών, ιατρικών, νομικών και πανεπιστημιακών βιβλίων και περιοδικών, κυρίως στη Μεγάλη Βρετανία αλλά και σε άλλες χώρες.⁸ Τέλος, το φθινόπωρο του 1988 η εταιρεία Maxwell Communications Corporation του Ρόμπερτ Μάξγουελ έσπασε κάθε προηγούμενο ρεκόρ στο χώρο των εκδοτικών οίκων προσφέροντας το εκπληκτικό ποσό των 2,2 δισεκατομμυρίων δολ. για την αγορά του αμερικανικού εκδοτικού οίκου Mac-Millan.

Ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσαν κατά τη διάρκεια όλης της δεκαετίας οι δραστηριότητες του Αυστραλού Ρούπερτ Μέρντοχ, ο οποίος σε μικρό χρονικό διάστημα κατόρθωσε να ανεβάσει το πολυεπικοινωνιακό (multimedia) συγκρότημα News Corporation στη δεύτερη θέση της ιεραρχίας των μεγαλύτερων εταιρειών μαζικής επικοινωνίας στον κόσμο. Μέσα σε τρία χρόνια μόνο ο Μέρντοχ ξόδεψε 8,5 δισεκατομμύρια δολ. για να κτίσει την αυτοκρατορία του, μέσω της εξαγοράς σειράς εταιρειών:

— το 1985 350 εκατομμύρια δολ. για 3 περιοδικά της εταιρείας Ziff-Davis και 575 εκατομμύρια δολ. για την κινηματογραφική εταιρεία 20th Century Fox-Films

— το 1986 1,5 δισεκατομμύρια δολ. για έξι αμερικανικούς τηλεοπτικούς σταθμούς

— το 1987 300 εκατομμύρια δολ. για την πρώτη σε κυκλοφορία αγγλόφωνη έφημερίδα του Χόνγκ Κόνγκ, τη *South China Morning Post*, και το ποσό-ρεκόρ στην ιστορία του τύπου των 1,75 δισεκατομμύρια δολ. για το μεγαλύτερο δημοσιογραφικό συγκρότημα της Αυστραλίας, Herald and Weekly Times

— το 1988 720 εκατομμύρια δολ. για το 20% των μετοχών της εταιρείας Pearson (έφημερίδα *Financial Times*, περιοδικό *The Economist*, εκδοτικοί οίκοι Penguin, Longman, κ.ά.)

— τον Αύγουστο του 1988 την αμερικάνικη εταιρεία Triangle Publications που εκδίδει, μεταξύ άλλων, το πρώτο σε κυκλοφορία στην Αμερική εβδομαδιαίο περιοδικό *TV Guide* (17,2 εκατομμύρια φύλλα την εβδομάδα και 100 εκατομμύρια δολ. κέρδη το χρόνο), προσφέροντας το ποσό ρεκόρ των 3 δισεκατομμυρίων δολ. Συνολικά ο Μέρντοχ σήμερα έχει στην ιδιοκτησία του 46 έφημερίδες (μεταξύ των οποίων τους *Τάιμς* και *Κυριακάτικους Τάιμς* του Λονδίνου, καθώς και τις πρώτες δύο σε κυκλοφορία στην Αγγλία «λαϊκές» ημερήσιες έφημερίδες *Sun* και *News of the World*) και 18 περιοδικά, των οποίων η συνολική παγκό-

σμια κυκλοφορία φθάνει τα 40 εκατομμύρια φύλλα σε 4 ηπείρους, 16 επαγγελματικά περιοδικά, 9 εκδοτικούς οίκους βιβλίων, και ταχύτατα αναπτυσσόμενα τηλεοπτικά δίκτυα και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού (μεταξύ των οποίων και το δορυφορικό SKY).

Δεύτερον, όπως ήδη αναφέραμε, ο αριθμός των ανεξάρτητων εταιρειών με ουσιαστική παρουσία σε κάθε ένα από τους τομείς του κλάδου των μαζικών επικοινωνιών (τύπος, εκδοτικοί οίκοι βιβλίων, ραδιόφωνο, κινηματογράφος, TV, κ.λπ.) σημειώνει αξιοσημείωτη συρρίκνωση στη δεκαετία του '80. Είναι ενδεικτικό ότι το βιβλίο του Ben Bagdikian⁹ *The Media Monopoly* (Beacon Press) όταν πρωτοκυκλοφόρησε το 1983 ανέφερε ότι πενήντα εταιρείες ήλεγχαν την τεράστια πλειοψηφία των αμερικανικών MEE. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1987, όταν η δεύτερη έκδοση του βιβλίου βγήκε από το τυπογραφείο, ο αριθμός αυτός είχε κατέβει στις 29, ενώ μόνο ένα χρόνο αργότερα, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του συγγραφέα, οι εταιρείες αυτές είχαν μειωθεί στις 26 (*The Nation*, 13 Φεβρουαρίου 1988).

Τό φαινόμενο αυτό δεν είναι ιδίωμα των αμερικανικών MME μόνο, αλλά έχει παγκόσμιο χαρακτήρα. Ο χώρος των μαζικών επικοινωνιών στην Ιταλία, π.χ., συγκλονίστηκε φέτος από την πρωτοφανή για τα εκδοτικά χρονικά της Ιταλίας συγχώνευση δύο εκδοτικών εταιρειών: της εταιρείας Mondadori, η οποία εκδίδει σειρά περιοδικών με κορυφαίο το ένα από τα δύο μεγαλύτερα και πιο έγκυρα περιοδικά της Ιταλίας, το εβδομαδιαίο *Panorama*, και με σημαντική παρουσία στο χώρο του βιβλίου, με την εταιρεία Espresso, η οποία εκδίδει το δεύτερο από τα δύο μεγαλύτερα και έγκυρα περιοδικά της χώρας, το *Espresso*, καθώς και τη μεγάλη κυκλοφορίας έφημερίδα *Repubblica* (ένα εκατομμύρια φύλλα ημερησίως). Η συγχώνευση προκάλεσε αίσθηση γιατί μέσω αυτής η πλειοψηφία των μετοχών πέρασε στον οίκο CIR του Κάρλο ντε Μπενεντέτι, ο οποίος τώρα ελέγχει 14 έφημερίδες και 22 περιοδικά, με 1,5 εκατομμύριο ημερήσια φύλλα και 1,5 εκατομμύριο εβδομαδιαία φύλλα αντίστοιχη συνολική κυκλοφορία, ενώ ο κύκλος εργασιών της εταιρείας του υπολογίζεται ότι θα φθάσει το 1989 τα 2 δισεκατομμύρια δολ. Σε ότι αφορά γενικότερα τα Ιταλικά MME, 4 ιδιωτικοί όμιλοι (Fiat, Berlusconi, de Benedetti, Gardini), μαζί με την κρατική ραδιο-τηλεοπτική εταιρεία RAI, ασκούν πλέον τον ουσιαστικό έλεγχο του κλάδου.

«Τά γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας», έγραφε ο Μίλς το 1956, «είναι και γεγονότα σχετικά με την επιτυχία και την αποτυχία μεμονωμένων αν-

δρών και γυναικών... όταν (π.χ.) ανεβαίνει ή κατεβαίνει ο ρυθμός των επενδύσεων, κάποιος άνθρωπος παίρνει κουράγιο ή παραιτείται» (C.W. Mills, *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, 1959, σελ. 3). Οι οικονομικές εξελίξεις της τρέχουσας δεκαετίας που σκιαγραφήσαμε παραπάνω σίγουρα είχαν διαστάσεις και στο ατομικό ή «άνθρώπινο» επίπεδο, και μάλιστα ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες. Καταρχήν, τόσο οι καθαρά οικονομικές συναλλαγές όσο και οι διαπροσωπικές σχέσεις διεξήχθησαν μέσα σε ένα κλίμα το οποίο περιγράφεται, όχι μόνο από τους παρατηρητές του αλλά και από τους ίδιους του κοινωνούς του, με δρους που συνήθως χρησιμοποιούνται για να τα χαρακτηρίσουν τη συμπεριφορά και τις σχέσεις των μελών του ζωικού βασιλείου. Π.χ., στη Γουόλ Στρήτ ή στο Σίτυ του Λονδίνου οι ιδιοκτήτες και διευθυντές των εταιρειών που επέδειξαν ιδιαίτερο ζήλο για εξαγορές και συγχωνεύσεις, έχουν επανειλημμένα ονομασθεί, από τους συναδέλφους τους ή / και από τους οικονομικούς συντάκτες του τύπου, «εισβολείς» (invaders), «επιδρομείς» (raiders), ή «άρπαγες» (predators), ενώ οι δραστηριότητές τους συχνά χαρακτηρίζονται ως τόσο «θηριώδεις» (vicious), «προδοτικές» (treacherous), ή «άμειλικτες» (ruthless) ώστε να ώθούν τους ανταγωνιστές ή αντίπαλους τους σε «άμυντικό χαρακτήρα» (harakiri defence).¹⁰ Η, όπως ανέφεραν οι *Κυριακάτικοι Τάιμς* του Λονδίνου, «οι σκληροί άντρες της Γουόλ Στρήτ περιφρονούν τους καταδότες (squealers) της Μάντισον Αβενιου,¹⁰ οι οποίοι φημίζονται για την προθυμία τους να πουλήσουν τη γιαγιά τους στους Ρώσους για ένα έξτρα δολάριο» (*Sunday Times*, 7 Μαΐου 1989).

Επιπλέον, οι εξαγορές και συγχωνεύσεις των εταιρειών μεταφράστηκαν όχι μόνο σε απότομες διακυμάνσεις των μετοχών τους στο χρηματιστήριο αξιών, αλλά και σε κυριολεκτικά ιλιγγιώδη άνοδο των ιδιοκτητών και διευθυντικών στελεχών τους στο χρηματιστήριο της ζωής. Χαρα-

8. Παλιότερα η Reed είχε σημαντική παρουσία και στο χώρο του ημερήσιου αγγλικού τύπου, αλλά τελευταία έχει συγκεντρώσει τις δραστηριότητές της στο χώρο του περιοδικού τύπου και του βιβλίου.

9. Ο Ben Bagdikian, πρώην αρχισυντάκτης της έφημερίδας *Washington Post*, ήταν μέχρι πρόσφατα Κοσμήτορας της Μεταπτυχιακής Σχολής Δημοσιογραφίας του Πανεπιστημίου του Μπέρκλεϋ στην Καλιφόρνια.

10. Η Μάντισον Αβενιου είναι η λεωφόρος της Νέας Υόρκης όπου στεγάζονται οι περισσότερες αμερικάνικες διαφημιστικές εταιρείες.

κτηριστικά παραδείγματα προσφέρουν οι προσωπικές ιστορίες του βρετανού Πάολ Χάμλυν, μέχρι πρότινος ιδιοκτήτη του εκδοτικού οίκου Octopus, των Ιρακινής καταγωγής βρετανών αδερφών Τσάρλς και Μωρίς Σάατσι, ιδιοκτητών της μεγαλύτερης σήμερα διαφημιστικής εταιρείας στον κόσμο, καθώς και του αμερικανού Μάρτιν Ντέιβις, Προέδρου της εταιρείας Paramount Communications.

Ο Πάολ Χάμλυν ξεκίνησε την επαγγελματική του σταδιοδρομία ανοίγοντας ένα βιβλιοπωλείο με τις 500 λίρες που δανείστηκε από τον παππού του. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960 είχε αποκτήσει μία σημαντική παρουσία στο χώρο των εκδοτικών οίκων βιβλίων, και το 1970 ίδρυσε τον οίκο Octopus, ο οποίος είχε τα υψηλότερα περιθώρια κέρδους απ' όλους τους βρετανικούς εκδοτικούς οίκους. Όπως αναφέραμε παραπάνω, το 1987 η εταιρεία Reed International εξαγόρασε την Octopus για 890 εκατομμύρια δολ. δηλ. 535 εκατομμύρια λίρες 'Αγγλίας, καθιστώντας τον Πάολ Χάμλυν έναν από τους πλουσιότερους άνδρες της Βρετανίας, καθώς η αξία του 40% του μεριδίου που διατήρησε στην Octopus ανέβηκε, με την εξαγορά της από τη Reed, στα 210 εκατομμύρια στερλίνες.

Οι αδερφοί Τσάρλς και Μωρίς Σάατσι ίδρυσαν τη διαφημιστική τους εταιρεία Saatchi & Saatchi το 1970, χρησιμοποιώντας για αρχικό κεφάλαιο ένα δάνειο 25.000 λιρών 'Αγγλίας. Αναμφίβολα, μία ιδιαίτερα κρίσιμη καμπή στην καριέρα τους υπήρξε η ανάθεση στην εταιρεία τους της διαφημιστικής εκστρατείας του Συντηρητικού Κόμματος κατά την προεκλογική περίοδο του 1979, μία εκστρατεία η οποία, σύμφωνα με όλες τις εκτιμήσεις, συνέβαλε αποφασιστικά στην εκλογική νίκη του κόμματος, και στην άνοδο στην εξουσία για πρώτη φορά της Μάργκαρετ Θάτσερ. 'Αλλά, όπως παρατηρεί και ο καθηγητής Likierman του London Business School, η ιλιγγιώδης άνοδος της εταιρείας υπήρξε ουσιαστικά αποτέλεσμα της «μαεστρίας» που οι αδερφοί Σάατσι επέδειξαν στο παιχνίδι των εξαγορών, και το οποίο αποδείχθηκε πολύ αποτελεσματικότερος και ταχύτερος τρόπος ανάπτυξης από την απλή προσπάθεια προσέλκυσης περισσότερων πελατών (Sunday Times, 4 Σεπτεμβρίου 1988). Έτσι, μέσα σε δέκα χρόνια (1977-87) η απόδοση των μετοχών της εταιρείας Saatchi & Saatchi είχε αυξηθεί κατά είκοσι φορές, ενώ η εταιρεία είχε εξελιχθεί, μέσα σε 18 χρόνια (1970-1988) από ένα μικρό διαφημιστικό γραφείο στο Σόχο με έννέα υπαλλήλους, στην ύστερη ένα διαφημιστική εταιρεία στον κόσμο, απασχολώντας τώρα 19.000 υπαλλήλους σε 57 χώρες, και έχοντας ως πελάτες της περισσότερες

από τις μισές μεγαλύτερες επιχειρήσεις στον κόσμο (Sunday Times, 26 Μαρτίου 1989). Αυτός ο χρόνος - ρεκόρ οικονομικής ανόδου των αδερφών Σάατσι πρόκειται, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, σύντομα να καταρριφθεί από τον πρώην οικονομικό διευθυντή τους, τον 44χρονο Μάρτιν Σορέλ, ο οποίος φεύγοντας από την Saatchi & Saatchi αγόρασε μία μικροσκοπική εταιρεία κατασκευής συρμάτων καλαθιών για τα σουπερμάρκετ, την WPP (Wire and Plastic Products), την οποία κατέστησε μέσα σε δύο χρόνια την τέταρτη στον κόσμο διαφημιστική εταιρεία, μέσω της εξαγοράς το 1987 της παλαιμάχης αμερικανικής διαφημιστικής εταιρείας J. Walter Thompson (της επονομαζόμενης «τό Πανεπιστήμιο της Διαφήμισης»), και μέσα σε 4 χρόνια τη δεύτερη στον κόσμο διαφημιστική εταιρεία, εξαγοράζοντας τον Ιούνιο του 1989 μία ακόμα αμερικανική εταιρεία, την Ogilvy Group, της οποίας η θυγατρική εταιρεία Ogilvy & Mather αποτελεί μία από τις έξι μεγαλύτερες διαφημιστικές εταιρείες στον κόσμο.

Η προσωπική ιστορία του Μάρτιν Ντέιβις πήρε εύρυστατη δημοσιότητα πολύ πρόσφατα μετά την απόφασή του στις αρχές Ιουνίου 1989 να προβεί σε μία «έχθρική προσφορά» (hostile bid)¹¹ για την εξαγορά εναντι του ποσού των 10,7 δισεκατομμυρίων δολ. της εταιρείας Time Inc., της δεύτερης σε μέγεθος εταιρείας μαζικών επικοινωνιών της 'Αμερικής. Η «έπιθεση» του Ντέιβις εκδηλώθηκε μόλις δύο εβδομάδες πριν ολοκληρωθεί η συγχώνευση της Time Inc. με την τρίτη σε μέγεθος αμερικανική εταιρεία επικοινωνιών, τη Warner Communications, με αποτέλεσμα τον «έκτροχιασμό» της συγχώνευσης και μία χαώδη κατάσταση σε όλη την αμερικανική πολιτιστική βιομηχανία, καθώς οι οικονομικοί αναλυτές εμφανίστηκαν με δεκάδες παραλλαγές ως προς το τι ήθελε προκύψει στο τέλος αυτής της «αίματηρης», όπως ονομάστηκε, μάχης μεταξύ των τριών «γιγάντων».¹² Η κίνηση του Ντέιβις οδήγησε τον κόσμο της Γουόλ Στρήτ σε «υστερικούς παροξυσμούς χαράς» εν όψει των πιθανοτήτων για γρήγορα και τεράστια κέρδη. Το επόμενο κιόλας πρωί μετά τη βραδινή ανακοίνωση του Ντέιβις ότι προτίθεται να εξαγοράσει την Time Inc., δέν εκτοξεύτηκαν μόνο οι μετοχές της τελευταίας από 44 δολ. σε 170 δολ., αλλά και οι φελλοί της σαμπάνιας κατά μήκος όλης της Γουόλ Στρήτ. Π.χ., ο γνωστός μεγιστάνας κτηματομεσίτης Ντόναλντ Τράμπ, ο οποίος είχε πρόσφατα αγοράσει 2,8 εκατομμύρια μετοχές της Time Inc. προς 100 δολ. τη μία, πραγματοποιήσει 126 εκατομμύρια δολ. κέρδη μέσα σ' εκείνο το πρωί, ενώ και οι κατώτεροι ακόμα υπάλληλοι της εταιρείας έ-

δαν τό 3% μερίδιό τους να ανεβαίνει κατά 75 εκατομμύρια δολ. Όσο για τον αρχιτέκτονα αυτών των εξελίξεων, το Μάρτιν Ντέιβις, ξεκίνησε τη ζωή του ως γιός Πολωνού μετανάστη στη φτωχοσυννοικία Μπρόνξ της Νέας Υόρκης. Έγκαταλείποντας το σχολείο πριν ολοκληρώσει τις γυμνασιακές του σπουδές, προσελήφθη στο Χόλυγουντ ως κλητήρας του περίφημου Σάμιουελ Γκρόλντμουντ. Έκτοτε, αναρριχήθηκε στην κορυφή της οικονομικής ιεραρχίας, κερδίζοντας καθ' όδον τη φήμη, για να χρησιμοποιήσουμε τα δικά του λόγια, «ένός από τα ψυχρότερα, θηριωδέστερα και πλέον αμείλικτα καθάρματα σ' αυτή τη γη» (Sunday Times, 11 Ιουνίου 1989). Τό 1983 ο Ντέιβις, πρόεδρος πλέον του κολοσσιαίου πολυκλαδικού μονοπωλίου Gulf & Western, τό όποιο τό 1965 είχε εξαγοράσει την κινηματογραφική εταιρεία Paramount Pictures στην όποια ο Ντέιβις εργαζόταν από τό 1958, προβαίνει σε διαδοχικές πωλήσεις όλων των θυγατρικών εταιρειών σε κλάδους άλλους από τις μαζικές επικοινωνίες, και τό 1988 μετονομάζει την εταιρεία σε Paramount Communications. Σήμερα, οι δραστηριότητες της τελευταίας έχουν περιοριστεί αποκλειστικά στον τομέα της ψυχαγωγίας (κινηματογράφος, καλωδιακή τηλεόραση, αθλητικές ομάδες μπάσκετ και χόκεϊ) και τό βιβλίου (Simon & Schuster, ο νούμερο 1 εκδοτικός οίκος της 'Αμερικής, Pocket Books, Prentice Hall).

Τό γενικότερο ερώτημα που προκύπτει από τις οικονομικές ανακατατάξεις στον κλάδο των μαζικών επικοινωνιών κατά τη δεκαετία του '80 αφορά στα αίτια αυτής της εκρηξης εξαγορών και συγχωνεύσεων. Αναμφίβολα, οι παράγοντες που οδήγησαν από τις αρχές του αιώνα μας και μετά στη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση

11. Η προσφορά του Ντέιβις έγινε ενάντια στη θέληση της διεύθυνσης της εταιρείας Time Inc. την όποια ο Ντέιβις προτίθεται να εξαγοράσει — είναι δηλαδή μία, όπως ονομάζεται στους επιχειρηματικούς κύκλους, «έχθρική προσφορά», κατά την όποια μία εταιρεία, εκμεταλλεύουμένη τους μηχανισμούς του χρηματιστηρίου, προσπαθεί να εξαγοράσει μία άλλη εταιρεία, χωρίς τη συγκατάθεση, άρα και συνεργασία, της δεύτερης.

12. Π.χ. μπορεί να επιτύχει η έχθρική προσφορά της Paramount, ή η Time να εξαγοράσει άμέσως την Warner, ή η Time να κάνει μία έχθρική προσφορά για την Paramount, ή άλλες, τρίτες εταιρείες να προσπαθήσουν να εξαγοράσουν είτε την Paramount, είτε την Time, ή τη Warner, ή και τις τρεις, κ.ο.κ. Όπως δήλωσε ο διευθυντής μιάς τράπεζας επενδύσεων, «σ' αυτό τό σημείο ένα πράγμα είναι σαφές: τά πάντα μπορούν να συμβούν» (Sunday Times, 11 Ιουνίου, 1989).

του κεφαλαίου εξακολουθούν να ισχύουν και στίς μέρες μας: ο έντονος οικονομικός ανταγωνισμός, σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο· ο συνεχής τεχνολογικός εκσυγχρονισμός της παραγωγικής διαδικασίας και η συνακόλουθη κατακόρυφη άνοδος της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου· τέλος, η πολύ σημαντική διεύρυνση της αγοράς της πολιτιστικής βιομηχανίας που σημειώνεται σε όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα, αλλά κυρίως μεταπολεμικά,¹³ σαν αποτέλεσμα της σημαντικότητας ανόδου στο βιοτικό επίπεδο, και της συνεχούς αύξησης του «ελεύθερου χρόνου» των λαών της καπιταλιστικής μητρόπολης. Όμως οι παραπάνω παράγοντες δεν αρκούν για να μπορούμε να ερμηνεύσουμε τον πρόσφατο ζήλο του μονοπωλιακού κεφαλαίου για μεγάλες επενδύσεις στον κλάδο των μαζικών επικοινωνιών, και τη συνακόλουθη πρωτοφανή έκταση και ταχύτητα που προσέλαβε η μονοπωλιακή οργάνωση του κλάδου τα τελευταία δέκα χρόνια. Η διερεύνηση αυτών των αιτίων θα μας απασχολήσει στο υπόλοιπο του άρθρου μας.

4. ΣΥΝΕΡΓΙΑ Ή Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ

Όπως παρατηρήσαμε στην αρχή του άρθρου μας, τα τελευταία χρόνια τα ΜΜΕ αποτελούν την ταχύτερα αναπτυσσόμενη βιομηχανία σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό ο έντυπιακός ρυθμός ανάπτυξης δεν είναι παρά αποτέλεσμα των ιδιαίτερα μεγάλων κερδών που πραγματοποιεί σε διεθνές επίπεδο ο κλάδος, και τα όποια ασκούν άκατανίκητη έλξη στους επενδυτές. Αναλλώντας την παγκόσμια δισκογραφική βιομηχανία ο Ρενέ Περόν παρατηρεί ότι «επενδύονται κεφάλαια στον τομέα αυτό λόγω των υψηλών του κερδών, ή άκρια και υπερκερδών» (Peron, 1979, 294). Τόν Αύγουστο του 1987 το μεγαλύτερο δημοσιογραφικό συγκρότημα στον κόσμο, και νούμερο δύο στο γενικότερο κλάδο των ΜΜΕ, η News Corporation του Μέρντοχ, άνηγγειλε ότι για έκτη συνεχώς χρονιά είχε κέρδη ρεκόρ στίς επιχειρήσεις της, με 51% αύξηση κερδών την περίοδο 1986-87, και τετραπλάσια αύξηση κερδών για την περίοδο 1985-87. Παρόμοια, ο τομέας των εκδοτικών ειδών βιβλίων, παρουσίασε, όπως είδαμε, μία πρωτοφανή έκρηξη εξαγορών και συγχωνεύσεων, λόγω ακριβώς της εξαιρετικής άνθισης που γνώρισε τα τελευταία χρόνια: το 1987 τα κέρδη του ήταν οκτώ φορές υψηλότερα απ' ό,τι πριν από μία πενταετία. Δεν είναι επομένως περιεργό ότι σ' αυτά τα πέντε χρόνια κάπου 5 δισεκα-

τομμύρια δολ. άλλαξαν χέρια μέσα στο χώρο του βιβλίου, καθώς τα μεγάλα επικοινωνιακά συγκροτήματα δεν άρκεστηκαν στην ήδη κυρίαρχη παρουσία τους στους τομείς του τύπου, της τηλεόρασης, του κινηματογράφου, της καλωδιακής και δορυφορικής τηλεόρασης αλλά εισέβαλλαν και στον τομέα του βιβλίου, ανταγωνιζόμενα μεταξύ τους ποιο θα άρπάξει το μεγαλύτερο μερίδιο. Ή, τέλος, όπως παρατηρούσε τον 'Απρίλιο του 1989 το γαλλικό εβδομαδιαίο περιοδικό *Nouvel Observateur* αναφορικά με τις οικονομικές εξελίξεις στα Ιταλικά ΜΜΕ: «Ή παρούσα φάση χαρακτηρίζεται λοιπόν στην 'Ιταλία από το μεγάλο ενδιαφέρον των βιομηχανικών και χρηματιστικών όμιλων για τον κόσμο της πληροφορίας. Κι αυτό γιατί αποτελεί έναν από τους κλάδους όπου πραγματοποιούνται τα υψηλότερα κέρδη. Οι εκδόσεις (έφημερίδων, περιοδικών, βιβλίων — ΜΣ) έχουν καταστεί στρατηγική φιλοδοξία για τις πολυεθνικές, όχι μόνο γιατί δημιουργούν τη συναίνεση, προσανατολίζουν την κοινή γνώμη, μεταβάλλουν τις καταναλωτικές συνήθειες, αλλά γιατί αντιπροσωπεύουν μία τεράστια επιχείρηση. Σαν τις υπόλοιπες. Καλύτερα από τις υπόλοιπες. Το 1986 η καθαρή αποδοτικότητα των κεφαλαίων αυτού του κλάδου ήταν 12,7% έναντι 8,8% των άλλων κλάδων της οικονομίας» (*Nouvel Observateur*, 20-26 'Απριλίου 1989, σελ. 20).¹⁴

Οι μεγάλες κεφαλαιοκρατικές μονάδες της παγκόσμιας αγοράς δεν άρκεστηκαν να επωφεληθούν από αυτή την υψηλή αποδοτικότητα του κλάδου των μαζικών επικοινωνιών επενδύοντας απλώς σε κάποιον από τους επιμέρους τομείς του, αλλά προσπάθησαν να κεφαλαιοποιήσουν στο μέγιστο δυνατό βαθμό τα κέρδη του ενός τομέα πλάσσαντας τα προϊόντα του, ή «συγγενή» προϊόντα, στην αγορά άλλων τομέων.¹⁵ Ή στρατηγική αυτή της διαφοροποίησης των επενδύσεων των μεγάλων μονοπωλιακών επιχειρήσεων, της επέκτασης δηλαδή των οικονομικών τους δραστηριοτήτων σε πολλούς τομείς ταυτόχρονα, στους αγγλοσαξονικούς επιχειρηματικούς κύκλους αποκαλείται «συνεργία»,¹⁶ και περιγράφεται ως εξής από διευθυντικό στέλεχος της εταιρίας Time Inc.: «Έχεις ένα βιβλίο. Δημοσιεύεται σε συνέχειες σε ένα περιοδικό σου. Μπορείς να τό κάνεις κινηματογραφική ταινία. Νά πουλήσεις τα δικαιώματά του για να κυκλοφορήσει σε βίντεο. Νά τό δείξεις στο τηλεοπτικό σου δίκτυο. Νά τό προβάλεις στο καλωδιακό σου σύστημα. Και μετά να βάλεις τή μουσική του υπόκρουση σε δίσκο κόμπακτ» (*Business Week*, 20 Μαρτίου 1989).

Έτσι, ο Τέντ Τάρνερ, ιδρυτής του είδησεογραφικού καλωδιακού και δο-

ρυφορικού δικτύου CNN, πρόσφατα πρόσθεσε στίς επιχειρήσεις του και τό TNT, ένα νέο δίκτυο που προβάλλει μόνο σήριαλ και κινούμενα σχέδια, καθώς και φίλμ από τα κινηματογραφικά αρχεία της εταιρείας Metro Goldwyn Mayer, που ανήκει κι αυτή τώρα στον Τάρνερ. Παρόμοια, όταν η Reed International αγόρασε τον έκδοτικό οίκο Octopus το 1987, οι οικονομολόγοι σχολιαστές επισήμαναν ότι βιβλία, περιοδικά, βάσεις δεδομένων (τό ταχύτερα αναπτυσσόμενο τμήμα της Reed) και δορυφορικές επικοινωνίες (ή Reed είναι μέτοχος στο αγγλικό δορυφορικό δίκτυο British Satellite Broadcasting (BSB) μετατρέπονται σε ανταλλάξιμα εμπόρευμα: τα βιβλία δημοσιεύονται σε συνέχειες ή σχολιάζονται στα περιοδικά, προσφέρουν υλικό για τις βάσεις δεδομένων, ή αποτελούν τη βάση δορυφορικών προγραμμάτων, και αντίστροφα.

Ή εξαγορά της αμερικανικής εταιρίας CBS Records από τη γαπωνέζικη SONY τό 1987 έναντι του ποσού των 2 δισεκατομμυρίων δολ. υπαγορεύτηκε και αυτή από τη λογική της «συνεργίας». Όπως παρατήρησε και ο *Nou-*

13. Όπως χαρακτηριστικά παρατήρησε ο γενικός διευθυντής της εκδοτικής εταιρείας του Πάλ Χάμλιν, σχολιάζοντας τη συγχώνευση της Octopus με την εταιρεία Reed International: «Πρέπει να είσαι μεγάλος γιατί η αγορά είναι μεγάλη» (*Sunday Times*, 5 'Ιουλίου 1987).

14. Τό γιατί ο κλάδος των μαζικών επικοινωνιών παρουσιάζει τόσο υψηλή αποδοτικότητα του κεφαλαίου που επενδύεται σ' αυτόν, αποτελεί βέβαια ένα καιρία σημασίας ερώτημα, τό όποιο όμως δεν μπορεί να απαντηθεί μέσα στα πλαίσια αυτού του άρθρου. Έδώ θά θέλαμε απλώς να επισημάσουμε ότι τά αίτια του φαινομένου δεν είναι κατ' ούδένά τρόπο στενά οικονομικά, αλλά σχετίζονται άμεσα με τις εξελίξεις που σημειώνονται στον αιώνα μας, και κυρίως μεταπολεμικά, στην ταξική διάρθρωση και πάλη των χωρών της καπιταλιστικής μητρόπολης, με τή λεγόμενη, δηλαδή, μαζικοποίηση της σύγχρονης κοινωνίας του αναπτυγμένου καπιταλισμού, και τή συνακόλουθη βαθύτατη και ολόπλευρη αλλοτρίωση των μαζών (βλ. σχετικά Σεραφετινίδου, 1987, κεφάλαια 1, 2, 11 και 12).

15. Π.χ. ή εταιρεία Paramount έχει μέχρι στιγμής εισπράξει από τά τρία φίλμ της σειράς *Ίντιάνα Τζόντς* 500 εκ. δολ. μόνο από τά εισιτήρια που έκοψε στα ταμεία των κινηματογράφων. Σύμφωνα με τούς ύπολογισμούς της, τά έσοδα από τήν προβολή των φίλμ στα καλωδιακά δίκτυα, από τίσ βιντεοκασέτες, από συναφή βιβλία και άλλα συγγενή 'Ιντιάνα Τζόντς προϊόντα θά αδήσουν τό παραπάνω ποσό κατά 50% περίπου.

16. «Synergy» — δρος Ιατρικής προέλευσης, άναφερόμενος σε συνδυασμένη λειτουργία/δράση ή σύμπραξη.

vel *Observateur*, «τά αυτιά δλης τής ύψηλου γνωρίζουν τή SONY και τόν Άκιο Μορίτα, τόν Ιστορικό τής Πρόεδρο. Άλλά πόσοι άκοϋν γιαπωνέζικη μουσική; Τό θρυλικό έμπορικό πλεόνασμα τών γιαπωνέζων συνοδεύεται άπό ένα έκπληκτικό πολιτιστικό έλλειμμα. Μέ τήν έξαγορά τής CBS Records αυτό θά μπορέσει νά αλλάξει» (*Nouvel Observateur*, 20-26 Νοεμβρίου, 1987), μιά και ή τελευταία διαθέτει στους «στάβλους» τής μουσικές φίρμες δπως τόν Μάικλ Τζάκσον, τόν Μπρους Σπρίνγκστην, τόν Μπόμπ Ντύλαν, τούς Ρόλλινγκ Στούουνς, κ.ά. Γενικότερα, ή τρίτη στόν κόσμο έταιρεία ήλεκτρονικών άποφάσισε νά συνδυάσει τήν τεχνογνωσία τής (know-how) στήν παραγωγή hardware μέ τīs γνώσεις και τά ταλέντα πού διαθέτει ή πρώτη στόν κόσμο δισκογραφική έταιρεία στό χώρο τού software (δίσκοι, κασσέτες, βιντεοκλίπ, κ.λπ.). Ή μέχρι σήμερα έμπειρία άποδεικνύει ότι στόν κλάδο τών ήλεκτρονικών άποφασιστικός παράγοντας για τήν έκβαση τής μάχης μεταξύ τών μεγάλων έταιρειών είναι ο έλεγχος έταιρειών software.¹⁷ Π.χ. ή Philips, ή πρώτη μέχρι πρόσφατα έταιρεία στόν κλάδο τής παραγωγής όπτικοακουστικών ήλεκτρονικών συσκευών, έχει έδραιώσει γερά τή θέση τής μέσα στόν κλάδο χάριν τής τεράστιας έπιτυχίας πού γνωρίζουν οι κόμπακτ δίσκοι τής — ένας οικονομικός θρίαμβος στόν όποιο συνέβαλεσημαντικά ή ιδιοκτησία τής έταιρείας Polygram, και οι μουσικοί άστέρες τής τελευταίας (Κάραγιαν, Παβαρότι, Χόροβιτς, κ.λπ.). Ήπιπλέον, ή Sony μέ τήν άγορά τής CBS Records έλπίζει νά ξεπεράσει τά προβλήματα πού αντιμετώπιζε μέχρι τώρα στήν ανάπτυξη τού DAT (digital audio tape recorder: ψηφιακό άκουστικό μαγνητόφωνο), στό όποιο είχε άντιταχθεί ή CBS, και τό όποιο μοιάζει νά είναι ο φυσικός διάδοχος τού κόμπακτ δίσκου (ή συσκευή είναι φορητή, και συνδυάζει τήν ήχητική ποιότητα τού κόμπακτ μέ κασέτες στό μέγεθος μιάς πιστωτικής κάρτας, σүн δυνατότητες μιάς μαγνητοφώνησης στό σπίτι έξίσου ύψηλης ήχητικής άπόδοσης).¹⁸

Ή στρατηγική τής συνεργίας ή διαφοροποίησης ή όποια ούσιαστικά άπογειώνεται τή δεκαετία τού 1960, και άποκτā καθολικότητα τά τελευταία 10 μέ 15 χρόνια, ήταν και είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για τīs συνεχείς έξαγορές και συγχωνεύσεις πού παρατηρούνται κατά τήν ίδια περίοδο. Τό τελικό άποτέλεσμα τής δλης διαδικασίας ήταν ή έντυπωσιακή άνάπτυξη πολυεπικοινωνιακών (multimedia) όλιγοπωλίων, τά όποια συνδέουν δημοσιογραφικές έταιρείες μέ έκδοτικούς οίκους ή/και μέ τηλεοπτικά δίκτυα ή/και μέ κινηματογραφικά στούντιο ή/και μέ δισκογραφικές έταιρείες,

κ.ο.κ. (βλ. συνοπτικούς πίνακες παρακάτω), ή συνδέουν τīs παραπάνω έταιρείες μέ άλλες πού βρίσκονται έξω άπό τόν κλάδο τών μαζικών έπικοινωνιών (πολυκλαδικά συγκροτήματα).

**ΠΟΛΥΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΑ
ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ/
ΤΑ ΕΞΗ ΠΡΩΤΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΩΣ**

Οικονομικές Δραστηριότητες — 1988

BERTELSMANN AG
Reinhard Mohn, Πρόεδρος

Περιοδικά:
Stern, Brigitte, GEO, PM, Schoner Wohnen, κ.ά. (Δυτ. Γερμ.) / Prima, Best (Βρετανία) / Parents, Young Miss (ΗΠΑ) / Femme Actuelle (Γαλλία) / Dunia, Pradas, Natura (Ισπανία)

TV:
RTL-Plus, 50% Canal Plus (Δυτ. Γερμ.)

Μουσική:
RCA Records και κλάμπ δίσκων (ΗΠΑ)

Βιβλίο:
Double-day, Bantam, Dell, Literary Guild και κλάμπ βιβλίων (ΗΠΑ), 50% France-Loisirs κλάμπ βιβλίου (Γαλλία)/Bertelsmann-Lesering κλάμπ βιβλίου (Δυτ. Γερμ.)

NEWS CORPORATION
Rupert Murdoch, Ίδιοκτήτης και Διευθύνων Σύμβουλος

Περιοδικά:
New Woman, Sky, Times Supp (Άγγλία) TV Guide, Seventeen, New York New Idco, TVWeek (ΗΠΑ)

Έφημερίδες:
The Sunday Times, The Times, Sun, New of the World, Today (Άγγλία) / South China Morning Post (Χονγκ Κονγκ) / Boston Herald, San Antonio Express, Racing Form (ΗΠΑ), και πολλές άυστραλέζικες έφημερίδες

TV/Κινηματογράφος:
Sky TV (Άγγλία) / Fox TV, 20th Century Fox (ΗΠΑ)

Βιβλίο:
Collins, Times Books (Άγγλία) / Harper & Row (ΗΠΑ)

CAPITAL CITIES/ABC
Thomas Murphy, Πρόεδρος και Διευθύνων Σύμβουλος

TV/Ραδιόφωνο:
ABC Network, ESPN (24ωρο άθλητικό καλωδικό κανάλι), Satellite Music Network, τοπικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί (ΗΠΑ)

Περιοδικά:
Los Angeles, Fairchild Publications, Institutional Investor (ΗΠΑ)

Έφημερίδες:
Kansas City Star, Fort Worth Star (ΗΠΑ)

TIME INC.
Richard Munro, Πρόεδρος & Διευθύνων Σύμβουλος

Περιοδικά:
Time, Sports Illustrated, People, Fortune, Money, Life (ΗΠΑ)

TV:
Home Box Office, Cinemax, American Television Communications, HBO Videos (ΗΠΑ)

Βιβλίο:
Time-Life Books, Book-of-the-Month Club, Little Brown & Co., Foreman Textbooks, Scott (ΗΠΑ)

WARNER COMMUNICATIONS
Thomas Murphy, Πρόεδρος

Περιοδικά:
DC Comics (Superman, MAD) (ΗΠΑ)

TV/Κινηματογράφος:
Warner TV, Warner Bros, Warner American Cable Communications, Warner Home Video (ΗΠΑ)

Βιβλίο:
Warner Books (ΗΠΑ)

Μουσική:
Warner Records, Electra, Asylum, Atlantic, Reprise, Warner / Chappel Music (ΗΠΑ)

HACHETTE
Jean-Luc Lagardere, Πρόεδρος

Περιοδικά:
Elle (Διεθνές) / Paris Match, Tele 7 Jours (Γαλλία) / Woman's Day, Car & Driver, Road & Track, American Photographer, Cycle World, Flying, Boating (ΗΠΑ)

Έφημερίδες:
Journal du Dimanche (Γαλλία) / 10% Corriere della Serra (Ιταλία)

TV/Ραδιόφωνο:
Europe No 1 Radio, Channel 80 TV

Βιβλίο:
Grollier (ΗΠΑ) / Rombaldi (Γαλλία) / Salvat (Ισπανία)

Άναφορικά μέ τά πολυκλαδικά όλιγοπώλια, κλασικό παράδειγμα άποτελεί ή έταιρεία Fiat, ο μεγαλύτερος ιδιωτικός βιομηχανικός όμιλος τής Ίταλίας, ή όποια έκτός άπό τήν πρώτη σέ πωλήσεις στήν Εύρώπη όμώνυμη άυτοκινητοβιομηχανία, έχει άναπτύ-

17. Άυτός ήταν και ένας τουλάχιστον άπό τούς λόγους τής έξαγοράς τών δημοσιογραφικών συγκροτημάτων Mondadori και Espresso άπό τόν Κάρλο ντέ Μπενεντέτι: τό έκπληκτικό δίκτυο πληροφορικής τής έταιρείας Olivetti, ιδιοκτησία και ατή τού Μπενεντέτι, μπορεί τώρα νά χρησιμοποιηθεί για νά επαναστατικοποιήσει τīs μεθόδους ένημέρωσης/πληροφόρησης στήν Ίταλία.

18. Σύμφωνα μέ δημοσιογραφικές πληροφορίες, ή Sony προσπαθεί τώρα νά έξαγοράσει μιά κινηματογραφική έταιρεία τού Χόλυγουντ, για νά μπορέσει, χρησιμοποιώντας τά άρχεία τής τελευταίας, νά επβάλει στήν άγορά τό δικό τής Betamax βίντεο, τό όποιο μέχρι σήμερα έχει παρακωνισθεί άπό τό αντίπαλο VHS.

Ξεί εκτεταμένες οικονομικές δραστηριότητες σε ένα ευρύτατο φάσμα κλάδων, μεταξύ των οποίων και στις μαζικές επικοινωνίες:

FIAT

Giovanni Agnelli, Ίδιοκτήτης

Αυτοκινητοβιομηχανία:

Fiat, Alfa Romeo, Lancia (Ίταλία), Iveco Ford (Άγγλία)

Πολεμική / Χημική Βιομηχανία:

Snia BPD (Ίταλία)

Τράπεζες:

Nuovo Banco Ambrosiano (Ίταλία)

Τρόφιμα:

Συμμετοχή στη Danone-BSN (Γαλλία)

Έφημερίδες:

La Stampa, Corriere della Sera, Corriere dello Sport (Ίταλία)

Περιοδικά:

Rizzoli, Fabbri (Ίταλία)

Διαφήμιση:

Publikompass (Ίταλία)

TV:

Συμμετοχή σε ιδιωτικά κανάλια (Ίταλία) και επίσης εταιρείες στους ακόλουθους κλάδους: ασφάλειες, τηλεπικοινωνίες, βιογενετική, αεροδιαστημική, λιανικό εμπόριο (άλυσσιδα πολυκαταστημάτων)

Ένδιαφέρουσα είναι και η περίπτωση της αγγλικής εταιρείας Pearson, της οποίας το χαρτοφυλάκιο το 1987 είχε την εξής σύνθεση:

PEARSON

Έκδοτικοί Οίκοι:

Penguin, Longman (Άγγλία)

Έφημερίδες:

Financial Times (Άγγλία)

Περιοδικά:

Westminster Press (The Economist) (Άγγλία)

TV:

Yorkshire TV (Άγγλία)

Έταιρεία Πετρελαίου:

Whitehall (Άγγλία)

Μουσεία:

Madame Tussaud's (Άγγλία)

Πορσελάνη:

Fine China (Royal Donlton) (Άγγλία)

Τρόφιμα:

Cedar Faire (Chateau Latour)

Τράπεζες:

Lazards (N. Ύορκη, Παρίσι, Λονδίνο)

5. «ΓΚΛΟΜΠΑΛΙΣΜΟΣ» Η ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Για πολλά χρόνια υπήρχε διάχυτη η αίσθηση ότι ο κόσμος των ιδεών και των απόψεων, η επικοινωνία και η κουλτούρα, έχουν τόσο έντονα εθνική χροιά και γεύση, τόσο τοπικό χαρακτήρα, ώστε η διακίνησή τους μέσα στο γεωγραφικό χώρο να καθίσταται προβληματική, αν όχι αδύνατη. Όμως, σε όλο τον 20ό αιώνα, αλλά κυρίως μεταπολεμικά, η ροή της πληροφόρησης και της επικοινωνίας πήρε, βαθμιαία αλλά σταθερά, διεθνείς διαστάσεις και χαρακτήρα, και η μαζική κουλτούρα που παράγεται πλέον στις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού (καπιταλιστική μητρόπολη) τείνει να μετατραπεί στην πρώτη «παγκόσμια» κουλτούρα που γνώρισε η ανθρωπότητα (βλ. Σεραφετινίδου, 1987, κεφ. 4(3) και 11). Οι πολιτιστικές αυτές εξελίξεις είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα των ποιοτικών οικονομικών αλλαγών που συντελούνται στον κλάδο των ΜΜΕ —τά οποία σήμερα αποτελούν τά στρατηγικά σημεία παραγωγής και έλεγχου της κουλτούρας— και οι οποίες συνοψίζονται στον όρο που γνωρίζει ευρύτατη διάδοση και χρήση στις ημέρες μας: «γκλομπαλισμός».

Ο πολυεπικοινωνιακός ή πολυκλαδικός χαρακτήρας δεν είναι το μόνο χαρακτηριστικό στοιχείο που διαφοροποιεί τά μονοπωλιακά συγκροτήματά του σήμερα από τις μονοπωλιακές μονάδες του χθές. Τίς τελευταίες δεκαετίες η συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου παίρνει διαστάσεις και κατευθύνσεις που δικαιώνουν την άποψη ότι «οι επικοινωνιακές και ψυχαγωγικές εταιρείες του αύριο θα είναι παγκόσμιοι (global), κάθετα ενοποιημένοι Λεβιάθαν, επιλέγοντας ταλέντα από τους «στάβλους» τους, και μετά παράγοντας και διανέμοντας προϊόντα σε όλόκληρη την ύφήλιο» (Business Week, 20 Μαρτίου 1989 — έμφαση ΜΣ). Με άλλα λόγια, στο χώρο της επικοινωνίας και της κουλτούρας «γκλομπαλισμός» σημαίνει να παίρνεις μία ιδέα, μίαν άποψη ή μία πληροφορία, ή ακόμα την εμπνευση ενός ανθρώπου, να την πακετάρεις με όσο το δυνατόν περισσότερους τρόπους, και να την προωθείς σε όσες περισσότερες αγορές μπορείς να

ΤΑ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ 1988

Σειρά	Έταιρεία	Χώρα	Ετήσιες Πωλήσεις \$δισ.
1	Bertelsmann	Δυτ. Γερμανία	6.20
2	News Corporation	Αυστραλία	4.80
3	Capital Cities/ABC	ΗΠΑ	4.44
4	Time Inc.	ΗΠΑ	4.19
5	Hachette	Γαλλία	3.81
6	Warner	ΗΠΑ	3.40
7	Dun & Bradstreet	ΗΠΑ	3.36
8	General Electric/NBC	ΗΠΑ	3.17
9	Times Mirror	ΗΠΑ	2.96
10	Gannett	ΗΠΑ	2.80
11	CBS	ΗΠΑ	2.76
12	Gulf & Western	ΗΠΑ	2.67
13	Donnelley	ΗΠΑ	2.48
14	Advance Publishing	ΗΠΑ	2.20
15	Tribune	ΗΠΑ	2.16
16	Knight-Ridder	ΗΠΑ	2.05
17	Reed International	Βρεταννία	1.76
18	McGraw-Hill	ΗΠΑ	1.75
19	Tele Communications	ΗΠΑ	1.71
20	New York Times	ΗΠΑ	1.69
21	Alex Springer Verlag	Δυτ. Γερμανία	1.64
22	Reuters	Βρεταννία	1.61
23	Maxwell Communications	Βρεταννία	1.60
24	Hearst	ΗΠΑ	1.53
25	Fininvest (Berlusconi)	Ίταλία	1.53

Πηγή: Credit Suisse First Boston Sunday Times, 14 Αυγούστου 1988

19. Το 1988 η Pearson προέβη σε εξαγορές αμερικάνικων εκδοτικών οίκων, καθώς και της γαλλικής οικονομικής εφημερίδας Les Echos, οι οποίες άλλαξαν αίσθητά τό προφίλ της εταιρείας (βλ. παρακάτω, τμήμα [5]).

διεισδύσεις επικερδώς. Αυτή είναι η λογική που, μαζί με τη λογική της συνεργίας ή διαφοροποίησης, οδήγησε στις άλλοτε-άλλοτε εξαγορές και συγχωνεύσεις της τελευταίας δεκαετίας, με αποτέλεσμα την εμφάνιση διεθνών πολυεπικοινωνιακών κολοσσών. «Η, όπως παρατηρεί ο Θήοντορ Λέβιτ, καθηγητής στο Harvard Business School, και «γκουρού» τών περιφημών αδερφών Σάατσι, αυτός ο σύγχρονος οικονομικός Λεβιάθαν «λειτουργεί σαν να ήταν ολόκληρος ο κόσμος (ή μείζονες περιοχές αυτού) μιά και μόνη οντότητα: πουλάει τα ίδια πράγματα με τον ίδιο τρόπο παντού» (Sunday Times, 20 Σεπτεμβρίου, 1987).

Τό φαινόμενο του «γκλομπλισμού» μπορεί να είναι σχετικά πρόσφατο σέ δ,τι αφορά τή διάρθρωση και λειτουργία του κλάδου τών ΜΜΕ, αλλά σφραγίζει τή γενικότερη εξέλιξη του καπιταλισμού από τις πρώτες κιόλας δεκαετίες του 20ού αιώνα. «Ο καπιταλισμός», γράφει ο Νίκος Ψυρούκης, «σάν παγκόσμια ζωντανή πραγματικότητα, μεταμορφώνεται, περνάει από τή μιά ποιότητα στήν άλλη... Πέρασε από τήν έμποροκρατία (περίοδο τής πρωταρχικής συσσώρευσης) με τή διεθνοποίηση του χρήματος, στή μαζική εκμηχανισμένη καπιταλιστική παραγωγή (διεθνοποίηση τών προϊόντων τής καπιταλιστικής παραγωγής/περίοδος τής κυριαρχίας του βιομηχανικού κεφαλαίου)» στή «διεθνοποίηση του παραγωγικού κεφαλαίου. «Η εξαγωγή κεφαλαίου... ή η μετακίνηση κεφαλαίου από τόπο σέ τόπο, από χώρα σέ χώρα, διαδραματίζει πιά καθοριστικό ρόλο...» (Ψυρούκης, Νεοαποικισμός, σελ. 47 και 128, Έμφαση ΜΣ). Φυσικά, και παλιότερα υπήρχε τό φαινόμενο τής εξαγωγής κεφαλαίων, αλλά τό εξαγόμενο κεφάλαιο ήταν κυρίως έμπορικό-τραπεζικό. Μέχρι τουλάχιστον τις άρχές του αιώνα μας τό παραγωγικό κεφάλαιο διατηρούσε στήν πλειοψηφία του καθαρά έθνικό χαρακτήρα.

Ο μοχλός ή φορέας αυτής τής νέας γεωγραφικής κίνησης του παραγωγικού κεφαλαίου — τής διεθνοποίησής του — είναι οι λεγόμενες πολυεθνικές εταιρείες. Στους έπιχειρηματικούς κύκλους τών μαζικών έπικοινωνιών οι πάντες σήμερα μιλούν όχι μόνο για τήν πραγματικότητα, αλλά και για τήν αναγκαιότητα μιάς «παγκόσμιας αναδιάρθρωσης» (global restructuring) ή «διεθνοποίησης» (internationalization) του κλάδου. «Η διεθνοποίηση τής εκδοτικής βιομηχανίας έχει κατά πολύ καθυστερήσει», δήλωνε ο Πώλ Χάμλιν, σχολιάζοντας τήν εξαγορά τής εταιρείας του Octopus από τή Reed International τό 1987, ένδ ο καθηγητής Λέβιτ που αναφέραμε παραπάνω, υποστηρίζει ότι οι εταιρείες που προσχωρούν στο δόγμα του «γκλομπλι-

σμού» «μπορούν να αποδεκατίσουν τους αντίπαλους τους, οι οποίοι καθίστανται άνίκανοι από τήν έπιρροή που εξακολουθούν να ασκούν επάνω τους οι παλιές παραδοχές ως προς τό πώς λειτουργεί ό κόσμος» (Sunday Times, 20 Σεπτεμβρίου 1987).

Αν και άναμφίβολα ή διεθνοποίηση μιάς εταιρείας δέν έγγυάται από μόνη τής τήν οικονομική έπιτυχία, σέ ολόένα και περισσότερους τομείς του κλάδου τών ΜΜΕ άποδεικνύεται έπιτακτική. Ο μονοπωλιακός χαρακτήρας τής σύγχρονης καπιταλιστικής εταιρείας και τό συνακόλουθο κυνήγι του μέγιστου δυνατού κέρδους — άπαραίτητη προϋπόθεση, όπως ήδη έπισημάναμε, τής οικονομικής τής έπιβίωσης — άπαιτεί τή συνεχή μαζικοποίηση τής παραγωγής, άρα και τή συνεχή διεύρυνση τής αγοράς τής — ή ύψηλιος δολόκληρη, όπως παρατήρησε ο Λέβιτ, μετατρέπεται σέ «μιά οντότητα».²⁰

Δέν είναι έπομένως τυχαίο που τό μεγαλύτερο στον κόσμο πολυεπικοινωνιακό συγκρότημα, ή γερμανική εταιρεία Bertelsmann, έχει έντονα πολυεθνικό χαρακτήρα: τό 40% μόνο τών εισοδημάτων τής πραγματοποιούνται στή Δυτική Γερμανία, και τό υπόλοιπο 60% στο έξωτερικό. Τά αντίστοιχα ποσοστά για τή γαλλική Hachette (νούμερο 6 στον κόσμο) είναι 50% — 50%, ένδ ή News Corporation (νούμερο 2 παγκοσμίως) μετά από σειρά εξαγορών άμερικάνικων εταιρειών μαζικής έπικοινωνίας από τό 1983 και μετά, πραγματοποιήσε τό 1988 τό 50% τών έτήσιων εισοδημάτων τής στήν άμερικάνικη αγορά, κι αυτό πριν τήν περιφημη αγορά τής εταιρείας Triangle Publications. Σχολιάζοντας τις έπιδόσεις τής Bertelsmann και τής Hachette στήν παγκόσμια αγορά, Τό Βήμα παρατηρούσε ότι μπορούν να χαρακτηρισθούν «πραγματικό κατόρθωμα, για δύο εταιρείες που έργάζονται σέ δύο γλώσσες που τίς μιλάει ποσοστό μικρότερο του 5% τών κατοίκων του πλανήτη μας. Όμως και ή Hachette και ή Bertelsmann άνοιξαν πραγματικά τή φερά τους, και δέν βασίζονται πλέον σέ μικρές τοπικές αγορές, αλλά έμαθαν να προσαρμόζονται και σέ άλλες» (Τό Βήμα, 24 Ιουλίου 1987). Αύτές οι «άλλες αγορές» ήταν κατά κύριο λόγο ή εξής μιά: ή άμερικάνικη.

(α) Η ΑΛΩΣΗ ΤΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΩΝ ΜΜΕ

Στή δεκαετία του '80 στον κλάδο τών μαζικών έπικοινωνιών ό «γκλομπλισμός» ή ή διεθνοποίηση του κεφαλαίου σέ μεγάλο βαθμό λαμβάνει τή μορφή τής άλωσης τών άμερικάνικων ΜΜΕ από τό ευρωπαϊκό, και σέ πολύ

μικρότερο βαθμό από τό γιαπωνέζικο κεφάλαιο. «Οι ξένοι γίγαντες», διαμαρτύρεται τό άμερικανικό έβδομαδιαίο περιοδικό Business Week, «άπλώνουν τό χέρι τους πάνω από τόν Άτλαντικό για να άρπάξουν ένα εκδοτική έδω, μιά δισκογραφική εταιρεία εκεί, ένα ολόκληρο στούντιο του Χόλυγουντ. Στο μεταξύ, πίσω στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι συμπατριώτες μας τόν περισσότερο καιρό, δυστυχώς, ξεπουλάνε» (Business Week, 20 Μαρτίου 1989). Οι λόγοι αυτής τής «έπιδρομής» έχουν να κάνουν με μιά σειρά από πλεονεκτήματα που παρουσιάζει ή άμερικάνικη αγορά σέ σύγκριση με άλλες. Είναι, καταρχήν, ή μεγαλύτερη, λόγω ένός μεγάλου πληθυσμού με ύψηλή αγοραστική δύναμη. Δεύτερον, είναι γλωσσικά όμοιογενής, και έπιπλέον ή γλώσσα τής άποτελεί όχι μόνο τή μητρική γλώσσα για περισσότερα από 300 εκατομμύρια άτομα σέ δλο τόν κόσμο, αλλά και τή δεύτερη ή τρίτη γλώσσα για, σύμφωνα με έκτιμήσεις, άλλα τόσα εκατομμύρια περίπου (στά όποια συμπεριλαμβάνονται τά πιο μορφωμένα και έδπορα κοινωνικά στρώματα άνά τήν ύψηλιο). Τρίτον, ή Άμερική είναι ή πατρίδα τών ΜΜΕ, ή χώρα δηλαδή στήν όποια πρωτοαναπτύχθηκαν όλα (έκτός από τόν τύπο και τό βιβλίο) τά σύγχρονα μέσα έπικοινωνίας, και στήν όποια γνώρισαν, και γνωρίζουν, τήν πιο θεαματική τους ανάπτυξη. Πράγμα που σημαίνει όχι μόνο ότι ή ντόπια αγορά για τά προϊόντα τής πολιτιστικής βιομηχανίας είναι ιδιαίτερα μεγάλη, αλλά και ότι τά Made-in-USA πολιτιστικά προϊόντα γνωρίζουν έδω και πολλές δεκαετίες τεράστια παγκόσμια άήχηση και δημοτικότητα. Τέλος, τό «ξεπεσμένο» δολάριο έπιτρέπει στις ξένες εταιρείες να πληρώνουν τά ύπερογκα ποσά που άπαιτούνται για τήν εξαγορά τών άμερικάνων άνταγωνιστών τους, μιά και τά «σκληρά» νομίσματα που αυτές διαθέτουν (ευρωπαϊκά και τό γιαπωνέζικο γιέν) είναι υπεριμμημένα έναντι του δολαρίου.

Απ' δλους τούς τομείς τών άμερικάνικων μαζικών έπικοινωνιών, οι εκδοτικοί οίκοι βιβλίων και οι διαφημιστικές εταιρείες είναι οι δύο τομείς που έχουν ύποστεί τή ριζικότερη «παγκόσμια αναδιάρθρωση» ή «διεθνοποίηση» στή δεκαετία του '80. Αναφορικά με τόν πρώτο, ή εισβολή του ευρωπαϊκού κεφαλαίου ήταν πράγματι έντυπωσιακή. Addison - Wesley, Atheneum, Delacorte, Dell, Doubleday,

20. Πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή ή διεύρυνση τής αγοράς δέν σημαίνει μόνο μαζικότερες πωλήσεις, αλλά και σημαντικές οικονομίες κλίμακας (π.χ. συντονισμός στήν προώθηση/διαφήμιση τών προϊόντων, κ.λπ.).

E.P. Dutton, Harper & Row, New American Library, Salem House, Charles Scribner's Sons και Viking δλοι πέφτουν μέσα στα τελευταία 5-6 χρόνια στα χέρια ξένων, κυρίως βρετανικών εταιρειών. Ο γερμανικός όμιλος Bertelsmann αγοράζει τη Literary Guild, μία από τις δύο μεγαλύτερες αμερικανικές λέσχες βιβλίου με 12,5 εκατομμύρια μέλη συνδρομητές μόνο στις ΗΠΑ, ενώ το 1988 ο Ρόμπερτ Μάξγουελ, ιδιοκτήτης της Maxwell Communications Corporation σπάει κάθε προηγούμενο ρεκόρ στο χώρο του βιβλίου προσφέροντας 2,2 δισεκατομμύρια δολ. για τον έκδοτικό οίκο MacMillan, του όποιου τα έγχειριδια έχουν εκπαιδεύσει γενιές αμερικανών, και μετά από ιδιαίτερα σκληρή μάχη στο χρηματιστήριο η MacMillan γίνεται τό πετράδι στο στέμμα της αυτοκρατορίας του. Ο ίδιος ο Μάξγουελ, ο όποιος κατά τά τρία προηγούμενα χρόνια είχε έπανελημμένα προσπαθήσει, άνεπιτυχώς, νά εξαγοράσει έναν αμερικανικό έκδοτικό οίκο, δήλωσε ότι ή απόκτηση της MacMillan αποτελούσε τό «στοιχείο-κλειδί» της μεγάλης στρατηγικής του νά μεταμορφώσει τήν εταιρεία του σε ένα διεθνές έκδοτικό συγκρότημα μέχρι τή δεκαετία του 1990 (Sunday Times, 18 Σεπτεμβρίου 1988).²¹

Πρίν δεκαπέντε χρόνια ό Ντέιβιντ Όγκιλβυ, ίδρυτής και πρόεδρος της Ogilvy & Mather, μίας από τις μεγαλύτερες διαφημιστικές εταιρείες στην Άμερική, αλλά και στόν κόσμο, και ό ίδιος μιά από τις πλέον θρυλικές φυσιογνωμίες στό χώρο της διαφήμισης, δήλωνε ότι οι διαφημιστές στρέφουν τό βλέμμα τους πρός τή Μάντισον Άβενιου (βλ. ύποσημείωση 10) όπως οι Μωαμεθανοί πρός τή Μέκκα. Σήμερα, μετά τις άλλεπάλληλες εξαγορές από τους Βρετανούς, και κυρίως, όπως είδαμε, από τις εταιρείες Saatchi & Saatchi και WPP (βλ. παραπάνω τμήμα (3)) των μεγαλύτερων αμερικανικών διαφημιστικών εταιρειών (Ted Bates, Compton, Backer & Spielvogel, Dancer, Fitzgerald Sample και MacCaffrey McCall από τήν Saatchi, και J. Walter Thomson και Ogilvy & Mather από τήν WPP), οι τέσσερις από τις μεγαλύτερες έξι διαφημιστικές εταιρείες στόν κόσμο ανήκουν στό βρετανικό κεφάλαιο.²²

Οι παραπάνω εξελίξεις δέν άφησαν άδιάφορους τους αμερικανούς επιχειρηματίες του κλάδου των ΜΜΕ. Χαρακτηριστικά, ή Στήβεν Ρός, Διευθύνων Σύμβουλος της εταιρείας Warner, άπερίφραστα αιτιολόγησε τήν άπόφαση της εταιρείας του νά συγχωνευθεί με τήν Time Inc. (βλ. παραπάνω, τμήμα (2) με τήν έξης δήλωση: «Άν δέν ένωθοϋν οι αμερικάνικες εταιρείες, δέν θά ύπάρχουν αμερικάνικες εταιρείες στό χώρο των μαζικών επικοινωνιών.

Θά περιέλθουν όλες στην ιδιοκτησία ξένων εταιρειών» (Sunday Times, 12 Μαρτίου 1989). Με τή μόνη διαφορά ότι ή συγχώνευση αυτή, όπως και άλλες παρόμοιες συγχωνεύσεις που σημειώθηκαν τά τελευταία χρόνια μέσα στα έθνικά σύνορα της αμερικανικής αγοράς, δέν είχε άποκλειστικά «άμυντικό» χαρακτήρα, αλλά και «έπιθετικό». Τό αμερικανικό κεφάλαιο συγκεντροποιείται όχι μόνο για νά αναχαιτίσει τους εϋρωπαίους «γίγαντες» που καταβροχθίζουν όλοκληρα κομμάτια της αμερικανικής πολιτιστικής βιομηχανίας, αλλά και για νά μπορέσει νά διεισδύσει άποτελεσματικά τις δικές τους αγορές, έν όψει του «1992», και της όλοκληρώσης της ενιαίας εϋρωπαϊκής αγοράς. Αυτή άκριβώς ή λογική ύπαγόρευσε και τήν άπόφαση του Μάρτιν Ντέβις, ύπέρμαχου του «γκλομπλισμού», νά σταματήσει τή συγχώνευση των δύο εταιρειών, προβαίνοντας σε «έχθρική προσφορά» για τήν Time Inc., με σκοπό νά καταστήσει τήν δική του εταιρεία Paramount Communications έναν από τους «παγκόσμιους» (global) ήγέτες στόν κλάδο των μαζικών επικοινωνιών (Sunday Times, 11 Ιουνίου 1989).

(β) Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

Η προοπτική του «1992» έχει συμβάλλει άποφασιστικά στη έπιτάχυνση που σημειώθηκε αυτή τή δεκαετία στους ρυθμούς συγκεντροποίησης του μονοπωλιακού κεφαλαίου τόσο στην Εϋρώπη όσο και στην Άμερική. Τά μεγάλα πολυεπικοινωνιακά συγκροτήματα, μέσω συγχωνύσεων και εξαγορών, επιχειρούν νά εδραιώσουν, ή και νά βελτιώσουν, τή θέση τους στόν άγώνα δρόμου για τήν κατάκτηση της εϋρωπαϊκής αγοράς.

Έτσι, οι περισσότερες από τις εξαγορές και συγχωνεύσεις που παρουσιάσαμε σε προηγούμενες σελίδες του άρθρου μας, όπως, για παράδειγμα, ή συγχώνευση των Ιταλικών δημοσιογραφικών συγκροτημάτων Mondadori και Espresso, κάτω από τήν αιγίδα της εταιρείας CIR του ντέ Μπενεντέτι, ή εξαγορά της Octopus από τή Reed Inter/al, ή αγορά του αμερικανικού έκδοτικού οίκου MacMillan από τήν άγγλική εταιρεία Maxwell Communications, κ.λπ., ήταν άποτέλεσμα και τέτοιων σκοπιμοτήτων, όπως έξάλλου και ή συγχώνευση των Time-Warner. Συγκεκριμένα, ή Warner μπορεί νά βοηθήσει σημαντικά τήν Time στη διεיסδυση των ξένων αγορών, γιατί τά συστήματα διανομής των προϊόντων της (κινηματογραφικές ταινίες, ταινίες βίντεο, τηλεοπτικά προγράμματα, δίσκοι, κόμικς, κ.λπ.) στό έξωτερικό είναι ήδη πολύ αναπτυγμένα, και

ύπό συνεχή επέκταση. Χαρακτηριστικά, τό 40% των εισοδημάτων της Warner πραγματοποιούνται στό έξωτερικό. Άντίθετα, ή Time Inc. πραγματοποιεί μόνο τό 6% των πωλήσεών της σε ξένες αγορές. Έπιπλέον, ακόμα και οι αγορές αμερικανικών διαφημιστικών εταιρειών από τις άγγλικές εταιρείες (WPP, Saatchi & Saatchi, καθώς και άλλες μικρότερες) άπέβλεπαν, μεταξύ άλλων, στην κατάκτηση της εϋρωπαϊκής διαφημιστικής αγοράς, ή όποια, όχι μόνο λόγω της προοπτικής του '92 αλλά και σαν άποτέλεσμα πρόσφατων εξελίξεων (ιδιωτικοποίηση και πολλαπλασιασμός των τηλεοπτικών καναλιών, ανάπτυξη της καλωδιακής και δορυφορικής τηλεόρασης, κ.λπ.), συνεχώς διευρύνεται. Καθώς οι αμερικανικές διαφημιστικές εταιρείες είχαν μεταπολεμικά διεισδύσει πολύ άποτελεσματικά στην εϋρωπαϊκή αγορά, στό βαθμό που πολλές από τις μεγαλύτερες εϋρωπαϊκές διαφημιστικές εταιρείες νά είναι αμερικανικής ιδιοκτησίας, ή άλωση των αμερικανικών διαφημιστικών εταιρειών από τις βρετανικές έδωσε στις τελευταίες τό προβάδισμα όχι μόνο στην παγκόσμια διαφημιστική αγορά, αλλά και στην εϋρωπαϊκή ειδικότερα.

21. Η Maxwell Communications Corporation, ή δεύτερη μεγαλύτερη εταιρεία μαζικών επικοινωνιών στη Μεγάλη Βρετανία, είναι ιδιοκτήτρια του άγγλικού έκδοτικού οίκου Pergamon Press, του μεγαλύτερου στόν κόσμο έκδοτικού οίκου έπιστημονικών βιβλίων. Έπιπλέον εκδίδει μιά σειρά από έφημερίδες στην Άγγλία (Daily Mirror, Sunday Mirror, Sunday Mail, κ.λπ.), με συνολική κυκλοφορία γύρω στα 12 εκατομμύρια ήμερησίως, ένώ πρόσφατα άνέπτυξε σημαντική δραστηριότητα και στό χώρο των ηλεκτρονικών όπτικο-ακουστικών μέσων (καλωδιακή τηλεόραση στην Άγγλία και συμμετοχή στό τηλεοπτικό κανάλι ΤFI της Γαλλίας και στόν τηλεοπτικό δορυφόρο TDF-1, ό όποιος άποτελεί κοινοπραξία των Μάξγουελ, Μπερλουσκόνι και γαλλικού κράτους).

22. Δέν είναι, έπομένως, τυχαίο που 20 διευθυντές επιχειρήσεων από τή Σοβιετική Ένωση παρακολούθησαν τόν Άπρίλιο του 1989 ένα έντατικό πρόγραμμα μαθημάτων, διάρκειας τριών εβδομάδων, στό London Business School, με θέμα τις μεθόδους που ακολουθούν οι Βρετανικές επιχειρήσεις στη διεיסδυση νέων αγορών και στην αναδιοργάνωση των εταιρειών τους. Ένας από τους όμιλητές στό πρόγραμμα αυτό ήταν ό Άναπληρωτής Διευθύνων Σύμβουλος της εταιρείας Saatchi & Saatchi, ό όποιος βρίσκεται σε διαπραγματεύσεις με τους Σοβιετικούς προκειμένου νά αναλάβει ή εταιρεία του συμβουλευτικό ρόλο πρός τή σοβιετική ραδιοφωνία - τηλεόραση άναφορικά με μεθόδους πωλήσεως διαφημιστικού χρόνου. Τό 1988, ή εταιρεία British Airways, πελάτης της Saatchi, κατήχρησε τήν πρώτη διαφήμιση δυτικής εταιρείας στη σοβιετική τηλεόραση.

Παρόμοια, μιά σχεδόν ατέλειωτη σειρά άλλων εξαγορών, που δέν αναφέρθηκαν παραπάνω, υπαγορεύτηκαν και αυτές σέ μεγάλο βαθμό, άν όχι αποκλειστικά, από τήν πρόκληση τής ενιαίας έσωτερικής αγοράς του '92: π.χ., ή εξαγορά τών άγγλικών έκδοτικών οίκων Chato, Virago, Bodley Head και Jonathan Cape από τόν άμερικάνικο οίκο Random House, ή αγορά τής κορυφαίας γαλλικής ήμερήσιας οικονομικής έφημερίδας *Les Echos* από τήν άγγλική έφημερίδα *Financial Times* (ιδιοκτησία του πολυκλαδικού συγκροτήματος Pearson), ή εξαγορά του 14% τής άλλης γαλλικής ήμερήσιας οικονομικής έφημερίδας *La Tribune* από τήν άμερικάνικη έφημερίδα *Wall Street Journal* (ιδιοκτησία του άμερικάνικου πολυκλαδικού κολοσσού *Dow Jones*), ή αγορά του γαλλικού είδησεογραφικού πρακτορείου ACP από τόν Ρόμπερτ Μάξγουελ, ή αγορά του μεγάλου ισπανικού έκδοτικού συγκροτήματος Salvat από τή γαλλική εταιρεία Hachette, κ.ά. Είναι ένδεικτικό ότι λίγες μόνο μέρες μετά τήν άποκάλυψη τής σχεδιαζόμενης συγχώνευσης Time-Warner, ό Σύλβιο Μπερλουσκόνι ανακοίνωσε ότι άρχισε διαπραγματεύσεις μέ τόν Ρόμπερτ Μάξγουελ για τή δημιουργία ενός «ψυχαγωγικού όμίλου» αξίας 1 δισ. δολ. μέ σκοπό τήν παραγωγή και διανομή τηλεοπτικών σήριαλ και κινηματογραφικών ταινιών στην Εύρώπη. «Συνειδητοποιούμε», δήλωσε άνώτατο διευθυντικό στέλεχος τής εταιρείας Fininvest του Μπερλουσκόνι, «ότι κάτι πρέπει νά κάνουμε για νά παραμείνου-

με ανταγωνιστικοί σέ μιά βιομηχανία όπου γεννιούνται κολοσσιαία δίκτυα» (*Business Week*, 27 Μαρτίου 1989). Ή, όπως παρατήρησε ό Τζών Μπάουερ, οικονομικός αναλυτής του κλάδου τών μαζικών έπικοινωνιών και στέλεχος τής άμερικανικής εταιρείας Kidder-Peabody, σχολιάζοντας τή μάχη τών τριών άμερικανών γιγάντων Time Inc., Warner και Paramount Communications:

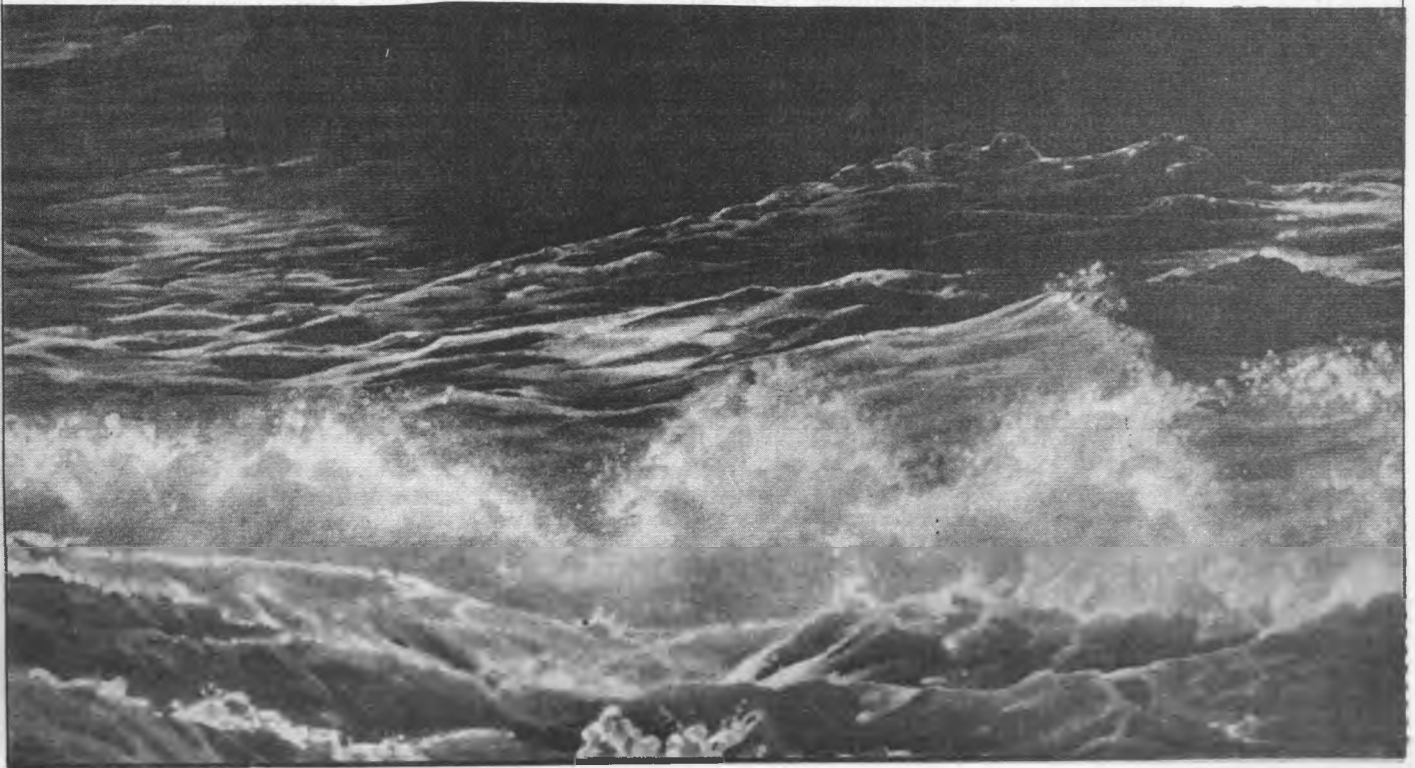
«Έδώ έχουμε νά κάνουμε μέ τό κτίσιμο αυτοκρατοριών, τό όποιο καλύτεται κάτω από τό μανδύα τών δρων περί παγκόσμιου (global) ανταγωνισμού τών διεθνών μέσων μαζικής έπικοινωνίας» (*Newsweek*, 26 'Ιουνίου, 1989).

Στό σχόλιο του Μπάουερ θά προσθέσουμε, επιστρέφοντας έτσι στή θέση που αναπτύξαμε στίς πρώτες σελίδες αυτού του άρθρου, ότι όπως δλες οι αυτοκρατορίες έτσι και αυτές που χτίζουν τά πολυεπικοινωνιακά συγκροτήματα δέν έχουν αποκλειστικά οικονομική σημασία ή διάσταση, αλλά, ταυτόχρονα, άσκουν άποφασιστικής σημασίας πολιτική, ιδεολογική, και πολιτιστική έξουσία. Μέ τή μόνη διαφορά ότι ή σύγχρονη αυτή μορφή έξουσίας, σέ αντίθεση μέ αυτήν άλλων εποχών και αυτοκρατοριών, αφήνει, για νά χρησιμοποιήσουμε τά λόγια του ντέ Τόκεβιλ, έλεύθερο τό σώμα του ανθρώπου και κατευθύνει τήν τυραννία της ένάντια στή ψυχή του. Όμως ή παρατήρηση αυτή άνοίγει ένα άλλο, ιδιαίτερα μεγάλο και σημαντικό κε-

φάλαιο στή συζήτηση που άφορά τόν κοινωνικό ρόλο τών μέσων μαζικής έπικοινωνίας...

Βιβλιογραφικές Παραπομπές

- Curran, J. 1977 — «Capitalism and the Control of the Press, 1800-1975», στο J. Curran, et. al. (eds), *Mass Communication and Society*, London, Edward Arnold, 1977.
- Garnham, N. 1986 — «Contribution to a political economy of mass-communication», στο R. Collins, et. al. (eds), *Media, Culture and Society*, London, Sage, 1986.
- Golding, P. & Murdock, G. 1979 — «Ideology and the Mass Media: the Question of Determination», στο M. Barrett et. al. (eds), *Ideology and Cultural Production*, London, Croom Helm, 1979.
- Peron, R. 1979 — «The Record Industry», στο A. Mattelart & S. Siegelau, *Communication and Class Struggle*, New York, International General, 1979.
- Σεραφετινίδου, Μ. 1987 — *Κοινωνιολογία τών Μέσων Μαζικής Έπικοινωνίας*, Αθήνα, Gutenberg, 1987.
- Williams, R. 1976 — *Communications*, Penguin.
- Williams, R. 1980 — «Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory» στο R. Williams, *Problems in Materialism and Culture*, London, Verso, 1980.
- Williams, R. 1980b — «Means of Communications as Means of Production», στο R. Williams, *Problems in Materialism and Culture*, London, Verso, 1980.

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ

ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Κι ένας αντίλογος

του Σάββα Πατσαλίδη

Ι: ΓΙΑ ΠΟΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΙΛΑΜΕ

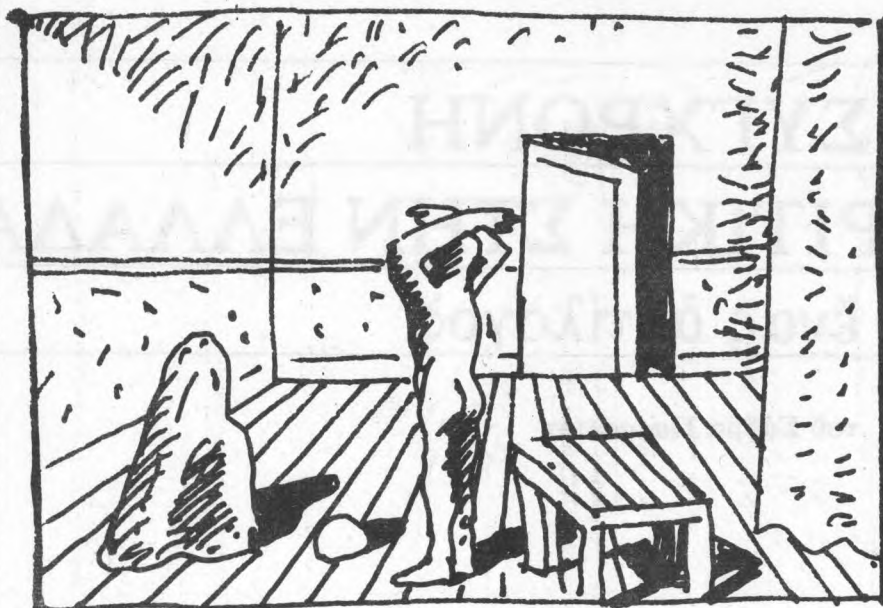
Μ' ένα θέμα όπως ή «σύγχρονη θεατρική κριτική στην Ελλάδα» τίθεται εύθως εξαρχής πρόβλημα αντικειμένου: Για ποιά κριτική μιλάμε; Όπως εδστοχα διερωτάται και ο σκηνοθέτης Θανάσης Παπαγεωργίου στα *Νέα* (19/3/88), μήπως μιλάμε για τά σημειώματα των συντακτών καλλιτεχνικών σελίδων ή μήπως για τίς καταθέσεις όρισμένων κυρίων και δεσποινίδων «πού τούς πήρε ο πόνος για τό θέατρο και δέ χάνουν τήν εύκαιρία νά πούνε δημόσια τή γνώμη τους; Και μάλιστα τόσο άβασάνιστα, τόσο προκλητικά, χωρίς τό ελάχιστο ύπόβαθρο, πού πιθανόν, νά έκανε σεβαστή τή γνώμη πού δέν τούς ζητήθηκε;». Ή μήπως έννοοϋμε τή συντεχνιακή κριτική όπου ο ένας χαιδεύει τόν άλλο και οι δύο μαζί τό Σύστημα; Ή μήπως αναφερόμαστε στην ταχύρραστη κριτική πού λειτουργεί όπως τούς διάττοντες άστέρες, γίνεται κάποια στιγμή τής μόδας και μετά χάνονται τά ίχνη της; Τέλος πάντων, ποιά είναι ή έλληνική θεατρική κριτική σήμερα; Ποιοί τήν αντιπροσωπεύουν και πώς;

Ή άλήθεια είναι ότι δέν υπάρχουν άκόμη συστηματικές μελέτες πού νά διαγράφουν τή φυσιογνωμία, τήν τροχιά και τίς αναζητήσεις τής θεατρικής κριτικής μας. Ένώ στη λογοτεχνία ύ-

πάρχει υλικό, και πολύ περισσότερο γίνεται προσπάθεια για τόν καθημερινό εμπλουτισμό του, στό θέατρο φαίνεται νά επικρατεί και σύγχυση αλλά και έρασιτεχνισμός. Ή αν και τό άρχαιότερο και λαμπρότερο λογοτεχνικό είδος, τό θέατρο, αυτό τό «πολυσύστημα», όπως θά τό όνόμαζαν οι σημειολόγοι, δέν ετύχησε στό χώρο τής επιστημονικής μελέτης. Τίς περισσότερες φορές αντιμετώπιστηκε ως είδος «λαϊκό» και εφήμερο, άρα άκατάλληλο για σοβαρή ακαδημαϊκή ένασχόληση. Άκόμη κι όταν ένιστε κατόρθωνε νά μπει στις αίθουσες διδασκαλίας των εκπαιδευτικών μας ίδρυμάτων, εμπαινε ως ο «φτωχός συγγενής» τής ποίησης και του μυθιστορηματος. Κι όχι μόνο αυτό, αλλά εμπαινε χωρίς τήν «δψη» του, μιά και ή γενική αντίληψη περί «δψεως» τήν ήθελε ως άπλή παραδουλεύτρα του Λόγου, ψυχαγωγική μόν πλην όμως «άτεχνότατη», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει κι ο Άριστοτέλης στην *Ποιητική* του.

Άνειδίκευτοι φιλόλογοι άνελαμβαναν κατά καιρούς τό ρόλο διδασκαλίας τής δραματικής τέχνης, χρησιμοποιώντας μοντέλα άνάλυσης έντελώς άνάρμοστα ως προς τό αντικείμενό τους. Χωρίς καμιά μέριμνα για τήν όποιαδήποτε θεωρητική ή πρακτική διάσταση του θεάτρου, άρκοϋνταν σε μιά άπλή άνάλυση τής συντακτικής

του δομής και των αίωνων άξιων του, παραποιώντας μ' αυτό τόν τρόπο τίς ιδιαιτερότητες και τίς πραγματικές λειτουργίες του. Όπως όρθά αναφέρει και ο κ. Κώστας Γεωργουσόπουλος στο *Βήμα*, «ή γενική παιδεία αλλά και τά χάλια τής θεατρικής εκπαίδευσης έχουν στερήσει από τή νέα γενιά τή γνώση, συστηματική και τεκμηριωμένη, του παρελθόντος» (2/2/77). Κι όχι μόνο του παρελθόντος αλλά και του παρόντος. Βέβαια τά τελευταία χρόνια έχουν γίνει κάποιες προσπάθειες όργάνωσης των θεατρικών σπουδών στη χώρα μας, χωρίς όμως οδσιαστικά άποτελέσματα. Τά ελάχιστα μαθήματα πού προσφέρονται από τούς ακαδημαϊκούς θεατρολόγους πού έχουμε άφενός χάνονται μέσα στο σύνολο των φιλολογικών μαθημάτων κι άφετέρου δέν άποδίδουν τ' αναμενόμενα, δεδομένου ότι δέν υπάρχουν όργανωμένοι θεατρικοί χώροι όπου ή άνάγνωση του κειμένου (ή ποίηση του γραπτού λόγου), θά δοκιμασθεί στην πρόβα και ή πρόβα στην παράσταση. Κι όχι μόνο αυτό: από τή στιγμή πού δλα έξακολουθούν νά είναι επικεντρωμένα στην Άθήνα, μοιραία οι καθηγητές και οι μελλοντικοί φιλόλογοι τής ύπολοιπης χώρας, ή τέλος πάντων αυτοί πού θά ήθελαν κάτι περισσότερο από τήν άπλή φιλολογία τής τάξης, είναι εκ των πραγμάτων άναγκασμένοι νά λειτουργούν άπλως ως παθητικοί πα-

ρατηρητές, άπωθημένοι στ' άκρα του 'Αθηναϊκού Λόγου. Βέβαια σπεύδω να τονίσω έδω πώς δέν είναι μόνο ή γεωγραφική εκ-κέντρωση που παροπλίζει ιδιαίτερα τόν άκαδημαϊκό θεατρολόγο: είναι και ή γενική αντίληψη του πανεπιστημίου ή όποια εξακολουθεϊ να κρίνει τήν ένασχόληση με τήν τρέχουσα πραγματικότητα ως έργο μή έπιστημονικό, άρα άδιάφορο στήν εξέλιξη του καθηγητή στήν έπόμενη βαθμίδα. Καϊ κάτω άπ' αυτές τίς συνθηκες, ποιός άλήθεια καθηγητής θ' άσχοληθεϊ σοβαρά με κάτι που κανείς δέ θά τό πάρει στά σοβαρά; Έτσι μοιραία εγκαταλείπει τήν ίδια τή θεατρική πραγματικότητα (που είναι σχέση ζωής) και στρέφεται σχεδόν άποκλειστικά σέ θέματα καθαρά έπιστημονικής φύσεως (που ένδιαφέρουν τούς πολύ λίγους και τούς ήδη μνημένους) που βλέπουν τό φώς τής δημοσιότητας κατά προτίμηση σ' ένα ξένο έντυπο ή σέ κάποιο έλληνικό περιοδικό περιορισμένης κυκλοφορίας.

Φυσικά κανείς δέν άμφισβητεϊ τή σημασία τής έρευνας και τής έπιστημονικής μελέτης. Κάθε άλλο. Αύτά είναι και ή πεμπουσία τών θεατρικών σπουδών και τής ίδιας τής ταυτότητας του άκαδημαϊκού θεατρολόγου. 'Από τήν άλλη όμως δέ μπορούμε να άγνοήσουμε και τήν τρέχουσα πραγματικότητα μέσα από τήν όποια διαμορφώνεται ό κανόνας, ή τέλος πάντων δημιουργούνται οι προϋποθέσεις μελλοντικής διαμόρφωσής του. Δέν είναι τυχαίο άλλωστε τό γεγονός ότι τά περισσότερα άνεπτυγμένα θεατρικά τμήματα στον κόσμο μερμνοούν να καλύπτουν (ή άκόμη και να ποδηγετούν), είτε με τήν έκδοση ειδικών περιοδικών, είτε με τήν οργάνωση συνεδρίων ή τήν πρόσκληση γνωστών θεατρικών ή άκόμη και τή σύσταση συμβουλευτικών επιτροπών, τήν ανά-

πτυξη του θεάτρου μέσα στήν κοινότητα. Τό λυπηρό, και συνάμα άνησυχητικό αποτέλεσμα τής άπομόνωσης τών έλληνικών πανεπιστημίων από τό θεατρικό γίνεσθαι, είναι ότι ό θεατρικός χώρος παραμένει επικίνδυνα άκάλυπτος, άφενός θεωρητικά και έπιστημονικά (άφου αυτοί που βρίσκονται πιο κοντά στά παγκόσμια ρεύματα τηρούν σιγήν ήχθους) κι άφετέρου πρακτικά (άφου ξέρουμε ότι τό πανεπιστήμιο —ως μή-κερδοσκοπικό ίδρυμα— είναι ό ιδεώδης τόπος πειραματισμού και άνανέωσης του θεάτρου).

Όταν μιλάμε για κριτική λοιπόν στήν 'Ελλάδα δέν έννοούμε τήν άκαδημαϊκή αλλά τή μή-άκαδημαϊκή, αυτή που άναπτύσσεται στό χώρο τής δημοσιογραφίας και του περιοδικού τύπου και που κατά κανόνα έδρευει στήν 'Αθήνα. Σ' αυτή χρωστάμε τήν όποια θεατρική παιδεία έχουμε (καλή ή κακή). Κι αυτή τήν κριτική θά άποπειραθώ να σχολιάσω παρακάτω, έστω κι αν αυτό σημαίνει άυστηρό έλεγχό όρισμένων άρχών και μεθόδων της.

II: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΕ ΑΡΙΘΜΟΥΣ

Σήμερα έχουμε περίπου 100 μόνιμα θεατρικά σχήματα στήν 'Αθήνα μόνο, στά όποια άντιστοιχούν γύρω στίς 150 παραστάσεις τό χρόνο. 'Απ' αυτές είναι 55-60% άνήκει στό ξένο ρεπερτόριο και οι υπόλοιπες στό έλληνικό. Για τήν κριτική κάλυψη τούς άσχολοούνται περί τούς 25 κριτικούς. 'Απ' αυτούς, και έξ όσων γνωρίζω, κανένας δέν άσχολείται άποκλειστικά με τό θέατρο. 'Ο κ. Γεωργουσόπουλος λ.χ. είναι φιλόλογος. 'Ο κ. Θ. Κρητικός πανεπιστημιακός. 'Ο κ. Βαρβέρης δημόσιος υπάλληλος. 'Ο κ. Παγ-

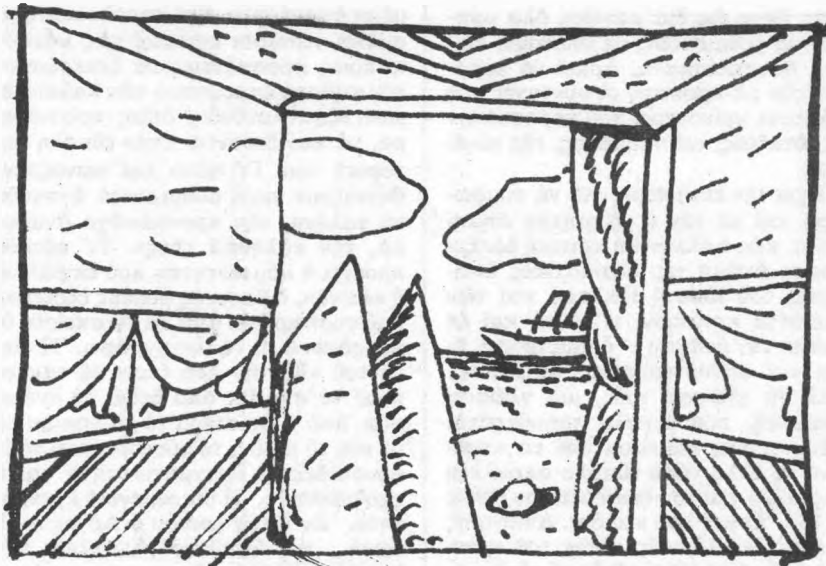
κουρέλλης άσχολείται με τό ραδιόφωνο, κ.λπ. Δηλ. βλέπουμε μία επαγγελματική πολυφωνία που δέν είναι βέβαια άποκλειστικά έλληνικό φαινόμενο μιά και χαρακτηρίζει λίγο πολύ όλους τούς κριτικούς θεάτρου ανά τόν κόσμο. Δυστυχώς ή κριτική του θεάτρου δέν έφτασε άκόμη να γίνει επαγγελμαμα. Έξακολουθεϊ να είναι ένα «χόμπυ» ή δουλειά «μερικής άπασχολήσεως». Κι αυτό όπως είναι φυσικό δημιουργεί προβλήματα άφου δέν επιτρέπει στ' άτομα αυτά ν' άσχοληθούν άποκλειστικά και σοβαρότερα με τό έργο τους. Πέρα όμως άπ' αυτό, βλέπουμε ότι παρόλες τίς δυσκολίες ή κριτική θεάτρου στή χώρα μας πράγματι άνθεϊ. Έάν αναλογιστούμε ότι σε διάφορες μεγαλοπόλεις τής 'Αμερικής και του Καναδά λ.χ., οι μόνιμοι θεατρικοί κριτικοί δέν ξεπερνούν τούς 3-4 (όσα και τά έντυπα που ένδιαφέρονται να καλύψουν τήν τοπική θεατρική κίνηση), τότε οι 25 περίπου έν ενεργεία έλληνες κριτικοί είναι πράγματι ένας έντυπωσιακός αριθμός. 'Αλλωστε ποτέ άλλοτε ή χώρα μας δέν είχε τόσους πολλούς κριτικούς και μάλιστα όρισμένους πολύ καλούς και σαφώς πιο ύποψιασμένους από τούς παλαιότερους. Μόνο που ένω ή κατάσταση, μαθηματικά τουλάχιστον, φαίνεται αισιόδοξη, ηχηκά τό κράμα δέν άποδίδει τ' άναμενόμενα. Θά περίμενε κάποιος καλύτερα άποτελέσματα. Τώρα γιατί συμβαίνει αύτό θά τό δούμε στή συνέχεια.

III: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

'Ενώ ή θεατρική κριτική στίς αθουσες διδασκαλίας ύπάρχει για να έξυπηρετεί, τίς περισσότερες φορές, τή μεταφυσική τής αιωνιότητας, στήν αγορά ύπάρχει για να έξυπηρετεί και τή μεταφυσική τής επικαιρότητας. Ένώ ό δάσκαλος λογοδοτεϊ, κυρίως, στό βασίλειο τών ιδεών, ό δημοσιογράφος-κριτικός λογοδοτεϊ και στό επίγειο παρόν. Λειτουργεί κάπου άνάμεσα στό έργο και τό θεατή, προσπαθώντας να κατακτήσει και τά δύο. Είναι όπως ό οδηγός κατανάλωσης: βοηθά τόν ένδιαφερόμενο «πελάτη» ν' άποφασίσει ποιά έργα να δει και ποιά ν' άποφύγει. Στόχος του κριτικού (όπως και του κάθε «προμηθευτή» αγαθών) είναι να ύποστηρίξει με άποδείξεις γιατί πρέπει ό θεατής να δει ή όχι ένα έργο. Γι' αυτό και τά κριτικά του σημειώματα ειθισται να εμφανίζονται στήν αγορά με μιά κάποια σειρά που καθορίζει ή εμφάνιση του προϊόντος. Δέν περιμένει δηλ. να πεθάνει ό δημιουργός ή να κατέβει τό έργο του για να σχολιάσει. Όσο για τό λόγο του, είναι ένα άμάλαμα διαφημιστικής (ή δυσφημι-

στικῆς) φρασεολογίας καὶ θεατρικῆς ὀρολογίας. Εἶναι ἕνας λόγος πού ἐπιδιώκει νά πείσει τό δέκτη ὡς πρὸς τήν «ἀλήθεια» του, τήν ἐγκυρότητά του. Δηλ. ὁ κριτικός, χωρὶς νά εἶναι ὁ ἴδιος δημιουργός, εἶναι σέ θέση, μέσα ἀπό τήν κριτική του, νά «δημιουργήσει» τὰ μέτρα καί τὰ σταθμά ὑποδοχῆς τοῦ ἔργου (καί κατ' ἐπέκταση τῆς οικονομικῆς του ἐπιβίωσης). Ἐλλωστε τό πόσο σημαντικός εἶναι ὁ ρόλος του στή διαμόρφωση τῆς ἀγορᾶς (καί τοῦ κοινού γούστου) φαίνεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι τὰ ἔργα μέ τίς καλύτερες κριτικές εἶναι συνήθως αὐτά πού τελικά ἐπιβιώνουν. Στήν Ἀμερική ἔχουμε περιστάτικα ὅπου πολυδάπανες παραστάσεις ἀναγκάστηκαν νά κατέβουν γιατί οἱ *New York Times* τοὺς ἔκαναν κακή κριτική.

Βέβαια στήν Ἑλλάδα ὑποστηρίζεται πὼς ἡ κριτική δέν παίζει ἰδιαίτερα σοβαρό ρόλο στή διαμόρφωση τοῦ ἐγχώριου κανόνα. Διαφωνῶ. Μπορεῖ νά μήν ἔχει φτάσει στά καθοριστικά ἐπίπεδα τῆς Ἀμερικῆς (κι εἴχομαι νά μή φτάσει ποτέ), αὐτό ὅμως δέ σημαίνει ὅτι ὁ κόσμος τήν ἀγνοεῖ. Κι ἀπόδειξη αὐτοῦ εἶναι καί τό γεγονός ὅτι σχεδόν ὅλα τὰ ἔντυπα διαθέτουν θεατρικές στήλες, πού σημαίνει ὅτι ὑπάρχει ἀναγνωστικό κοινό γι' αὐτό τό συγκεκριμένο πολιτιστικό προϊόν. Καί κάτι ἐπιπλέον: τό θέατρο δέ λειτουργεῖ πιά ὀπως λειτουργοῦσε παλαιότερα. Ἐπαψε νά εἶναι ἕνα ἀναπόσπαστο μέρος τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Πρῶτα μέ τήν εἰσοδο τοῦ κινηματογράφου, μετὰ τῆς τηλεόρασης καί τώρα τοῦ βίντεο, ἔχει στριμωχθεῖ στά ἄκρα τῆς πολιτιστικῆς μας ζωῆς. Κι αὐτό, σέ συνδυασμό μέ τήν τιμῆ τοῦ εἰσιτηρίου, ἔχουν κάνει τή θεατρική μας ἐξοδο προβληματική. Ὁ κόσμος πού θ' ἀποφασίσει νά πάει στό θέατρο θέλει νά εἶναι σίγουρος ὅτι δέν θά χάσει τό χρόνο του (καί φυσικά τὰ λεφτά του). Καί πὼς μπορεῖ νά ἐπιλέξει ἀνάμεσα σέ 150 παραστάσεις τό χρόνο; Μά φυσικά δέν ἐπιλέγει. Ἀπλῶς βασίζεται τίς περισσότερες φορές στίς ἐπιλογές τῶν κριτικῶν πού ἀναλαμβάνουν νά τόν καθοδηγήσουν, νά τοῦ ὑποδείξουν πού πρέπει νά πάει. Ὅπως ὁ φίλος τοῦ βιβλίου ἢ τῆς μουσικῆς περιμένει τὰ *Best Sellers* ἢ τὰ *TOP TEN* γιά νά ἐμπλουτίσει τή βιβλιοθήκη του ἢ τή δισκοθήκη του, ἔτσι καί ὁ φίλος τοῦ θεάτρου: χωρὶς ἄρκετό ἐλεύθερο χρόνο ἀλλά καί χρῆμα «ἐπιτρέπεν» στόν κριτικό ν' ἀποφασίσει γι' αὐτόν. Κι αὐτό ἀκριβῶς κάνουν οἱ κριτικοὶ ὅταν ἀπαριθμοῦν ἔργα πού κατά τή γνώμη τους ἀξίζουν: διαμορφώνουν (ἢ προσπαθοῦν νά διαμορφώσουν) τόν κανόνα τῆς ἀγορᾶς ἀλλά καί τοῦ θεάτρου. Ἐλλωστε μᾶς τό λέει, μέ τό γνωστό του στυλ, ὁ κ. Γεωργουσόπουλος σέ μία παλαιότερη κριτική του στό *Βῆμα*: «Ὅταν πρὶν τέσσερα ἀκριβῶς χρόνια ἀρχίζα (...) τή

*μάχη μου γιά τό θέατρο», γράφει, «ἐνοιωθα μακάβρια μόνος (...). Φώναξα γιά ἕνα θέατρο ἰθαγενές καί προηλακίζόμενο· ἐπέδειχνα κάποιους δρόμους (...) μιλοῦσα γιά τό οικεῖο πρόβλημα». Κι ἐνῶ ὁ κ. Γεωργουσόπουλος «καθόριζε δρομολόγια», οἱ ἄλλοι «λοιδοροῦσαν». Μέχρι πού ὁ λόγος του ἀπέδωσε: «Ἡ στήλη δέν ἀλαζονεύεται. Δικαιοῦται ὅμως νά χαίρεται διπλά. Πρόβλεψε καί βοήθησε αὐτή τή στροφή, ἀν δέ τήν προκάλεσε. Τίποτε δέν προκαλεῖται, ἀν δέν εἶναι ἀναγκαῖο» (12/12/75). Καί δύο χρόνια ἀργότερα θά μᾶς ὑπενθυμίσει καί πάλι ὅτι, ἀπό τήν «πολεμίστρα» τοῦ *Βῆματος* πέτυχε νά καθορίσει τόν κανόνα τοῦ θεάτρου, ἀφοῦ δεκάδες νέοι θεατράνθρωποι ἀκολούθησαν τίς ὑποδείξεις του καί καταδύθηκαν στίς ρίζες τοῦ θεατρικοῦ στερεώματος, μέ πρωτοστατοῦντα τόν κ. Σπύρο Εὐαγγελάτο (2/2/77).*

IV: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Κανείς βέβαια λογικός ἄνθρωπος δέ θά ἀμφισβητήσῃ φαντάζομαι μία κριτική ἐκτίμηση πού δικαίως καί ἐμπειριστατωμένα ἐπισημαίνει ἀτυχεῖς ἢ κακόγυστες παραστάσεις, ἐρμηνεῖες κ.λπ. Ἐλλωστε αὐτός δέν εἶναι καί ἕνας ἀπό τοὺς βασικούς λόγους ὑπαρξῆς τῆς: νά (κατα)κρίνει τὰ κακῶς κείμενα καί τὰ κακῶς δρώμενα, κι ἂν χρειασθεῖ, ὅπως λέει καί ὁ κ. Γεωργουσόπουλος, νά ποδηγετεῖ καταστάσεις; Ἀλίμονο ἐάν μέ κριτική ἐννοῦσαμε μόνο τόν ἔπαινο καί τοὺς διθυράμβους. Τότε σέ τί θά διέφερε ἀπό μία πληρωμένη διαφήμιση; Μόνο πού θέλω νά πιστεῦω ὅτι ἡ κάθε κριτική

τοποθέτηση —ἀνεξάρτητα ἐάν εἶναι καλή ἢ κακή— ὀφείλει νά εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα *διαλεκτική*, δηλ. νά προκαλεῖ μέ τό λόγο τῆς τό διάλογο κι ὄχι νά τόν ἀποκλείει, γιά νά κερδίσει ἔτσι καί τήν ἐκτίμηση/ἐμπιστοσύνη τοῦ ἀναγνώστη. Κι αὐτό εἶναι θαρρῶ τό μεγάλο μειονέκτημα τῆς δικῆς μας κριτικῆς σκέψης: στήν προσπάθειά της νά «προστατεύσει» τό θέατρο ἀπό τὰ «ἐπικίνδυνα» συμπτώματα τῆς διασπορᾶς του, λειτουργεῖ, συνειδητά θά ἴλεγα, ἡγεμονικά, ἀπορρίπτοντας, ἐλαφρὰ τῆ καρδία, τή διαφορά καί τήν ἑτερομορφία ἐφόσον δέ συμφωνοῦν μέ τήν «ἰδανική» τάξη τῶν πραγμάτων τοῦ ἐκάστοτε κρίνοντος. Μέσα σέ 500-600 λέξεις ὁ κριτικός προσπαθεῖ νά συγκεντρώσει ὅλη τήν ἐξουσία ἀπόφασης γύρω ἀπό τό πρόσωπό του. Ὅλα ἀρχίζουν καί τελειώνουν σ' αὐτόν, τό ἔγκριτο σημεῖο ἀναφορᾶς, τό γνώστη τοῦ εἶδους. Μέσα στό συμπυκνωμένο λόγο του δέν ὑπάρχουν (ἢ δέ δημιουργοῦνται οἱ προϋποθέσεις νά ὑπάρξουν) περιθώρια γιά τή διατύπωση ἔστω καί μιάς κάποιας ἀπορίας, μίας φυγόκεντρης τροχιάς. Ὅπως τοὺς ἱερωμένους τοῦ Μεσαίωνα, πού προσπαθοῦσαν μέ περίσσιο ζήλο νά ἐπιβάλουν τό Λόγο τοῦ Θεοῦ, ἔτσι καί οἱ δικοὶ μας κριτικοί, στήν προσπάθειά τους νά ἐπιβάλουν τίς δικές τους τελεολογίες, δικάζουν καί καταδικάζουν ἢ ἀθωώνουν καί θεοποιοῦν σέ μείζονες τόνους καί ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ. Εἶναι πασιφανές πὼς γιά τοὺς περισσότερους ἢ σχέση πού ἔχουν μέ τό θέατρο δέν εἶναι σχέση νοήματος ἀλλά μᾶλλον σχέση ἐξουσίας. Ἐξ οὗ καί τὰ διάφορα συμβουλευτικά καί παραινετικά τοῦ τύπου «κοίταξε», «φυλάξου», λές καί ἡ σωτηρία τῆς «ψυχῆς» τοῦ θεάτρου καί τῶν θεατῶν εἶναι κάποιο εἶδος τσελεμεντέ μέ ἐδδιάρκτες ἐνό-

τητες όπου ως διά μαγείας όλα μπορούν να ρυθμιστούν, με ιδιαίτερα επιτυχή αποτελέσματα, αρκεί να εφαρμοστούν με προσοχή οι συνταγές του εκάστοτε κρίνοντος, του «προστάτη» της εδταξίας, του νοήματος, της συνέχειας.

Έχω την εντύπωση, για να συμφωνήσω και με τον κ. Δημήτρη Δημηρούλη, πως η ελληνική κριτική δεν ξεπέρασε ακόμη τις ιδεαλιστικές αντιλήψεις του Κωστή Παλαμά και των μετέπειτα κριτικών, γι' αυτό και δένοιαται την ανάγκη ν' αναμετρηθεί, έστω και καθυστερημένα, μαζί τους. Μιλώ τη γλώσσα τους, μία γλώσσα εμπειρική, που εδκολα τοποθετείται απέναντι στο «δραίον» και το «πρέπον» κι άλλο τόσο εδκολα αποκλείει το «κακό» και το «διαφορετικό» (1984: 82, 83). Όπως λέει και ο κ. Δημήτρης Τζιόβας, «ο *Ιδεατός τύπος του κριτικού στην Ελλάδα υπήρξε το αισθαντικό άτομο*» (1987: 326). Το άτομο εκείνο τό εδαισθητό και διορατικό, που μπορούσε να δει την «αλήθεια» του κειμένου και να μάς τή μεταφέρει ως «θείο δώρο». Γι' αυτό άλλωστε, συνηχίζε ο κ. Τζιόβας, *οί πίο γνωστοί κριτικοί υπήρξαν ποιητές, πεζογράφοι ή δοκιμογράφοι* (βλ. Πολυλάς, Ροΐδης, Παλαμάς, Σεφέρης και στίς μέρες μας σύσσωμη ή «γενιά του '70») (327). «Ατομα δηλ. για τά όποια ή κριτική δέν ήταν παρά ένας στίβος όπου θά μπορούσαν να καταθέσουν πηγαία αισθήματα. Άποκαλυπτικά νομίζω είναι και τά σχόλια του Φώτου Πολίτη που έκανε τό 1914 γύρω από τον κριτικό και τό έργο του: «...σκοπός (της κριτικής του) είναι ή υπόδειξη του (αισθητικού) παλμού, δέν μπορεί να είναι ανάλυση λογική, μά περισσότερο: διοχέτευση ενός αισθήματος, κι έχει βάση τή γενική αξία του κριτή κι όχι τή μαθηματικότητα του μυαλού του» (1938: 5). Μ' άλλα λόγια, ο κριτικός, κατά τον Πολίτη, είναι ο άνθρωπος ο προικισμένος από τή Φύση με τό «Θείο χάρισμα» να κρίνει και να παιδεύει τους δπόλοιπους. Στο θέατρο μπαίνει σάν απολογητής μιās παράστασης κι όχι σάν συν-γραφέας, σάν ένα άτομο που θά 'θελε να ζήσει τή ζωή του ολοκληρωτικά, που σημαίνει να τή ζήσει σέ μία πράξη κριτική. Γι' αυτό, όπως όρθά επισημαίνει πάλι ο κ. Τζιόβας, «δέ θέτει υπό άμφισβήτηση και εξέταση τίς έστω και στοιχειώδεις υπόθεσεις στίς όποιες στηρίζεται και με τίς όποιες άσκειται τό κριτικό έργο». (322) Ή δπως θά 'λεγε σέ μία ανάλογη περίπτωση και ο Χένντεν Χουάιτ, ποτέ δέν περνά από τό μυαλό του ότι κι αυτή ή ίδια ή κριτική πράξη μπορεί να είναι ένα πρόβλημα. Για τον εμπειριστή κριτικό προέχει ή εντυπωσιακή τακτοποίηση των πραγμάτων, ή προστατευμένη κρίση, τό συμπέρασμα. Τίποτα δέν πρέπει να άφήνεται στην τύχη, να

μένει άφρούρητο. Και παρόλο που όρισμένοι νεότεροι κριτικοί μάς κάνουν κάποιες προσπάθειες να ξεπεράσουν τον καθαρό εμπειρισμό των παλαιότερων εξακολουθούν, όπως προανέφερα, να παγιδεύονται στην εδκολη ρητορική του. Γι' αυτό και φωνάζουν. Φωνάζουν γιατί οδσιαστικά άγαπούν τή γαλήνη, τήν προνομιοδχο άναφορά, τήν «αλήθειά τους». Γι' αυτούς προέχει ή «ομοιότητα» που επιβάλλει ή «φωνή», ο βασικός φορέας έξουσίας που συσπειρώνει άντι να διασπείρει, ύπογράφει άντι να (ύπο)γράφει. Ή φωνή του «Κριτή» που ξέρει να τακτοποιεί τά σημεία: από δεξιά τά «νόμιμα», από τ' άριστερά τό «δ-νομα»: τό δν και τό μή-δν, τό οδσιώδες και τό έπουσιώδες, ή πραγματικότητα και ή ψευδαισθηση. Ή οίκομενική έγκυρότητα. Ήν άρχή λοιπόν ο Λόγος — ή φωνή... του Θεού που αποκλείει τήν έγγενή διαφορά των σημείων για τό χατήρι μιās έσχατης θεμελιωτικής αλήθειας, ενός consensus, ή όπως θά 'λεγαν και οί άποδομιστές, μιās παρυσίας,¹ που από τή φύση της δέ μπορεί να είναι πάρεξ ο ρυθμιστής της ζωής και του θανάτου, του «ζώου και του τέρατος», για να δανειστώ τά λόγια του Τάσου Λιγνάδη από τό τελευταίο βιβλίο του *Τό Ζών και τό Τέρας*.

Μέσα σ' αυτό τό πνεύμα λοιπόν του κεντρωμένου σημαινόμενου μπορούμε να διαβάσουμε τά περισσότερα σχόλια της ελληνικής κριτικής. Χαρακτηριστική (και ιδιαίτερα ένδιαφέρουσα) είναι και ή περίπτωση του κ. Κώστα Γεωργουσόπουλου, ενός κατά γενική όμολογία αξίου κριτή των θεατρικών μας πεπραγμένων. Γράφει, για παράδειγμα, στή μόνιμη στήλη του στα *Νέα για τό Γλάρο* (Έθνικό, σκηνοθεσία Ζύλ Ντασέν): «*Ο Γλάρος*... είναι μία άπόπειρα να διαβαστεί ο *Τσέχωφ* επιστημονικά και αντικειμενικά αλλά μέσα στή θεατρικότητα (...) *Νά γιατί τό έργο ξεκινάει με τους ήχους μαστόρων που καρφώνουν σκηνικά. Μόνο ένας ήλιθιος* (ύπογράμμιση δική μου) *θά τό έβλεπε αυτό ως έφέ, άμχανία*». Και λίγο παρακάτω: «*Μόνο ένας ήλιθιος* (πάλι ύπογραμμίζω) *δέ θά καταλάβει πως ο Ντασέν, επιμένοντας πάνω στα πρόσωπα θέλει να δηλώσει πως προηγούνται και έπονται...*» (23/2/88). Πέραν από τίς προσωπικές αιχμές που πιθανόν να έσωκλείει ή κρίση αυτή (και που δέν άφορούν τό μέσο αναγνώστη), αυτό που τελικά φτάνει σέ μάς είναι ένας μονοσήμαντος λόγος μ' έκδηλη τήν επιθυμία να προβληθεί προς τά έξω με τό προσωπείο του αξιόπιστου σχολιαστή που ύπογράφει τό βαθμό πιθανότητας του λανθάνοντος νοήματος και των πιθανών παραστάσεων του είδους. Στην προσπάθειά του να προσγειώσει τά παράγωγα τίς σκέψεις του σέ μία πράξη έρμηνείας, συνειδητά λειτουργεί ως

Λόγος-άρνηση άλλων λόγων. Ήπότάσσοντας τά πάντα στο μύθο του «άντι» (παρουσία / άπουσία, οδσία / έξωτερικότητα, εδφύες / ήλιθιο κ.λπ.), ο κ. Γεωργουσόπουλος φτιάχνει τό δικό του «φανταστικό θέατρο» που άφήνει ελάχιστα περιθώρια άρθρωσης κάποιας άλλης (έστω και λανθασμένης) άποψης.

Τό παράδοξο είναι ότι σέ μία εποχή διαπολιτισμικής έκρηξης, όπου τά πάντα έρωτοτροπούν με τον πληθυντικό της σημασίας, ή ελληνική θεατρική κριτική επιμένει να λειτουργεί «θεολογικά», όπως θά 'λεγε και ο Ντερντά (1978: 235), έχοντας πάντοτε ως καταγωγή και ως κατάληξη όρισμένες άμετάθετες «ύπεραφηγήσεις» τίς όποιες συχνά επικαλείται για να καθορίζει τό «τί δικαιούται να λεχθεί και να γίνει στην υπό συζήτηση κουλτούρα» (Lyotard 1984: 29). Και φαντάζομαι πως δέν ύπάρχει καλύτερη τεκμηρίωση των παραπάνω σκέψεων από τον τρόπο που οί κριτικοί άντιμετωπίζουν τό άρχαίο θέατρο και τή σύγχρονη άπόδοσή του.

V: Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ

Τό βασικό έρώτημα που άπασχολεί έδω και χρόνια τους ένοικους του χώρου (κι όχι μόνο στην Ελλάδα) είναι κατά πόσο τό κλασικό κείμενο δικαιώνεται μέσα από μία πιστή μετάφραση / παράσταση ή μέσα από μία καινούρια επαναδιαπραγμάτευση των παραστασιακών του δυνατοτήτων με βάση τά δεδομένα της σύγχρονης, μεταμοντέρνας εποχής μας. Έχουν βέβαια διατυπωθεί πάρα πολλές άπόψεις γύρω από τό θέμα τίς όποιες όμως δέν κρίνω σκόπιμο ν' αναφέρω έδω και κατά τήν γνώμη μου άποτελούν άπλά παρενθέσεις των δύο βασικών μεθόδων που ποδηγέτησαν, τουλάχιστο τά τελευταία 80 χρόνια, τίς σχέσεις κλασικού κειμένου / παράστασης: της λογοκεντρικής και της μαρξιστικής.

Στήν Ελλάδα ο λογοκεντρισμός, παρόλες τίς κατά καιρούς άμφισβητήσεις, εξακολουθεί, ακόμη και σήμερα, να προβάλλεται προς τά έξω (θεωρητικά και πρακτικά) ως τό έγκυρότερο σημείο έκκίνησης και κατ' επέκταση δικαίωσης του κλασικού λόγου. Με άφετηρία τήν άρριότι άποδοχή της σταθερότητας του κλασικού έργου και των οίκομενικών του αξιών, κριτικοί και έρμηνευτές επιδίδονται σ' ένα παιγνίδι διάσωσης του κληροδοτημένου λόγου, όργανώνοντας γι' αυτό κριτήρια και κανόνες «πρέπουσας» συμπεριφοράς. Άκόμη κι όταν καλούνται να μιλήσουν για τήν ίδια τήν παράσταση (*mise-en-scène*), στην οδσία μιλούν για τό ίδιο τό έργο, τήν πρώτη γραφή ή

ὅποια, κατά τή γνώμη τους, ἀποτελεῖ τό μοναδικό ἐλεγκτικό κέντρο. Μία καλή παράσταση, ὑποστηρίζουν, δέν μπορεί νά εἶναι πάρεξ τό ἀποτέλεσμα μίας καλῆς (διάβαζε «πιστῆς») ἀνάγνωσης τοῦ πρωτότυπου. Ἡ ὅποια-δήποτε ἀπομάκρυνση ἀπό τίς τεθλασμένες τοῦ ἔργου δέν προκαλεῖ μόνο «άνια», γράφει ὁ Τάσος Λιγνάδης, ἀλλά γενικά κι ἕνα «τέρας» πού δέν ἔχει καμία σχέση μέ τήν τελειότητα τοῦ «ζώου». Αὐτό πού ἔχει σημασία, τονίζουν οἱ θιασῶτες τοῦ λογοκεντρισμοῦ, δέν εἶναι τό πότε γράφτηκε τό ἔργο ἀλλά τό πόσο ἀνθεκτικό εἶναι στή φθορά τοῦ χρόνου. Καί τό ἑλληνικό δράμα, τονίζει ὁ Λιγνάδης, ἔχει ἀποδείξει ὅλ' αὐτά τά χρόνια ὅτι «ὑπακούει στή φύση τῆς δικῆς τῆς ὑπέρβασης (...) μιᾶ πέραν τοῦ χρόνου ἢ καλύτερα συνεννοεῖται διαρκῶς μέ τό μέλλον αὐτοπόδεικτα» (1988: 184-190). Δέν ὑπάρχει λόγος νά «παραμορφώσουμε», ὑπογραμμίζει ὁ κ. Α. Σολωμός «τὴν ἀγέραςτη φυσιογνωμία του σ' ἀμφίβολα ἰνστιτούτα καλλονῆς» (1986: 13). Γιατί, ἀπορεῖ ὁ κ. Γιάννης Βαρβέρης, οἱ θίασοι δέν πειραματίζονται μ' ἄλλα ἔργα καί ντέ καί καλά ἀσκοῦν τούς ρηξικέλευθους πειραματισμούς τους στό σῶμα τῶν δύομοιρων κλασικῶν; Ὁ Ἄριστοφάνης, διατείνεται, καλά τό εἶπε. Δέ χρειάζονται οἱ «κενοτομίες»: «φτάνει ὁ λόγος τοῦ ποιητῆ» (1985: 123) ἢ, ὅπως θά λέγαμε μέ τήν ὀρολογία τοῦ ἀποδομισμοῦ, φτάνει τό ἔργο τοῦ ὑποκειμένου, δηλ. ἡ ὑπογραφή. Παρόμοιες σκέψεις ἐκφράζει στή γενικά μετριότατη μελέτη του γιά τό νεοελληνικό θέατρο καί ὁ κ. Μήτσος Λυγίζος ὁ ὅποιος γράφει, ἀνάμεσα σ' ἄλλα: «Ὁ καλλιτέχνης εἶναι τό ὄργανο γιά τή διοχέτευση τῶν νοημάτων καί τῶν μηνυμάτων τοῦ συγγραφέα» (1980: 143). Καί μέ ἀφετηρία αὐτό τό σκεπτικό κατηγορεῖ ὄλους ὄσους ἀποτολμοῦν νά ἀρθρώσουν τό δικό τους λόγο. Λέει χαρακτηριστικά γιά τόν κ. Σπύρο Εὐαγγελιάτο ὅτι στήν Ἔλκηστη τοῦ Εὐριπίδη (Ἐθνικό Θέατρο, Ἐπίδαυρος 1974) «ὑποβάθμισε τή ρωμαλεότητα τοῦ ἀρχαίου δράματος μέχρι τήν ἀποσύνθεση» (445). Καί γιά τό ἴδιο ἔργο θά σχολιάσει στούς «ἀστερισμούς» ὁ διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ Θέατρο κ. Κ. Νίτσος: τό θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου «ἔχει μεταβληθεῖ, τά τελευταῖα χρόνια, σέ τόπο ἀχαλίνωτου διασυρμοῦ τῆς Ἀρχαίας Τραγωδίας ἀπό τούς νεοελληνες σκηνοθέτες». Γιά νά καταλήξει, μ' ἀφορμή «τό βιασμό τῆς Ἔλκηστης» ἀπό τίς «ρηξικέλευθες ἀναζητήσεις» (τοῦ Σπύρου Εὐαγγελιάτου): «Ἄς ἀφήσουμε τούς τραγικούς στό ράφια τῶν βιβλιοθηκῶν. Τό βρίσκουμε προτιμότερο» (1974: 11-12).

Ὁ φόβος τοῦ κ. Λυγίζου, ἀλλά καί τῶν περισσοτέρων θεατρολόγων / κριτικῶν μας πού ἀσχολήθηκαν καί ἀσχολοῦνται μέ τό ἀρχαῖο δράμα, ἔλ-

κει τίς ἀφετηρίες του ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἐπέμβαση τοῦ σκηνοθέτη καταργεῖ τό θέατρο — ἀφοῦ θέατρο ἴσον συγγραφέας καί ἠθοποιός (458). Γι' αὐτό καί μέ ὑπερφάνεια ὁ κ. Λυγίζος παραθέτει σχόλια κριτικῶν μετά τό πείραμά του μέ τήν κυκλική σκηνή (ARENNA), γιά νά δείξει πῶς ἡ γνώμη του βρίσκει σύμφωνους τούς πνευματικούς ἀνθρώπους τοῦ τόπου. «Σ' ἕνα τέτοιο θέατρο», (τό κυκλικό) γράφει ὁ Ἄγγελος Τερζάκης στό Βῆμα, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1954, «ὁ ποιητής θά λάμψει. Θέατρο λοιπόν συγγραφέων κι ἠθοποιῶν. Τί ἄλλο μένει θά μοῦ πείτε, ἔξω; Μά ἡ ψευτιά — τί ἄλλο; — ἡ εὐτέλεια, ὁ τσαρλατανισμός» (467). Χρήσιμος λοιπόν εἶναι ὁ σκηνοθέτης ἐκεῖνος πού «ἐρμηνεύει τό νόημα τοῦ ἔργου καί σκηνοθετεῖ χωρίς νά προβάλλει τήν προσωπικότητά του (...)». Ὁ δημιουργός σκηνοθέτης ἐκφράζεται κάτω ἀπό τό πνεῦμα τοῦ συγγραφέα καί πίσω ἀπό τήν προσωπικότητά τοῦ ἠθοποιῶν (Λυγίζος: 471). Δηλ. γιά νά τό ποῦμε πῶς ὡμά, ὁ σκηνοθέτης, ὅπως τόν ἀντιλαμβάνονται οἱ πλείστοι τῶν κριτικῶν μας, ἀλλά καί πολλοί ἠθοποιοί (ἐνδεικτικό εἶναι καί τό παράδειγμα τοῦ κ. Α. Μινωτή), εἶναι, γιά νά παραφράσω κάπως καί τή γνωστή ρήση, ὅπως τήν «ψείρα στίς πλεξούδες τοῦ... Θεάτρου», «τό ἀναγκαῖο συμπλήρωμα τοῦ ποιητῆ», ὅπως εἶπε κάποτε ὁ Κωστής Παλαμᾶς, ὁ ὅποιος μάλιστα σέ μιά παράσταση πού εἶδε δέ δίστασε νά ἰσχυρισθεῖ ὅτι τό κοινό τριγύρω του «μέ τους ἀνόητους ἐνθουσιασμούς» του καί τήν «ἀκαταληψία» του, τοῦ «ἐχαλοῦσαν τήν καλαισθητική διαδήλωσιν» (425). Μά τέλος πάντων γιά ποιόν εἶναι τό θέατρο καί ποῖός ἀναλαμβάνει νά κοινωνήσει τό «ἀνόητο κοινό» στό μυστικά τῆς «καλαισθητικῆς» αὐτῆς πανδαισίας; Καί ἔάν τελικά τό ἀποτέλεσμα, ὅποιο καί νά 'ναι, δέ συμφωνεῖ μέ τίς ἀντιλήψεις τοῦ ὄποιου Παλαμᾶ / χαρισματικοῦ κριτῆ, πρέπει νά καταδικασθεῖ στό πῦρ τό ἐξώτερον ὡς παρακμαϊκό, ἐπικίνδυνον κ.λπ.;

Βέβαια στόν ἀντίποδα αὐτῆς τῆς ἀντίληψης βρίσκεται ἡ λαϊκότερη μαρξιστική κληρονομιά (ὅπως τήν ἀρθρώσαν ὁ Μάρξ, Λένιν, Πλεχάνωφ, Λούκατς καί Μπρέχτ) ἡ ὅποια ὑποτίθεται πῶς ἰδιοποιεῖται τό «ἀστικό ἀρχεῖο» ἐπιλεκτικά γιά νά ἐνισχύσει τό λόγο μῆς σοσιαλιστικῆς οὐτοπίας. Δηλ. ἀναζητᾶ ἐκεῖνα τά καταπιεσμένα προοδευτικά σημεῖα μέσα στό «χώρο» τῆς ἀντίδρασης γιά νά τ' ἀποκαταστήσει καί ταυτόχρονα ν' ἀπομυθοποιήσει τούς μηχανισμούς παραγωγῆς τους (καί περιθωριοποίησής τους). Αὐτή ἡ προσέγγιση ὅμως, ἂν καί ἰδιαίτερα δημοφιλῆς, δέν ἔχει κατορθώσει, τουλάχιστο μέχρι σήμερα, νά πείσει ὅτι εἶναι σέ θέση νά ἐπαναδιαπραγματευθεῖ τίς σχέσεις φόρμας / περιεχο-

μένου. Στήν καλύτερη περίπτωση (Μπρέχτ), τό κείμενο καί ἡ *mise-en-scène* βρίσκουν μία τελική φόρμα πού δέν εἶναι μιά ἀπλή ἀντιστροφή σημείων τῆς κληροδοτημένης τέχνης, ἀλλά ἡ ἀνακάλυψη μίας κριτικῆς μεθόδου γιά τήν ἐπαναξιολόγηση καί μεταμόρφωση τοῦ παρελθόντος.

Ἄνεξάρτητα τώρα ἀπό ποιά ὀπτική γωνία προσεγγίζει κάποιος τό ἀρχαῖο θέατρο, εἶναι καθῆκον ὄλων μας πιστεύω ἡ ὀρθή διάδοση καί διάσωσή του. Ἄλλωστε εἶναι ἕνα θέατρο μοναδικό, ἱκανό νά μᾶς ἀγγίξει καί νά μᾶς μιλήσει. Ὅπως ἐπίσης δέν ἀμφιβάλλω ὅτι ὁ λόγος καί οἱ προθέσεις τῶν κριτικῶν μας, ἀνεξάρτητα ἔάν διαφωνεῖ κάποιος ἢ ὄχι, ἀποσκοποῦν οὐσιαστικά στήν καλλιέργεια ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς συνέχειας τῶν κληροδοτημένων ἀξιών. Ἀπό τήν ἄλλη ὅμως τεῖνω νά πιστεύω πῶς ἡ ὑπερπροστατευτική τους στάση ἀντί νά σμικρύνει — ὅπως αὐτοί εὐελπιστοῦν — τό χάσμα ἀνάμεσα στό σημαίνον καί τά σύγχρονα σημεινόμενά του, τό μεγαλώνει, ἀπομακρύνοντας ἔτσι τό ἀντικείμενο τοῦ θαυμασμοῦ μας ἀπό τόν κόσμο τῶν ἡμεσῶν ἐνδιαφερόντων μας. Μπροστά στό φόβο τῆς «ἀνεξέλεγχτης ἐρμηνείας» (πού εἶναι πράγματι ἕνας ὀρατός κίνδυνος), οἱ κριτικοί μας ἀποκλείουν, ἄλλοι λιγότερο κι ἄλλοι περισσότερο, ὅποιαδήποτε «ἐρμηνευτική δυσπιστία» ὅπως τῆς χαρακτηρίζει ὁ Paul Ricoeur (1970: 30), γιά τό χατήρι κάποιων ἀθέατων ἄλλοθι πού προβάλλονται τελικά ὡς ἡ ἀμετακίνητη / δοκιμασμένη ἀλήθεια, ὁ Γκοντό - ὑπερθεατῆς τοῦ θεατρικοῦ μεταγίγνεσθαι.

Γιά να ξεπερασθούν όρισμένα τουλάχιστον προβλήματα που ταλανίζουν σήμερα το χώρο, πιστεύω πως πέραν από τις γνωστές προσεγγίσεις υπάρχει και η δυνατότητα ανάγνωσης του κλασικού έργου μέσα από την παράδοση της παράστασης, τη διακειμενική χρήση κωδίκων και συμβάσεων. Τό ίδιο το έργο, είτε μάς άρσει είτε όχι, είναι απλώς ό φορέας ενός υποθετικού νοήματος, ανάμεσα σε πολλά νοήματα, που συγκεκριμενοποιείται από τις συνδυασμένες προσπάθειες του δέκτη και της σκηνικής άρθρωσης. Τίποτα απ' ό τι έμπερικλείεται δέν είναι «τελεσιδικό» ή «φυσιολογικό». Τά πάντα παράγονται τή στιγμή της κατανάλωσης, που σημαίνει ό τι ή οποιαδήποτε κειμενική έπιφάνεια είναι ένα απλό «μεθοδολογικό πεδίο» (Barthes 1979: 74) που όριζεται (άμεσα μάλιστα) από τις σχέσεις του μ' άλλα κείμενα κι άλλες αντιληπτικές πραγματικότητες (Pavis 1986: 3). Όπως λέει και ό Πήτερ Μπρούκ, τό κλασικό έργο είναι «αίώνιο» ακριβώς γιατί είναι ανοιχτό στό άτελείωτο παιχνίδι της έρμηνείας: «άπό μόνο του άποβάλλει οποιαδήποτε τελεολογία (1975: 87), οποιαδήποτε όριστικοποίηση του σκηνικού Ludo.

Αυτό που αντιπροτείνουν σύγχρονοι μελετητές και κατασκευαστές, και μέ τό όποιο έν μέρει συμφωνώ, είναι τό «ξαναφτιάξιμο της παράδοσης» κι όχι απλά και μόνο ή δουλική και άβουλη έξυπνότητά της. «Άνακαλύπτοντας έκ νέου τήν παράδοση», γράφει ό Α. Βιτέζ, «είναι σά να τή παρουσιάζουμε

ταυτόχρονα και κριτικά: δεχόμαστε τή σύμβασή της, μόνο που δέν πιστεύουμε σ' αυτήν» (1987: 51). Άπώτερος στόχος αυτής της άμφισβήτησης είναι ή ένεργοποίηση της διαλεκτικής άνάμεσα στό κείμενο και τήν παράσταση ούτως ώστε ή *mise-en-scène* να λειτουργήσει ως ή *mise-en-valeur* της «παντομίας του κειμένου» (Pavis 1986: 11), κι όχι απλά ως ό πιστός όπρητής κάποιου άλλου που άν και άπνο τά σκηνικά δρώμενα τά έλέγχει έξ άποστάσεως, μέσα από τ' άμετάθετα σημεία του λόγου του. Όπως τονίζει ή Χέλγκα Φίντερ, ή παρέκλιση που παρατηρείται σήμερα στό χώρο της έρμηνείας του θεάτρου δέ στοχεύει στην καταστροφή της παράδοσης, όπως άς πούμε στόχευε ή ιστορική πρωτοπορία —στ' όνομα κάποιας τυφλής πίστης στην πρόοδο και τό μύθο της καταγωγής— αλλά μάλλον στην «δραματοποίηση των συστατικών στοιχείων της θεατρικότητας ως σημείων. Αυτή ή πορεία της άρνησης δέν καταστρέφει, αλλά μάλλον παράγει μέ τήν άποδομητική της χειρονομία τό δικό της μεταλόγο (...) άνοίγει τόν έαυτό της στό άτελείωτο κόσμο των σημείων...» (1985: 67). Δέν άρκει, άναφέρει ό Βιτέζ, μέ άφορμή τήν πρακτική της Comedie Francaise, μόνο να «ξεσκονίζουμε τό έργο». Πρέπει και να τό αλλάζουμε. «Ένα βάζο λ.χ. που έχει διασωθεί είναι πάντα χρήσιμο. Ένα θεατρικό έργο όμως είναι άρκετά διαφορετικό. Τό ίδιο τό αντικείμενο είναι ριζικά μεταμορφωμένο, άκόμη κι άν τό έργο παραμένει τελείως άνέπαφο. Δέν είμαστε σε θέση να τό διαβάσουμε μέ τόν ίδιο τρόπο που τό διάβάζαν οι άναγνώστες για τούς όποιους είχε γραφτεί. Αυτό που διαβάζουμε είναι ένα είδος μνήμης» (1977: 45).

Αυτό που τελικά κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντικό σήμερα στην άνάγνωση ενός κλασικού κειμένου είναι ή δυνατότητα «ιστοριοποίησης της σκόνης» κι όχι ό παραγκωνισμός της ή τό πασάλειμά της. Κάτι αντίστοιχο δηλ. μέ τή μετάφραση ή όποια από τή στιγμή που μεταφέρει τό έργο στό ίδιωμα του σύγχρονου δέκτη μοιραία χάνει κάτι από τό νόημα και τήν ιστορικότητα της άφειτηρίας αλλά κερδίζει κάτι από τό νόημα και τήν ιστορικότητα της κατάληξης. Κι αυτό είναι τό έλάχιστο τίμημα που μπορεί να πληρώσει.

Κατά κάποιο τρόπο λοιπόν κι ένα κλασικό έργο: σημαίνει και παράγεται τή στιγμή της κατανάλωσης. Κάθε σκηνοθέτης που επιδιώκει να προκαλέσει άπόλαυση στό δέκτη, δέ μπορεί παρά να παρερμηνεύει τό ύλικό του, που σημαίνει να τό δοκιμάζει μέ συνεχείς μετα-γραφές, μέ τήν ύπόσχεση πάντοτε μιας νέας άνακάλυψης, μιας νέας ύποχώρησης του κειμενικού σημαίνοντος. Τίποτα άλλωστε δέν έπι-

κοινωνεί μέσα στην ναφθαλίνη και τή σκόνη. Καμία «οικουμενικότητα» και καμία «οικεία φύση» δέν είναι άυτοπόδεικτη. Όπως και κανένα έργο δέ μιλά «πέραν του χρόνου» ή «συνεννοείται διαρκώς μέ τό μέλλον άυτοπόδεικτα», όπως ισχυρίζεται ό Λιγνάδης (1988: 190). Όπως όρθά παρατηρούν οι Avigal και Rimmon-Kenan, «τό άντικείμενο (σημείο) δέν έχει ένα μόνιμο (έγγενές) νόημα ούτε είναι, άπό τήν άλλη, ένα σημείον μηδέν» (1981: 18). Δηλ. κάθε σκηνικό σημείο ναί μέν ρυμουλκεί στους κόλπους του και τή δική του αίωρούμενη ιστορία, πλην όμως τό τι σημαίνει αυτή ή ιστορία δέ έξαρτηθεί α) από τήν ένταξη της στό σκηνικό κόσμο, β) από τις δραματικές συμβάσεις της έποχής και γ) από τό τι ή πολιτιστική πραγματικότητα στό σύνολό της θεωρεί θεατρικό, δραματικό, δόκιμο κ.λπ. Μ' άλλα λόγια, κανένα σημείο δέν είναι δυνατόν να «ύπακούει στη φύση της δικής του ύπέρβασης» (Λιγνάδης 1988: 184). Όλοι άνεξαρτήτως οι κώδικες (άρχιτεκτονικοί, ύποκριτικοί, φωνητικοί, τυπολογικοί κ.λπ.) είναι άρρηκτα δεμένοι μέ τό εύρύτερο πολιτιστικό πλαίσιο τό όποιο τούς όρίζει, τούς νοηματοδοτεί, μέ τόν ίδιο τρόπο που όρίζει τό συγγραφέα και τούς κατασκευαστές που τούς άρθρώνουν. Άλλιώτικα λ.χ. άνέβαινε ό Σαίξπηρ τό 19ο αιώνα τήν έποχή της αστικοποίησης, κι άλλιώτικα τόν άνέβασε ό Μπρούκ και ό Πάπ τήν περίοδο 1960-80. Και φαντάζομαι πως κάποιον άγνωστο Σαίξπηρ θ' άνακαλύψει ή νέα έποχή των κομπιούτερ. Δηλ. ό μελλοντικός Σαίξπηρ θά παραχθεί σε σχέση μέ τό λόγο μέσα στον όποιο θά βρεθεί ένταγμένος και τίς συνθήκες που θά διέπουν τήν ύποδοχή του. Σχηματικά λοιπόν οι σχέσεις αυτές θά μπορούσαν ν' άποδοθούν κάπως έτσι:

Τό πόσο στενή ἢ ἐπιτυχής θά εἶναι ἡ ἐπικοινωνία πομποῦ/δέκτη εἶναι κάτι γιά τό ὅποιο δέ μποροῦμε νά ἀποφανθοῦμε ἐκ τῶν προτέρων ἀφοῦ ἐξαρτᾶται ἀπό πολλούς παράγοντες: προθέσεις συντελεστῶν τῆς παράστασης, τοποθεσία καί ἀρχιτεκτονική θεάτρου, ἔμφυχο καί ἀψυχο ὕλικό, τιμή εἰσιτηρίου, πολιτική κατάσταση, εἶδος κοινού, παιδεία κοινού, προσδοκίες, κ.λπ.

Βέβαια σέ κάθε ἀνοικεῖο διάλογο σκηνῆς / πλατείας ὑπάρχει πάντοτε ἡ πιθανότητα τοῦ ἀπόλυτου ἐκτροχιασμοῦ τῶν σημείων, τοῦ «τέρατος», γιά τό ὅποιο μίλησε ὁ Τ. Λιγνάδης. Εἶναι ἄλλωστε κι αὐτό μέρος τοῦ παιχνιδιοῦ τῶν σημείων, τῆς ὀλισθηρότητάς τους. Ἐπίσης ἀπό τήν ἄλλη ὁμως δέ μποροῦμε νά καταδικάζουμε τέτοιες ἀπόπειρες (ἔστω κι ἂν εἶχαμε τήν ἀτυχία νά δοῦμε κάποιες ἀτελέσφορες προσπάθειες) ὡς «ψευτιά (...) ἐξαπάτηση τοῦ κοινοῦ πού πάει νά δεῖ. Μιά ψευτιά ἐν ὀνόματι μιᾶς τάχα ἀναζήτησης» (Λιγνάδης: 42). Ἄλλιμονο ἐάν ἡ ἀμφισβήτηση ἀκόμη καί μιᾶς «ιερῆς φύσης» ἰσοδυναμεῖ μέ ψευτιά. Τότε πῶς θά πρωτοτυπήσουμε, πῶς θά ξαφνιάσουμε (ἐάν χρειασθεῖ), πῶς θά κάνουμε τήν τέχνη μία «συνεχῆ αἴρεση τῆς πραγματικότητας», ὅπως λέει καί ὁ Μαρκοῦζ; Πῶς θά τοποθετήσουμε τό θεατή σ' ἕνα νέο ἀντιληπτικό πεδίο ὅπου θά 'χει τή δυνατότητα μιᾶς νέας, ἔστω καί δυσχερέστερης, θέασης τῶν πραγμάτων;

VI: ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ὅπως καί νά 'χει τό θέμα, θέλω νά πιστεῦω πῶς σέ κάθε ἀπόπειρα ἀναβίωσης/ἐρμηνείας τοῦ ἀρχαίου δράματος ὀφείλουμε ν' ἀναζητοῦμε γύρω ἀπό τό «κέντρο» τό ἐλεύθερο παιχνίδι τῶν σημειῶν, τήν ὀργανωτική δραστηριότητα, τίς ἀμέτρητες ἀναγνώσεις, τήν ἐcriture ὅπως θά 'λεγε καί ὁ Ντερντά, τό ἴδιο τό ἀδιέξοδο τῆς ἐρμηνείας. Γιατί ἀπό τή στιγμή πού δεχόμαστε τό ἕνα καί ἀμετάθετο κέντρο, τότε φινώνουμε τό παιχνίδι τῶν πιθανοτήτων, τήν ἴδια τή μαγεία καί τόν αἰνιγματικό χαρακτήρα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Καί τότε πράγματι προκαλοῦμε «ἀνία». Περιορίζουμε τό λόγο πού θέλουμε νά πιστεύουμε ὅτι σεβόμαστε στά στεγανά μιᾶς ἀμετακίνητης ἀπόφανσης δῆθεν «φυσιολογική» καί «δόκιμη» ξεχνώντας βέβαια πῶς καμία παρουσία δέν εἶναι «φυσιολογική», ἀφοῦ εἶναι ἀπλῶς τό παράγωγο συγκεκριμένων νόμων, συνεχῶς μεταβαλλόμενων, τό ἀποτελεσματικό κοινωνικο-ιστορικῶν δεδομένων — πράγμα πού σημαίνει ὅτι σέ κάθε ἀνάγνωση τοῦ ἀρχαίου κειμένου ἐπιβάλλεται νά δοῦ-

με, πέραν ἀπό τά ὅποια «αἰώνια» μὴνύματά του, καί μιᾶ διάσταση τοῦ θεάτρου πού νά μὲν δέν ἐμφανίζεται στό σανίδι, ἐν τούτοις καθορίζει τί θά ἐμφανισθεῖ στό σανίδι. Κι αὐτή εἶναι ἡ πραγματιστική.

Ὅπως ἀναφέρει καί ὁ κ. Βέλτσος, ἄς μὴν «ἀρκεσθοῦμε στήν ἐννοια πού μᾶς ἐπιβάλλεται γιά τό αἰσθητικό ἀντικείμενο κι ἄς πᾶμε πέρα ἀπό τό θεσμικό, ἀπό τήν ὄντολογική καί ἐπιστημολογική διαίρεσή του τί εἶναι ἢ πρέπει νά εἶναι κλασικό, θεατρικό», τά «γενικόλογα νοήματα», καί τούς «συστηματικούς ὀλιστικούς λόγους» (Βέλτσος: 139). Ἴσως μέ μιᾶ τέτοια κάθετη μετα-ἀνάγνωση νά μπορέσουμε νά δοῦμε ὅτι τά πράγματα δέν εἶναι ἀκριβῶς ὅπως τά βλέπουμε — «ἀθῶα» ἢ «αὐθεντικά» — καί πῶς τό δοτό σημεῖο δέν εἶναι τό ἴδιο τό πράγμα/ἀντικείμενο, ἀλλά οἱ μεταμορφώσεις του μέσα στή γλώσσα καί τήν κοινωνία γενικότερα. Ἐν ὀλίγοις, καλοῦμαστε ἐδῶ ν' ἀσκηθοῦμε στήν ὑποψία, ἡ ὅποια βέβαια ἀρχίζει, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, μέ τήν ἀμφισβήτηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου. Κι ἀφοῦ γίνονται αὐτά τότε ὁ κριτικός λόγος ἴσως ἀρχίσει νά μετα-στρέφει ἀντί νά ἐπιστρέφει, ν' ἀπορεῖ καί νά ἐκτροχιάζεται ἀντί νά δηλώνει καί νά κατακτᾶ, νά γράφει ἀντί νά φωνάζει, νά ἀναζητεῖ τήν ἀπουσία ἀντί τήν παρουσία, τό μετα-λόγο ἀντί τό λόγο, τό ἀ-νόητο καί ἀ-θέατο ἀντί τό νοητό καί τό θεατό, τό ἴχνος ἀντί τή φωνή. Ἴσως ἔτσι κατορθώσουμε νά μπεῖ στήν ἀρχαία γραφή (κι ὄχι στό «εἶδος») καί μπαίνοντας στή γραφή ν' ἀρθρώσει τή συγχρονικότητα τοῦ κλασικοῦ κειμένου ἀλλά καί τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του.

1. Ἀκριβῶς αὐτή τήν ἐννοια τῆς «παρουσίας» ἐπιχειρεῖ ν' ἀνατρέψει ὁ Derrida μέ τό ἔργο του *Περὶ Γραμματολογίας* (*De la Grammatologie*). Γιά τό Γάλλο διανοούμενο δέν ὑπάρχουν ἀμετάθετα κέντρα ἐξουσίας, ἢ μορφές «μεταφυσικῆς παρουσίας». Αὐτά εἶναι ἐφόδια τῆς δυτικῆς σκέψης ἡ ὅποια συνέλαβε τόν κόσμο ὡς ἕνα σύστημα δυαδικῶν ἀντιθέσεων, ὅπου τό καλό προηγείται τοῦ κακοῦ, τό νόμιμο τοῦ ἀνομοῦ, ἡ φωνή τῆς γραφῆς κ.λπ. Ὁ Ντερντά ὑποστηρίζει ὅτι οἱ σχέσεις αὐτές εἶναι ἐνδογενεῖς. Κανένας ὁρος δέν ὑφίσταται ἢ δέν ὀρίζεται ἐρήμην τοῦ ἄλλου. Ἐπίσης καί στό θέατρο: ὁ ὀρισμός τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τό θέατρο ἀπλῶς ἀναβάλλει ἢ καθυστερεῖ τήν παρουσία ἀπόντων στοιχείων, ἐξωτερικῶν καί ὑποβαθμισμένων στή «νομιμοποιημένη» ἀντίληψη περὶ θεάτρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βαρβέρης, Γιάννης. *Ἡ Κρίση τοῦ Θεάτρου: 1976-1984*. Ἀθήνα: Καστανιώτης, 1985.
Βέλτσος, Γιώργος. *Ἡ Μή-Κοινωνιολογία: Ἀναλυτική τοῦ Μετα-μοντερνισμού*. Ἀθήνα: Καστανιώτης, 1988.
Γεωργουσόπουλος, Κώστας. *Κλειδιά καί Κώδικες Θεάτρου*. Ἀθήνα: Ἔστια, 1984.

Δημηρούλης, Δημήτρης. «Τί συμβαίνει στήν (ἐλληνική) Κριτική; Μικρὴ Σπουδὴ μιᾶς Ἀρνησιμῆς». *Ὁ Πολίτης*. 67-68 (1984): 75-91, 102.

Λιγνάδης, Τάσος. *Τό Ζῶον καί τό Τέρας: Ποιητική καί Ὑποκριτική Λειτουργία τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Δράματος*. Ἀθήνα: Ἡρόδοτος, 1988.

Λυγίζος, Μῆτσος. *Τό Νεοελληνικό Πλάϊ στό Παγκόσμιο Θέατρο*. Τόμ. Β'. Ἀθήνα: Δωδώνη, 1980.

Νίτσος, Κώστας. «Ἀστερίσκου». *Θέατρο*. 38-39 (1974): 11-12.

Παλαμᾶς, Κωστής. «Ἡ Ποιητική μου». *Στά Ἀπαντα*. Ἀθήνα: Μπίρης, χ.χ.

Πολίτης, Φῶτος. *Ἐκλογή ἀπό τό Ἔργο του — Ἑικοσι χρόνια Κριτικῆς*. Τόμ. Α'. Ἀθήνα: Ἔστια, 1938.

Σολωμός, Ἀλέξης. *Ἔστι Θέατρο καί Ἄλλα*. Ἀθήνα: Κέδρος, 1986.

Τζιόβας, Δημήτρης. *Μετά τήν Αἰσθητική: Θεωρητικές Δοκιμές καί Ἑρμηνευτικές Ἀναγνώσεις τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Ἀθήνα: Γνώση, 1987.

Avigal, Shoshana καί Shlomish Rimmon-Kenan. «What do Brook's Bricks Mean?» *Poetics Today*. 2-3 (1981): 11-34.

Barthes, Roland. «From Work to Text». *Στό Textual Strategies: Perspectives in Post-Structuralist Criticism*. Ἐπιμ. Josue Harari. Ithaca, N.Y., 1979.

Brook, Peter. *Travail théâtral*. (Winter 1975).
Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Μτφρ. G.C. Spivak. Baltimore, Md.: Johns Hopkins U.P., 1977.

.... *Writing and Difference*. Μτφρ. Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1978.

Finter, Helga. «Das Kameraauge des Postmodernen Theaters». *Στόν τόμο Studien zur Aesthetik de Gegenwartstheaters*. Ἐπιμ. C.W. Thomsen. Heidelberg, 1985.

Lyotard, Jean-Francois. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Μτφρ. G. Bennington καί B. Mazzumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.

Pavis, Patrice. «The Classical Heritage of Modern Drama: The Case of Post-Modern Theatre». Μτφρ. Loren Kruger. *Modern drama*. χχι. 3 (1986): 1-22.

Ricoeur, Paul. *Freud and Philosophy*. Μτφρ. D. Savage. New Haven, Conn.: Yale U.P., 1970.

Vitez, Antoine. «Lecture des classiques. Entretien avec Antoine Vitez». *Pratiques*. 5-16 (1977): 42-46.

... «Moliere: vers une nouvelle tradition». *L' école et la nation*. 287 (1978): 51.